

T.C.

MUĞLA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

ATİNA ŞEHİR DEVLETİNDE POLİTİK VE SOSYAL REFORMLAR

(İ.Ö. 600-400)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

LEVENT UFUK AYDOĞMUŞ

0441060103

DANIŞMAN

YRD. DOÇ. DR. MUZAFFER DEMİR

OCAK 2008

MUĞLA

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
ÖZET.....	II
I-GİRİŞ.....	1
II-SOLON DÖNEMİ.....	3
A-İ.Ö. VII. YÜZYILDA ATTİKA'DA YAŞANAN GELİŞMELER VE SOLON'UN ARKHON SEÇİLMESİ.....	3
A- SOLON'UN YAPTIĞI EKONOMİK REFORMLAR.....	6
B- GERÇEKLEŞTİRİLEN YÖNETİMSEL REFORMLAR VE ATİNA DEMOKRASİSİNİN BAŞLANGIÇ EVRESİ.....	10
C- SOLON DÖNEMİNİN SONU VE ATİNA'DA MEYDANA GELEN OLAYLAR.....	14
III- PEİSİSTRATOS DÖNEMİ.....	17
A- SOLON'UN REFORMLARINDAN SONRA ATTİKA.....	17
B- PEİSİSTRATOS'UN TİRANLIK GİRİŞİMLERİ.....	19
C- PEİSİSTRATOS'UN TİRANLIK DÖNEMİ.....	25
IV- KLEİSTHENES DÖNEMİ.....	32
A- KLEİSTHENES VE İSAGORAS ARASINDAKİ MÜCADELE.....	32
B- KABİLELERİN KLEİSTHENES TARAFINDAN TEKRAR DÜZENLENMESİ VE BEŞYÜZLER MECLİSİNİN OLUŞTURULMASI.....	34
C- KLEİSTHENES'İN GERÇEKLEŞTİRDİĞİ DİĞER REFORMLAR.....	40

V- EPHIALTES DÖNEMİ.....	49
A- EPHIALTES DÖNEMİNDEN ÖNCE ATİNA'DA YAŞANAN	
SİYASİ GELİŞMELER.....	49
B- EPHIALTES VE KİMON ARASINDAKİ MÜCADELE.....	51
C- EPHIALTES'İN REFORMLARI.....	53
VI- PERİKLES DÖNEMİ.....	61
A- PERİKLES'İN SİYASİ HAYATININ BAŞLANGICI VE BU	
DÖNEM İÇERİSİNDE GERÇEKLEŞTİRİLEN	
DÜZENLEMELER.....	61
B- PERİKLES'İN YÖNETİMİ ALTINDA ATİNA'DA YAŞANAN	
GELİŞMELER.....	67
C- PERİKLES'İN ÖLÜMÜNÜN ARDINDAN ATİNA.....	72
VII-SONUÇ.....	75
VIII- BİBLİYOGRAFYA.....	80
IX- EKLER.....	86

ÖNSÖZ

20. yy.'ın başlarında gelişen olaylar neticesinde çok uluslu imparatorlukların yıkılmaya başlamasıyla birlikte daha küçük ve demokratik özelliklere sahip ulus devlet yapılanmalarının sayısı oldukça artmıştır. Demokrasi kavramının önem kazanması, günümüz demokrasilerinin temelini oluşturduğu varsayılan Arkaik ve Klasik dönem Atina şehir devletinde yaşanan gelişmelerle ilgili birçok araştırma yapılmasına sebep olmuştur. Ancak ülkemizde bu konu üzerine yapılan çalışmaların sayıca az olması ve gerçekleştirilen araştırma ve yayınların büyük bölümünün yabancı dilde yayınlanması, Arkaik ve Klasik dönem Atina şehir devletinde yaşananlarla ilgili önemli bir boşluğun doğmasına neden olmuştur. Bizim bu çalışmadaki amacımız, İ.Ö. 600-400 yılları arasında Atina şehir devletinde gerçekleştirilen reform hareketlerini kronolojik bir düzen içerisinde vererek bir nebze de olsa var olan boşluğu doldurarak bu alanda yapılacak diğer çalışmalara kolaylık sağlamaktır.

Benim böyle bir çalışmayı hazırlamama vesile olan ve bu yolda attığım her adımda bana yol gösteren hocam Yrd. Doç. Dr. Muzaffer DEMİR'e ve tezimin yazarken benden manevi desteğini hiçbir zaman esirgemeyen annem Güler AYDOĞMUŞ'a teşekkür etmeyi borç bilirim.

Levent Ufuk AYDOĞMUŞ

ATINA ŞEHİR DEVLETİNDE POLİTİK VE SOSYAL REFORMLAR

Abstract

Political an Social Reforms at Athenian City State

In this study, we examine the political and social reforms of Athens especially in terms of the development of democracy, which also finds its reflection on modern democracy. The reforms had begun in 594 B.C. by the arbitration of Solon and continues at the time of the tyranny of Peisistratos (546-528 B.C.), when the city was centralized as a result of his construction activities. After him, Cleisthenes, the popular leader of Athenians, constituted the boulē (the assembly of Five Hundred), which strenghtened the concept of citizen participation. As a result of this, the people (demos), having realized their power, took an important step in the development of democracy. Afterwards, Ephialtes deprived the Areopagos of some important powers in 462 B.C. This led to the decline of aristocratic influence on the government and the people attained direct participation in the affairs of government. During the period of Pericles (461-429 B.C.), the Athenian state reached the golden age both in political and social terms and became a naval empire in power. As a result of these developments, Athens and state strenghtened its democratic institutions even comparable to the modern democratic ones.

Keywords: Athens, Democracy, Demos, The Counsel of Areopagos, The Assembly of Five Hundred, Pericles.

Özet

Bu çalışmada Arkaik dönemden Klasik dönem Atina demokrasisine ve deniz imparatorluğuna geçişi sağlayan sosyal ve politik reformların ışığında, antik demokrasinin modern demokrasiye yansımaları sergilenmektedir. İ.Ö. 594'te Atinalı yasa koyucu Solon ile başlayan reform hareketleri, Peisistratos'un üçüncü tiranlığı döneminde (İ.Ö. 546-528) gerçekleştirilen imar faaliyetleri neticesinde Atina şehir devletinin merkezi bir yapı kazanmasıyla devam etmiştir. Daha sonra İ.Ö. 508'de Atinalıların lideri olarak ortaya çıkan Kleisthenes, oluşturduğu Beşyüzler meclisiyle (boulē) katılımsal vatandaşlık kavramının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu sayede kendi gücünün farkına varan halk kitlesiyle (demos) demokrasiye giden yolda önemli bir adım atılmıştır. Ephialtes'in İ.Ö. 462'de, o güne kadar Atina'da yönetimi elinde bulunduran, Areopagos meclisinin yetkilerinin azaltılmasıyla birlikte aristokrasinin Atina yönetimi üzerindeki nüfuzu ortadan kalkmış ve vatandaşların devlet meselelerine doğrudan katılımının önü açılmıştır. Daha sonra Perikles döneminde (İ.Ö. 461-429) Atina şehir devleti gerek siyasi gerekse sosyal alanda en

muhteşem çağını yaşamış ve radikal demokrasinin hüküm sürdüğü bir deniz imparatorluğu haline dönüşmüştür. Böylece Atina günümüz demokrasileriyle karşılaştırılabilecek kadar güçlü bir demokratik yapıya kavuşmuştur.

Anahtar sözcükler: Atina, Demokrasi, Demos, Areopagos Meclisi, Beşyüzler Meclisi, Perikles.

ATİNA ŞEHİR DEVLETİNDE POLİTİK VE SOSYAL REFORMLAR

I- GİRİŞ

İ.Ö.600-400 yılları arasında Atina şehir devletinde gerçekleştirilen politik ve sosyal reformlar, günümüz toplumları için vazgeçilmez bir olgu olan demokrasinin doğmasına neden oldu. Atina şehir devleti, bu reform hareketleri neticesinde kabilelere ve soy gruplarına dayalı devlet yapısından kurtularak günümüz modern devletlerinde bile ulaşılmaması güç olan bir demokrasi geleneğine kavuştu.

Yaşanan demokratik sürecin ele alındığı bu çalışmada ilk olarak İ.Ö. VII. yy'da yaşanan gelişmeler ışığında İ.Ö.594'te Solon tarafından gerçekleştirilen anayasal düzenlemelere değinildi. Solon, gerçekleştirdiği düzenlemelerle Atina'da demokrasiye doğru ilk adımların atılmasını sağlayan liderdi. Solon döneminde *seisakththeia* adı verilen düzenlemeyle birçok vatandaşın borç yükünden kurtulması sağlanmış; daha sonra Dörtüyzler meclisi (*boulē*) meydana getirilerek aristokrasinin egemen yapısına son vermeye çalışılmıştı. Gerçekleştirilen düzenlemelerle rahatlayan Atinalı vatandaşlar, Dörtüyzler meclisi sayesinde yönetime aktif olarak katılma hakkı elde ediyorlardı. Solon dönemi anlatıldıktan sonra, Peisistratos'un İ.Ö. 546-528 yılları arasında devam eden tiralık dönemi üzerinde duruldu. Peisistratos'un Atinadaki hâkimiyeti döneminde Solon'un koymuş olduğu yasaların hiç birisine dokunulmadı. Dahası toprağa bağımlı olan ve geçim sıkıntısı yaşayan çiftçi kesimine para yardımında bulunuldu ve yerel yargıçlık müessesesi oluşturuldu. Bu sayede, yerel soy gruplarının kırsal alanda Atinalılar üzerinde kurmuş oldukları baskı azaltıldı.

Diğer taraftan gerçekleştirilen düzenlemelere rağmen, aristokrat soy gruplarının Atina'daki üstünlükleri devam ediyordu. Bu noktada Peisistratos döneminden sonra ayrıntılı olarak İ.Ö. 508'de Kleisthenes'in gerçekleştirdiği reformlara değinildi. Kleisthenes'in reformlarıyla hem soy gruplarının hâkimiyetine son verilmiş hem de Atinalı halk kitlesinin (*dēmos*) politik bilinç kazanması sağlanmıştı. Bu dönemde meydana getirilen Beşüyzler meclisiyle daha fazla vatandaşın yönetimde aktif olarak

yer almasının önü açıldı. Ayrıca Kleisthenes tarafından çıkarılan ve Atinalılara var olan yönetimi ortadan kaldırmayı amaçlayan bir tehdite karşı ortak hareket etme olanağı sağlayan *ostrakismos* yasasıyla, yaratılan vatandaş kitlesine siyasi sorumluluk yüklendi.

Daha sonra İ.Ö. 462'de Ephialtes tarafından gerçekleştirilen reformlar üzerinde duruldu. Ephialtes o zamana kadar varlığını devam ettirmeyi başaran aristokratik Areopagos meclisinin elinden önemli yetkilerini alarak, bu yetkiler yönetimdeki demokratik kurumlar arasında dağıtmıştı. Böylece *dēmos* Atina yönetimindeki egemen kitle haline geliyordu.

Son bölümde İ.Ö. 461-429 yılları arasında Atina'nın şehir devletinden demokrasiyle yönetilen bir deniz imparatorluğuna dönüşümünün yaşandığı Perikles dönemine değinildi. Perikles jüri üyelerine (*dikast*) hizmetleri karşılığında belli bir ücret ödenmesini yasalaştırarak yönetime katılan vatandaş tabakasını genişletti. İmparatorluk sayesinde elde edilen gelirin büyük bölümü Atina'nın yeniden imarına harcanarak birçok kişiye yeni iş alanı yaratıldı ve şehrin nüfusu oldukça fazlalaştı. Artan nüfusla birlikte katılımsal vatandaşlık ve demokrasi doruk noktasına ulaşmış oldu. Genel olarak İ.Ö. 600-400 yılları arasında Atina'da yaşanan politik ve sosyal gelişmelerin anlatıldığı bu çalışmada olaylar kronolojik bir düzen içerisinde aktarıldı. Bütün çalışma boyunca çoğu birinci el kaynaklar olmak üzere, modern kaynaklardan ve makalelerden edinilen bilgiler kullanıldı.

II- SOLON DÖNEMİ

A -) İ. Ö. VII. Yüzyılda Attika' da Yaşanan Gelişmeler ve Solon'un Arkhōn Olarak Seçilmesi

Atinalılar çok eski dönemlerde krallar (*basileus*) tarafından yönetilen bir toplumdur¹. Fakat İ.Ö. 1450-1200 yılları arasında devam eden Miken uygarlığının Dorlar tarafından ortadan kaldırılmasından sonra, bazı tarihçiler tarafından Hellas'ın Orta Çağ olarak adlandırılan, Karanlık Çağ'da (1200-800) önemli gelişmeler yaşandı². Bu dönemde meydana getirilen şehir devletlerinde, kabilesel toplum yapısı içerisinde ortaya çıkan, aristokratlar yönetsel anlamda giderek güçlenmeye başladılar. Kısa sürede gelişen şehir devleti içerisinde bütün işlere bakamaz hale gelen kral, sahip olduğu yetkileri memurluklar meydana getirerek dağıtmak zorunda kalacaktı³. İ.Ö. VII. yy.'a gelindiğinde kabile devleti içerisinde hâkimiyet, önemli memurlukları ellerinde bulunduran ve yönetimin merkezi konumundaki Areopagos meclisini yöneten soylu aristokratların (*eupatridai*) eline geçmişti. Kabileler içerisindeki akraba gruplarını (*phratriai*) kontrol eden aristokrat aileler, kendi içlerinde de *oikos* adı verilen aile birimlerine bağlıydılar⁴. Ayrıca İ.Ö. VII. yy.'da Attika'da büyük bir toprak erozyonu problemi yaşanıyordu. Yamaçlarda meydana gelen aşınma tarımsal alanları ciddi şekilde etkileyerek ve ekilebilir tarım arazilerinin sayısının azalmasına neden oldu. Bütün bunlara artan nüfus, erozyon yüzünden üretim yapılacak alan sıkıntısına bağlı yiyecek kıtlığı ve yükselen fiyatlar eklenince Attika'da önemli ekonomik ve sosyal problemler ortaya çıktı⁵.

¹ Arist. *Ath. Pol.* Fr. 1.

² Mansel 2004, 96-97, Tekin 1995, 42.

³ Atina'da şehir devletinin meydana getirilişi ve kralın yetkilerini memurluklar meydana getirerek dağıtmasıyla ilgili bkz: Mansel 2004, 100-105.

⁴ Arist. *Ath. Pol.* 3-4; Hammond 1986, 155; Ober 1989, 56-58.

⁵ French 1956, 14 -15.

Bunun yanında Atinalılar, İ.Ö. 632’de meydana gelen Kylon davasından dolayı yaşanan huzursuzluklarla uzun süreden beri mücadele ediyorlardı. Atina’da yönetimi ele geçirmek isteyen Kylon ve destekçileri başarısızla sonuçlanan girişimleri nedeniyle Megakles ve *arkhōn* lar tarafından katledildiler. Bu durumdan rahatsız olan Atinalılar, Alkmeneon’un oğlu Megakles ve diğer *arkhōn*’ları yaşananlar yüzünden suçlu buldular. Sonunda Kylon ve destekçilerini öldürmekle suçlanan Megakles ve ailesi (*Alkmeonidai*) soylulardan oluşan bir mahkemede yargılanarak Attika’dan sürgün edildiler. Kylon davasının etkisiyle Atinalılar arasında yıllarca sürecek çekişmeler yaşandı. Kylon olayının yarattığı huzursuzluklar dindikten sonra bu defa da Atina’da yönetsel anlaşmazlıklar baş gösterdi. Atina şehri bölgelerin coğrafik olarak ayrılmasına benzer şekilde düzlüktekiler (*pediakroi*), tepelerde ikamet edenler (*diakrioi*) ve sahildekiler (*paralioi*) olmak üzere üç karşıt grup⁶ arasında bölündü⁷. Huzursuzlukların bu kadar büyümesinde İ.Ö. 621’de kanunlar hazırlamak için seçilen Drako’nun borçlarla ilgili yasasının büyük etkisi vardı. Bu kanun alacaklı kişiye, borcun ödenmemesi durumunda, borçluyu ve ailesini köle durumuna düşürme hakkı tanıyordu⁸.

Bütün bu yaşananlar neticesinde, Atinalı sıradan insanlar her açıdan oligarşinin hükmü altına girerek, eşleri ve çocuklarıyla zenginlerin kölesi haline geldiler. Özellikle, yaşadıkları ekonomik sıkıntıdan dolayı kendilerine bakmakta zorlanan Atinalı çiftçiler (*hektēmoroi*) sürekli komşu zengin toprak sahiplerine karşı borçlandılar. Kısa süre içerisinde ödeyemeyecekleri kadar borcun içerisine giren bu insanlar, borçlarına karşılık ürünlerinin altıda birini⁹ alacaklı olan zengin toprak sahiplerine kira öder gibi ödeyerek kendi topraklarında köle durumuna düştüler¹⁰. Lewis’in düşüncesine göre borcunu ödemekte zorlanan çiftçinin, borcuna karşılık

⁶ Atinalıların bu şekilde gruplara ayrılması Pandion’un Attika’yı dört oğlu arasında paylaşmasıyla alakalı mite oldukça benziyordu. Buna göre Pandion’un oğullarından Aigeos düzlükleri kapsayan bölgeyi, Pallas sahil şeridini, Lykos tepeleri ve Nisos ise Eleusis ve Thriasian düzlüklerini kapsayan Megarid bölgesini almıştı. Bu konuda bkz: Lavallo 2005, 219.

⁷ Plut. *Sol.* 13.

⁸ Hammond 1986, 156.

⁹ Bazı yazarlar bu oranın beşte bir olduğunu ileri sürmektedirler. Fakat bu inanılması güç bir durumdur. Rhodes 1993, 91.

¹⁰ Plut. *Sol.* 13; Arist. *Ath. Pol.* 2.1-3.

kendi toprağında kiracı durumuna düşerek borcunu ürün üzerinden ödemesi, alacaklı olan zengin toprak sahiplerinin de yararına bir durumdu. Çünkü borçlu kişi borcunu ödemediği takdirde köle olarak satılırsa, bu borcun kapanması için yeterli olabiliyordu. Böylece toprak borçlunun yakın bir akrabasına geçiyor ve alacaklının toprak üzerinde hiçbir hakkı kalmıyordu. Alacaklı, bir başkasının toprağı üzerindeki hakkını kaybetmek istemediğinden çiftçilerin borçlarını ürün üzerinden kira öder gibi ödemelerine razı oluyordu¹¹. Çiftçilerin kendi topraklarında kiracı durumuna düşmelerinin ve köle olarak satılmalarının yanında, onlara mevcut düzen içerisinde hiçbir hak verilmedi. Böylece kısa süre içerisinde birçok Atinalı aristokratların hegemonyası altına girdi¹².

Bu durumda sıradan Atinalıların zengin soylulara karşı ayaklanması kaçınılmazdı. Kendi aralarında birleşen vatandaşlar, borçlarından dolayı köle olanların salıverilmesi, toprakların tekrar dağıtılması ve yönetsel değişiklikler yapılması hususunda zengin soylular üzerinde baskı kurmaya başladılar. Sonunda iki tarafta Atina'da yaşanan huzursuzluklara son vermek amacıyla aralarında uzlaşarak yaşanan mücadeleler boyunca tarafsız kalmayı yeğleyen Solon'u arabulucu olarak tayin etti¹³. Solon'un ailesi Atina'nın eski krallarından Kodros'un soyundan gelmekteydi. Babasının bütün mallarını iyilik ve cömertlikle dağıtıp fakirleşmesi yüzünden Solon kendisini genç yaşta ticarete adamak zorunda kaldı¹⁴. Daha sonra Kylon davasında arabuluculuk yapan Solon, Atina ve Megara arasındaki Salamis adasının hâkimiyeti yüzünden meydana gelen çekişmede¹⁵ de önemli bir rol

¹¹ Lewis 1941, 148.

¹² Arist. *Ath. Pol.* 2.3.

¹³ Arist. *Ath. Pol.* 5.1-2; Plut. *Sol.* 14; Demir 2001 40.

¹⁴ Plut. *Sol.* 1-3.

¹⁵ Salamis adasının, Atina için ayrı önemi vardı. Atinalılar, Kuzey Attika'dan Phaleron'a kadar uzanan deniz rotasında serbest hareket etmek istiyorlarsa Megara tarafından kontrol edilen Salamis'i ele geçirmeliydiler. Ayrıca Atina'da toprak verimsizliğinden dolayı yaşanan yiyecek sıkıntısı Karadeniz' den büyük oranda buğday ithal edilmesini gerekli kılmıştı ve bu da Salamis adasının hâkimiyetiyle mümkündü. Atinalılar ya denizcilik yapıp Salamis için Megara ile savaşacaklar ya da daha az tahıl kullanarak nüfus artışını engelleyeceklerdi. Atinalılar nüfuslarını kısıtlamanın mümkün olmadığını görerek Salamis için Megara ile savaşmayı yeğlemişler ve adanın hâkimiyetini ele geçirmeyi başarmışlardı. Salamis adasının ele geçirilmesi Solon'un Atinalılar üzerindeki itibarının daha da artmasına yol açmıştı. Waters 1960, 181.

oyunarak Salamis' in Megaralılar'dan alınmasını sağladı¹⁶. Böylece İ.Ö. 594'te Solon Atina'da *arkhōn* olarak hem arabulucu hem de yasa koyucu gibi tayin edildi¹⁷. Plutarkhos'a göre Solon *arkhōn* seçilmesiyle ilgili olarak Delphi'den¹⁸ aşağıdaki kehaneti almıştır¹⁹:

“Atinalıların rehberi olmak için aralarına katıl.
Yönetimi hemen eline al, sen ki şehirde birçok dosta sahipsin.”

Solon'un *arkhōn* seçilmesinin muhtemel tarihi İ.Ö. 594 olarak verilmektedir. Diğer taraftan, doğruluğu tam olarak kanıtlanmayan daha farklı bir görüşe göre, Solon'un *arkhōn* seçilme tarihi İ.Ö. 592/1'dir. Buna göre Solon'dan otuz iki yıl sonra *arkhōn* seçilen Komeas' ın *arkhōn*'luğa başlangıç yılı İ.Ö. 561/0'dı. Eğer bu tarih göz önünde bulundurulursa, otuz iki yıl geriye gittiğimizde İ.Ö. 592 tarihi ortaya çıkmaktadır²⁰.

B -) Solon' un Yaptığı Ekonomik Reformlar

Solon *arkhōn* olunca Drakon'un adam öldürmeyle alakalı yasası dışında diğer bütün yasalarını ortadan kaldırdı. Solon' un bu hareketinin sebebi Drakon'un yasalarının çok ağır cezalar içermesiydi. Drakon yasalarını mürekkeple değil kanla yazmıştı²¹.

Daha sonra Atinalıları rahatlatmak amacıyla özel ve halka ait bütün borçları iptal edildi. *Seisaktheia*²² olarak adlandırılan bu uygulama sayesinde Atinalıların gelecekte bir daha borçlanmamaları güvence altına alınarak vatandaşların kendi topraklarında köle durumuna düşmeleri engellendi. Böylece sıradan halk kitlesinin,

¹⁶ Plut. *Sol.* 9-10.

¹⁷ Arist. *Ath. Pol.* 5.2.

¹⁸ Antik Yunan' da yer alan ünlü bir kehanet merkezi.

¹⁹ Plut. *Sol.* 14.

²⁰ Hammond 1940, 73.

²¹ Plut. *Sol.* 17.

²² İnsanların yüklerinden kurtulmaları anlamına gelir. Liddell & R.Scott 1996, 1589.

büyük toprak sahipleri karşısında kendisini savunabilecek bir konuma gelebilmesinin önü açıldı²³.

Solon aşağıdaki şiirde *Seisakhtheia*'yı ve insanların borçlarından kurtularak özgürleştirilmesini açıkça anlatır:

“Benim bir araya getirdiğim insanlar,
Ben hiçbir vazifeyi yerine getirmeden bıraktım mı?
Sen, zamanın mahkemesinde benim en iyi şahidim,
Olympia tanrılarının annesi,
Kara toprak;
Ben her yere saplanmış ipotek taşlarını yerlerinden söküp çıkardım,
Ve köle olanları özgür bıraktım.
Adil ve adil olmayan nedenlerden dolayı satılanları,
Borçları yüzünden sürgün edilen ötekileri,
Ve başboş gezintileri sonucu Atina dilini uzun zamandır konuşmayanları geri getirdim.
Onlara özgürlüklerini geri verdim.
Bütün bunları ben başardım,
Kuvvetli bir kanunla gücü ve adaleti birleştirdim,
Ve ben söz verdiğim şeyleri yerine getirdim.
İyi ve kötü için eşit yasalar hazırladım,
Ve her birinin üzerinde doğru bir adalet kurdum”²⁴.

Bazı yazarlar yukarıdaki fragmanda geçen “ipotek taşlarını yerlerinden söküp çıkardım” cümlesine atıfta bulunarak toprakların tekrar dağıtıldığı²⁵ öne sürmektedirler. Ancak ipotek taşlarının ortadan kaldırılması, borçlu insanların

²³ Arist. *Ath. Pol.* 6.1; Demir 2001, 40.

²⁴ Solon apud Arist. *Ath. Pol.* 12. 4

²⁵ Toprakların tekrar dağıtılmasıyla ilgili bkz: Rosivach 1992, 153 – 157.

üzerindeki borçların kaldırılması anlamına gelmektedir. Bunun toprakların dağıtılmasıyla hiçbir alakası yoktur²⁶.

Diğer taraftan, borçların iptal edilmesi Atinalıların tekrar topraklarını kaybetmemeleri için tek başına yeterli değildi. Kötü geçen bir senenin sonunda çiftçilerin geçinebilmek için yeniden borç para alma tehlikesiyle karşı karşıya kalma ihtimalleri yüksekti. Bu insanların borçlara karşı tek güvenceleri topraklarıydı ve eğer borçlarını ödemezlerse topraklarını kaybederlerdi. Solon muhtemelen, bu gerçeğin farkındaydı ve borçların iptalinden sonra ikinci olarak vatandaşların edindikleri toprakların miktarını sınırlayan bir yasa çıkardı. Bu yasa sayesinde Atinalıların, tekrar borç almak zorunda kalırlarsa, topraklarını ipotek olarak göstermelerinin önüne geçildi²⁷.

Toprak mülkiyetinin sınırlandırılmasından sonra üçüncü olarak ağırlık ölçüleri, miktarlar ve sikke ayarları yükseltildi. Daha önce Atina'da kullanılan ölçüler, Argos kralı Phoidon'un koymuş olduğu ölçülerdi. Solon bunların birimlerini artırdı. Önceden 70 drakhmē olan 1 mnā 100 drakhmē'ye çıkarıldı. Drakhmē'nin değeri yükseltilirken Euboian drakhmē'sinden yararlanılmıştı. Borçluların kazançlarının korunması için Euboian drakhmē'si Atina para standartlarına adapte edildi. Solon ayrıca, ağırlık ölçülerini de paraya standartlarına göre ayarladı. 1 talanton 63 mnā'ya eşitlendi ve 3 mnā'nın oranı statēr ve diğer ağırlık birimlerine bölündü²⁸.

Böylece Solon'un reformlarından önce borç olarak alınan miktarlar aynı kalırken geri ödenen tutarlar düştü ve borçluların borçlarını büyük kazançlar elde ederek kapatmaları sağlandı²⁹. Bundan sonra drakhmē'nin satın alma gücü Attika pazarında aynı kalırken, farklı ağırlıktaki madeni paralar eşit satın alma gücüne sahip oldu. Milne, buna benzer bir durumun 20. yy.' in ilk yarısında İngiltere'de yaşanmış olduğunu

²⁶ Vlastos 1946, 83.

²⁷ Solon'un toprak mülkiyetini sınırlayan yasasıyla ilgili bkz: Arist. *Pol.* 1266b 16; Holladay 1977, 46.

²⁸ Solon'un ağırlık ölçülerinde, miktarlarda ve sikke ayarlarında gerçekleştirdiği düzenlemeler için bkz: Arist. *Ath. Pol.* 10.1-2; Johnston 1934, 184; Milne 1938, 97; Milne 1945, 240.

²⁹ Plut. *Sol.* 15. 2 – 9.

belirtmektedir. İngiltere’de 1920 öncesi gümüş para ağırlığı 1920 sonrası gümüş para ağırlığının iki katıdır. Yinede İngiltere’de paranın satın alma gücü 1920 öncesinde ve sonrasında aynıdır³⁰. Diğer taraftan Solon’un parasal reformlarıyla alakalı, bana göre doğruluğu tartışılır, farklı bir görüşe göre Solon standart paranın ağırlığını azaltmış, hacimde ve ağırlıkların biriminde herhangi bir değişiklik yapmamıştır. Hacmin ve ağırlıkların birimlerinin değiştirilmesiyle alakalı yorumlar Aristoteles’ in “*Athenian Politeia*” adlı eserindeki yanlışlıklardan kaynaklanmaktadır³¹.

Bütün bunların yanında, Solon döneminde Attika’da yaşanan kıtlık yüzünden meydana gelen yiyecek sıkıntısını gidermek ve ekonomiyi düzeltmek amacıyla bazı düzenlemeler gerçekleştirildi. Ülkede bolca üretilen zeytinyağı haricinde diğer tarımsal ürünlerin ihraç edilmesi yasaklandı, vatandaşları el becerilerine dayalı mesleklere teşvik etmek için bir yasa çıkarıldı ve yabancı tüccarların aileleriyle birlikte Atina’ya yerleşmelerine izin verildi³². Özellikle, zeytinyağı haricinde diğer tarımsal ürünlerin ihracına getirilen yasak Atina ekonomisine önemli oranda katkı sağladı. Bu yasaklamadan önce Atinalı büyük toprak sahipleri, ürünlerini kötü hasat yıllarında yüksek fiyat almak için Atina dışında satıyorlardı. Böylece zenginler önemli kazançlar elde ederken, sıradan Atinalılar için tahıl stoklarında sorun yaşıyorlardı. Hatta kıtlık dönemlerinde tahıl için dış alım bile gerekebiliyordu³³. Solon’ un tahıl ürünlerine getirdiği ihraç yasağı tahılın fiyatının düşmesini sağladı. Çünkü yasaktan önce tahıl dış pazar için yüksek fiyattan satılırken, yasakla birlikte sadece iç pazarda satılmaya başlandı. Böylece iç pazarda fiyatların dengeli bir şekilde kalması sayesinde mallarla alakalı ani fiyat artışları önlenmiş oldu³⁴.

³⁰ Milne 1938, 97.

³¹ Johnston 1934, 184.

³² Plut. *Sol.* 22-24.

³³ Garnsey 1993, 111.

³⁴ Stanton 1990, 60 dn.1; Waters 1960, 184.

C -) Gerçekleştirilen Yönetimsel Reformlar ve Atina Demokrasisinin Başlangıç Evresi

Solon gerçekleştirdiği ekonomik reformlardan sonra İ.Ö. 592'de³⁵ oldukça geniş yetkilerle anayasal düzenlemeler yapmak ve oligarşinin Atina'da hâkim yapısını bozmak için harekete geçti. Bu aynı zamanda antik demokrasinin de başlangıç evresini oluşturmaktaydı³⁶. Solon'dan önce Atinalılar *pentekosiomedimnoi*, *hippeis*, *zeugitai* ve *thētes* olmak üzere dört toplumsal sınıfa ayrılıyordu. Solon bu sınıfları topraktan alınan ürünlerin miktarına göre³⁷ tekrar düzenledi ve her bir sınıfa belli kamu görevleri yükledi³⁸. Sahip olduğu topraktan ister tahıl ya da meyve ister diğer ürünler olsun yılda toplam 500 medimnos³⁹ ürün sağlayan kimse *pentakosiomedimnoi*, yani büyük çiftlik sahipleri sayıldı. Topraklarından 300 medimnos ürün sağlayan Atinalılar *hippeis* sayılan ve savaşlarda süvari olarak görev yapan kesimdi. *Zeugitai* olarak adlandırılanlar, topraklarından 200 medimnos değerinde ürün sağlayan bir çift öküz sahibi çiftçilerdir ve ağır piyade bölüklerinde *hoplitēs*⁴⁰ olarak görev yapmakla yükümlüydüler. Geriye kalan insanlar, efendilerine bağlı olan ve onların topraklarında yaşayan *thētes* sınıfını meydana getiriyordu. *Thētes*'ler sadece meclis toplantılarına katılma, mecliste ve jüri toplantılarında oy kullanma hakkına sahiptiler⁴¹. Bu sayede, daha önceden karşılığında hiçbir ücret alınmayan kamu yükümlülükleri ilk üç sınıf arasında dağıtılarak, zengin kesim bazı yükümlülükler altına sokuluyor ve toplumun en alt tabakası sadece katılımsal bir görevler yerine getirerek rahatlatılmış oluyordu⁴².

³⁵ Solon'un gerçekleştirdiği anayasal reformların tarihinin İ.Ö. 592 olduğu iddia edilmektedir. Ancak antik kaynaklarda bu tarihi kesin olarak doğrulayan bir bilgiye rastlanılmamaktadır. Bu konuda bkz: Hammond 1940, 75.

³⁶ Arist. *Pol.* 1273b 35.

³⁷ Daha farklı bir görüşe göre herhangi bir vatandaş aynı arsada yetiştirdiği ürünün değeri bakımından *pentakosiomedimnoi* veya *thetēs* olabiliyordu. Burada yetiştirilen ürünün Atika pazarındaki değeri oldukça önemliydi. Pazarda satılan ürünün fiyatı aynı zamanda o kişinin sınıfını da belirliyordu. Bu konuda bkz: Chrimes 1932, 3.

³⁸ Arist. *Ath. Pol.* 7.2-3.

³⁹ Bir medimnos 38 kiloya ve 50 litreye eşitti. Bir kişi tek başına yılda 8 medimnos tahıl tüketirken, eşi ve üç çocuğuyla birlikte ortalama 25 medimnos tahıl tüketirlerdi. Bu konuda bkz: Thorley 1996, 13.

⁴⁰ Orduda zırhlı piyade askeri olarak görev yapan kesim.

⁴¹ Arist. *Ath. Pol.* 7.4; Plut. *Sol.* 18; Thorley 1996, 14.

⁴² Ober-Hedrick 1996, 56-57.

Memurluklara giriş hakkı sahip oldukları zenginlikler göz önünde tutularak ilk üç sınıf arasında dağıtıldı. Memurluklar için kabileler arasından ilk önce ön seçim yapılıyor ve seçilen kişiler kurayla memurluklara atanıyordu. Örneğin, dokuz *arkhōn*'luk için dört kabilenin içerisinde uygun olan sınıflardan onar kişi seçilerek, daha sonra bunların arasından dokuz kişi kura ile görevlerine atanıyordu⁴³. Sınıflar ve memurluklarla ilgili yapılan bu düzenlemeler göz önüne alınırsa, soylu insanların doğumdan başlayan siyasi ayrıcalıklarının ortadan kalkmasının ve yönetimde görev yapan vatandaş kitlesinin genişletilmesinin önünün açıldığı söylenebilir. Ancak, aristokratların hala Atina'da zenginliğe sahip olan kesim olduğunu ve memurluklara seçimde temel olan kabilelerin kontrolünü ellerinde bulundurdukları düşünülürse, böyle bir çıkarımda bulunmak için oldukça erkendir⁴⁴.

Daha sonra Solon yeni bir meclis oluşturarak eskiden beri var olan Areopagos Meclisinin görevlerini kısıtladı. Dört yüzler Meclisi (*boulē*) olarak adlandırılan bu yeni meclis her kabileden yüzer kişinin seçilmesiyle oluşturuldu. Bu kabileler İon'un oğulları olan Hoplites, Ergadeis, Geleontes ve Aigikoreis'in isimlerini almıştı. Bu isimlerin her biri farklı grupları temsil ediyordu. Atinalılar arasındaki savaşçı kesim *hoplitēs*, zanaatkarlar *ergadeis*, çiftçiler *gelontes* ve çobanlık yapan kimselerde *aigikoreis* olarak adlandırılıyordu. Dört yüzler meclisinin görevi bir denetleme kurulu gibi hareket ederek meselelerin doğrudan bir üst kurul olan halk meclisinde (*ekklēsia*) görüşülmesine engel olmaktı. Areopagos meclisi ise, kanunların bekçisi olarak görev yapacak, devlet işlerini gözetip yasalara aykırı iş yapanları cezalandıracaktı⁴⁵. Diğer taraftan Dört yüzler Meclisinin Solon döneminde oluşturulması konusunda bazı şüpheler vardır. Buna göre Solon dönemi hakkındaki antik kaynaklarda bu Meclisin üyelerinin görevde ne kadar süre kaldıkları ve onların nasıl seçildiği konusunda bilgi verilmemiştir. Ayrıca böyle bir Meclisten Solon'a ait

⁴³ Arist. *Ath. Pol.* 7-8.

⁴⁴ Solon'un soyluların siyasi ayrıcalıklarını ortadan kaldırarak yönetimde rol oynayan vatandaş grubunu genişletmesiyle ilgili tartışmalar için bkz: Arist. *Pol.* 1274a; Littman 1990, 71; Demir 2001, 40.

⁴⁵ Plut. *Pol.* 19, 23; Arist. *Ath. Pol.* 8.4.

fragmanlarda da bahsedilmemiştir. Bunun da Dört yüzler Meclisinin Solon Döneminde varlığı konusunda şüpheleri arttırdığı öne sürülmektedir⁴⁶.

Buna ek olarak haksızlığa uğrayan her Atinalının hakkını arayabilmesi için halk mahkemesi (*heliaia*) tesis edildi ve bu mahkemenin yargıçlarına, verdikleri kararlar yüzünden kişilerin başvuruları halinde, teftiş edilebilme yükümlülüğü getirildi. Yargıçların görevleri bitiminde denetlenme işlemini Areopagos Meclisi gerçekleştiriyordu. Aynı zamanda halk kitlesinin gücünün temellerini oluşturan bu oluşum sayesinde sıradan insanların meselelere daha fazla katılımı sağlanmış oldu⁴⁷.

Bununla birlikte Atina'da meydana gelen mücadelelerin ve huzursuzlukların farkında olan Solon insanların bazılarının bu duruma karşı gösterdikleri umursamazlığı engellemek amacıyla bir yasa çıkardı. Bu yasaya göre Atina'da çıkacak herhangi bir karışıklık esnasında olaylara kayıtsız kalan kişiler *atimia* cezasıyla cezalandırılacaklar, yani sivil haklarından yoksun bırakılıp kentten kovulacaklardı⁴⁸. *Atimia* terimi Arkaik Yunan'da yasa dışılık anlamına geliyordu. Yasadışı hareket eden ve *atimia* cezasına çarptırılan kişi vatandaşlıkla ilgili birçok hakkını da kaybediyordu. Bu haklar Agora'yı ziyaret edebilme, tapınaklara girme ve mahkemelere kanıt gösterme haklarıydı. *Atimia*'yı kanun haline getirme Atina vatandaşlığının devrimini işaret etmektedir. Bu sayede yasal vatandaşlık yaratılmıştır⁴⁹. Vatandaşların meselelere daha fazla katılımı sağlanarak; daha sonraki dönemlerde ortaya çıkacak ve *dēmos*'un yönetime en üst seviyede katılımını sağlayacak radikal demokrasininin de temeli atılmış olur.

Bütün bu yapılan reformların yanında Solon döneminde Atina toplumunun aile yapısıyla alakalı bazı düzenlemelere gidildi. Çocuğu olmayan herhangi bir Atinalıya, mirasını aralarında kan bağı olan veya seçtiği bir başkasına bırakabilme hakkı verildi. Ancak bu konuda insanlar tamamen özgür bırakılmadı. Solon insanların

⁴⁶ Sealey 1997, 120.

⁴⁷ Plut. *Sol.* 18; Arist. *Ath. Pol.* 9.1-2; Demir 2001, 40; Hammond 1986, 162.

⁴⁸ Arist. *Ath. Pol.* 8.5.

⁴⁹ Manville 1980, 215 –217.

hastalık halinde ve ilacın etkisiyle, tehditle veya karısının baskısıyla kendi miraslarıyla ilgili karar vermeleri durumunda onları bu haklarından mahrum bıraktı⁵⁰. Diğer taraftan, bu yasa sadece Atina'daki çocuksuz aileler için getirilmiş bir yeniliktir. Bu yüzden bu yasayı Attika toplum yapısında aile açısından çok büyük bir değişiklik olarak göstermek yanlış olur⁵¹. Ayrıca evli bir kadının, kocasının güçsüz olduğunu kanıtlaması koşuluyla onun yakın akrabalarından birisiyle evlenebilmesine izin veren bir kanun çıkartıldı. Bütün evliliklerde kadınların çeyiz olarak eşya getirmeleri yasaklandı. Kadınların sadece üç değişik elbise ve birkaç değersiz ev eşyası ile evlenmelerine izin verildi. Solon'un buradaki amacı evliliklerin para için yapılmasını önlemek ve eşlerin çocuklarıyla birlikte mutluluk içerisinde yaşamalarını sağlamaktır⁵².

Aristoteles'e göre demokratik açıdan bakıldığında Solon Atina demokrasisinde köşe taşları sayılabilecek üç önemli reform gerçekleştirmiştir. Birincisi borçlanmanın yasaklanması ve borçlu insanların güvenliği ile ilgili düzenlemedir. Bu reform insanların borç yükünden kurtularak rahatlamalarına sebep olmuştur. İkinci önemli reform halk mahkemelerinin kurulmasıyla haksızlığa uğradığını düşünen herkesin, mahkemelere başvurarak hakkını arayabilmesinin önünün açılmasıdır. Üçüncüsü herhangi bir memurun kendisiyle ilgili verdiği karar karşısında, kişilere mahkemeye başvurabilme hakkı tanınmasıdır⁵³. Bana göre Aristoteles'in bahsettiklerinin yanında Solon'un yaptığı düzenlemeler içerisinde demokrasi açısından *atimia* yasasının ayrı bir önemi vardır. *Atimia* yasası sayesinde yukarıda değindiğim üzere yasal katılımsal vatandaşlık yaratılmış ve kendi gücünün farkına varmaya başlayan *dēmos*'un, yönetim üzerinde daha fazla demokratik hak elde etmek için baskı kumasının da önü açılmıştır.

⁵⁰ Plut. *Sol.* 21.

⁵¹ Manville 1997, 128.

⁵² Plut. *Sol.* 21.

⁵³ Ath. *Pol.* 9.1.

D -) Solon Döneminin Sonu ve Atina'da Meydana Gelen Olaylar

Solon'un koymuş olduğu yasalar kısa sürede Atinalılar üzerinde etkisini gösterince çok geçmeden insanlar birtakım şeyler sormak ve yasalar hakkında şikâyetle bulunmak amacıyla Solon'u sürekli rahatsız etmeye başladılar. Atinalıların şikâyetlerinde bekledikleri düzenlemelerin bir türlü gerçekleşmemesinin etkisi büyüktü. Sıradan insanlar bütün toprakları eşit bölüştüreceğini, soylu Atinalılar ise kendi durumlarına dokunulmayacağını düşünüyorlardı. Fakat, Solon her iki tarafın da isteklerine boyun eğmedi ve Atinalıların düşmanlıklarını göze almaktan kaçınmadı. Sonunda bütün bu yakınmalara ve isteklere daha fazla dayanamayan Solon, Atina'da kalırsa ya yasaları değiştirmek zorunda kalacağını ya da insanların düşmanlıklarını kazanacağını düşünerek Atina'dan ayrılmaya karar verdi ve Mısır'a, hem ticari hem de gezi amacıyla, on yıl süren seyahate çıktı⁵⁴. Plutarkhos'a göre Solon'un bu seyahatinin nedeni Atinalıların yasalara alışmalarını ve yasaları sorgulamalarını bırakmalarını sağlamaktı⁵⁵. Başka bir görüş ise Solon'un seyahatinin sebebini ekonomik ticaret için diğer medeniyetlerle ilişki kurmaya bağlamaktadır. Solon bu yolculukta Attika ürünlerinin batıya açılabilmesinin mümkünliğini arıyordu⁵⁶. Solon'un seyahati esnasında Areopagos Meclisi onun yasalarını muhafaza etti ve yasaların değiştirilmesini engelledi. Böylece antik demokrasi adına Solon tarafından yapılan ilk girişimin başarısızlıkla sonuçlanmasının önüne geçildi⁵⁷.

Diğer taraftan Solon Atina'dan ayrıldıktan sonra Atinalılar sakin bir yaşam sürmelerine rağmen, İ.Ö. 589'da Atina'da *arkhōn* seçimi konusunda anlaşmazlıklar meydana geldi ve *arkhōn* seçimi yapılamadı. Bu karışıklıklar İ.Ö. 582'de⁵⁸

⁵⁴ Arist. *Ath. Pol.* 11.1.

⁵⁵ Plut. *Pol.* 25.

⁵⁶ Milne 1945, 241.

⁵⁷ French 1957, 246.

⁵⁸ Damasias'ın *arkhōn*'luğunun tarihlendirilmesi konusunda iki farklı görüş daha vardır. Birinci görüşe göre Solon İ.Ö.594'de *arkhōn* olmuştur. İ.Ö. 589 ve 585'de ülkede anarşi meydana gelmiştir. Damasias bu iki yıl arasında İ.Ö. 586'da *arkhōn* olmuştur. İkinci görüşe göre Solon İ.Ö. 592'de *arkhōn* olmuştur. İ.Ö.587 ve 582'de anarşi meydana gelmiştir. Damasias'ın *arkhōn*'luğu İ.Ö. 583'e rastlamaktadır. Rhodes 1993, 181.

Damasias'ın *arkhōn* seçilmesine kadar devam etti. Damasias başarısızlıklarından dolayı kovulana kadar iki yıl ve iki ay görevde kaldı. Daha sonra Atinalılar yönetim için beşi soylu ailelerden (*eupatridai*), üçü çiftçilerden (*arroikoi*), ikisi zanaatkarlardan (*demiourgoi*) olmak üzere on *arkhōn* seçtiler⁵⁹. On *arkhōn* arasında en güçlü konuma sahip olanlar zengin soy gruplarının da desteğini alan aristokrat ailelerdi. Yönetimde ikinci büyük gücü oluşturan çiftçiler grubu tepelerde yaşayan insanlardan meydana geliyordu ve hem fakir soy grupları hem de *thētes*'ler tarafından destekleniyordu. Yönetimdeki en zayıf halkayı oluşturan zanaatkârların arkasında ise işçi kesimi bulunuyordu. Böyle bir yönetimde söz hakkı on *arkhōn*'luktan büyük bölümünü elinde bulunduran aristokratlarındı ve bu durum kısa süre içerisinde Atinalıların tekrar düzlüktekiler, tepelerde ikamet edenler ve sahildekiler olmak üzere üç siyasi gruba bölünmesine neden oldu⁶⁰. Buna ilaveten Atinalılar arasında Solon'un reformlarından dolayı hoşnutsuzluk duyan belli bir kesim vardı. Bazıları borçların iptali nedeniyle fakir düştüklerini öne sürerek Atina'daki karışıklığın nedeni olarak borçların iptal edilmesini gösteriyor, kimileri de yapılan değişikliklerden rahatsız olduğu için var olan yasalara kızıyorlardı⁶¹. Rhodes'e göre, bu yorum bir bakıma doğru olabilir. Çünkü, Solon'un iptal ettiği ana borçlar ürünlerinin altıda birini toprak sahiplerine vermek zorunda olan fakir çiftçilerin ödedikleri miktarlardı. Toprak sahipleri, çiftçilerden borçları karşılığı aldıkları ürün bedelini kaybettikleri zaman, sahip oldukları servetin önemli bir kısmını da yitiriyorlardı⁶².

Solon on yıllık seyahatinden döndüğü zaman ilk iş olarak gruplar arasındaki bu mücadeleye son vermeye çalıştı, fakat başarılı olamadı. Gruplar arasındaki mücadeleyi önleyemeyen Solon devlet meselelerinden tamamen elini çekti ve İ.Ö. 560'da⁶³ hayatını kaybedene kadar kendi halinde bir yaşam sürdü⁶⁴. Solon öldükten

⁵⁹ Arist. *Ath. Pol.* 13.1-2.

⁶⁰ Arist. *Ath. Pol.* 13.3-4; Hammond 1986, 164; Stanton 1990, 85 dn.5.

⁶¹ Arist. *Ath. Pol.* 13.5.

⁶² Rhodes 1993, 184.

⁶³ İ.Ö. 630-625 yılları arasında doğan Solon'un İ.Ö. 560'de öldüğü varsayılmaktadır. Bu konuda bkz: Rhodes 1993, 224.

⁶⁴ Plut. *Sol.* 29- 32.

sonra onun yaptığı yasaların hiçbirisine dokunulmadı. Solon'un devrim niteliğindeki yasaları yüz yıla yakın bir süre Atina'nın anayasal yapısı içerisinde varlığını devam ettirdi⁶⁵. Şüphesiz Solon'un yasalarına Atinalılar tarafından bu kadar saygı gösterilmesinin altında bu dönem içerisinde Atina'da soy gruplarına dayalı kabile devletinden, demokrasiye dayalı devlet yapısına geçiŐin temellerinin atılmasının önemi büyüktür. Fakat zengin aristokratlar hala Atina'da yönetime hâkim kesimdi ve bu durum yaklaşık olarak 80 yıl boyunca Kleisthenes dönemine kadar böyle devam edecektir.

⁶⁵ Hansen 1999, 31.

III- PEİSİSTRATOS DÖNEMİ

A) Solon' un Reformlarından Sonra Attika

Bir önceki bölümde belirttiğim üzere Solon ayrıldıktan sonra, Atina'da tekrar partisel anlaşmazlıklar baş göstermiş ve Atinalılar düzlüktekiler, sahildekiler ve tepelerde ikamet edenler olmak üzere üç siyasi gruba ayrılmışlardı. Daha sonra her siyasi grup kendi önderini seçecekti. Düzlükte oturan insanların başına, Atina'nın en önemli aristokratik ailelerinden Eteoboutadai sülalesine mensup, Aristolaides'in oğlu Lykourgas geçti. Sahil şeridindeki grubun lideri Alkmaion' un oğlu Megaklesti. Dağlarda ikamet eden grup kendilerine Peisistratos'u önder seçti⁶⁶. Thorley Peisistratos'un soyunun Peloponnese'nin batı sahilinde yer alan Pylos'un kraliyet ailesinden geldiğini ileri sürer. Bu ailenin en güçlü üyesi Truva savaşı esnasında Pylos kralı olan Nestordur⁶⁷. Bir diğer görüşe göre ise, Peisistratidler Atina'ya kendilerinden önce gelmiş ve Atina'da krallık yapmış Kodros ve Melanthos ile aynı soydan, Neleus'un⁶⁸ soyundan gelmektedirler⁶⁹. Herodotos, Atina'da deniz kıyısında yaşayan Megakles önderliğindeki Atinalılar ile köylerde yaşayan Lykourgas liderliğindeki Atinalılar arasında devam eden bir iç çekişme olduğundan ve bu mücadeleye daha sonra dâhil olan Peisistratos'un iktidarı ele geçirmek isteyerek üçüncü bir parti kurduğundan bahseder⁷⁰. Aristoteles *Athenian Politeia* adlı eserinde, her üç partinin de zengin aristokratların egemenliği altında olduğuna ve birbirlerinden farklı siyasi amaçları⁷¹ taşıdıklarına değinir. Lykourgas'ın

⁶⁶ Plut. *Sol.* 29; Littman 1977, 90.

⁶⁷ Thorley 1996, 17.

⁶⁸ Diğer taraftan, Peisistratid'lerin Neleus'un soyundan geldiği hakkındaki iddianın doğruluğu kesin olarak kanıtlanamamaktadır. Böyle bir iddia Peisistratos' un kendisi tarafından ortaya atılmış ve Peisistratos'un Atina'da tiranlığı ele geçirmesinde oldukça faydalı olmuştur. Bununla birlikte Peisistratidlerin muhtemelen Mykenaeen'lerin mirasçıları oldukları öne sürülebilir. Arkeolojik kayıtlara göre Mykenaeen sığınmacıları LH 111C boyunca Brouon – Philaidai batı Attika'da bulunmuşlar, Arkaik çağ ve Peisistratos'un dönemi boyunca Brouon yakınlarında hayatta kalmayı başarmışlardır. Bu konuda bkz: Lavelle 2005, 27-28.

⁶⁹ Hdt. 5.65.

⁷⁰ Hdt. 1.59.

⁷¹ Diğer taraftan Rhodes'e göre meydana getirilen partileri oligarşik ve demokratik olarak sınıflandırmak o dönem için uygunsuz bir yorum idi. Demokrasi ve oligarşi gibi siyasi terimler daha sonraki dönemlerin düşünceleriydi. Bu konuda bkz: Rhodes 1993, 186.

liderliğindeki insanlar oligarşi yanlılarıdır. Megakles'in başlarında bulunduğu Atinalılar orta sınıfın egemen olması için mücadele eden kesimdir. Peisistratos liderliğindeki üçüncü parti ise halk egemenliğinin en ateşli taraftarlarıdır. Buna ilaveten alacaklarını alamadıkları için yoksul düşen alacaklılar ve soyları lekeli olduğu için Atina'dan kovulmaktan korkan vatandaşlar da Peisistratos'un destekçilerinin arasına katılırlar⁷². Diğer taraftan, daha farklı bir görüşe göre zengin alacaklıların borçların iptal edilmesiyle aşırı yoksulluk içine düşmeleri inanılması güç bir durumdur. Çünkü borçların iptali tek başına yoksulluğa yol açmak için yeterli değildir⁷³.

Bununla birlikte partisel ayrımın dayandığı temeller konusunda iki farklı görüş daha vardır. Birinci görüşe göre her parti aynı zamanda birer bölgesel gruptur. Atina'nın güneybatı sahilinde yer alan Anaphlystos, şehrin yakınındaki Alopeke ve Euboia (*Eğriboz*) adasında yer alan Aigilia toprakları Alkmenoidler'in kontrolleri altındaydı. Atina ile kuzey bölgelerini kapsayan yerler ve Phaleron limanı düzlüktekiler olarak adlandırılan grubun hâkimiyetindeydi. Attika'nın batı sahil bölgesinde yer alan Brauron olarak adlandırılan bölge Peisistratos' un yönetimi altındaydı⁷⁴. İkinci görüşe göre grupsal ayrımın altında ekonomik ve mesleki nedenler yatmaktadır. Buna göre düzlüklerde ikamet eden ve sosyal statüsü daha iyi olan kesim genel olarak tarımla uğraşır. Sahil grubundaki Atinalılar deniz ticaretiyle uğraşan tüccar ve zanaatkârlardan oluşur. Tepelerde oturan insanlar ise ekebilecek verimli arazileri yoktur. Bu insanlar politik ve ekonomik çıkarlarının dışında bırakılmışlardır⁷⁵. Ancak, ikinci görüşün geçerliliği konusunda bazı şüpheler vardır. Holladay'a göre, böyle bir ayrım oldukça tuhaftır. Çünkü ticaret henüz bu dönem içerisinde tam olarak gelişmemiş ve tüccarlar hala Atina'nın şehir merkezinde bulunmaktadır. Sahilde yaşayan kesim ise, sadece balıkçılıklardır⁷⁶.

⁷² Arist. *Ath. Pol.* 13. 5.

⁷³ Borçların iptal edilmesiyle alacaklıların yoksul duruma düşmeleri hakkındaki yorum için bkz: Holladay 1977, 41.

⁷⁴ Grupların bölgesel ayrımı konusunda bkz: Thorley 1996, 17; Littman 1977, 90-91.

⁷⁵ Grupsal ayrımın temelinde yatan ekonomik ve mesleki nedenler konusunda bkz: French 1959, 47.

⁷⁶ Holladay 1977, 43.

B -) Peisistratos' un Tiranlık Girişimleri

Dağlarda ikamet eden insanların lideri olan Peisistratos, Atina'da iktidarı ele geçirmek için harekete geçti. Atinalıların desteğini kazanmayı amaçlayan Peisistratos ilkin bunun için hileli bir yola başvurarak kendisini ve katırlarını bilerek yaraladı ve Agora'ya doğru ilerledi. Atina'ya dönerken düşmanlarıyla karşılaşmış gibi davranarak Atinalıları kandırmaya çalışan Peisistratos, halktan kendisine koruyucular vermesini istedi ve insanlara Megara ile yapılan savaşta gösterdiği başarıları ve Nisaia'yı⁷⁷ alışıını hatırlatarak bunu hak ettiğini anlattı⁷⁸. Atinalılar ve Megaralılar bütün yüzyıl boyunca ve altıncı yüzyılın ilk yarısında Salamis ve Eleusis için savaşmışlardı. Peisistratos Megara ile yapılan savaşların son evresinde general olarak görev yapmış⁷⁹ ve Salamis'in kazanılmasında büyük katkısı olmuş, daha sonra Nisaia'nın da ele geçirilmesini sağlamıştı. Peisistratos'un elde ettiği başarılar ve kazandığı ün onun tiranlığı ele geçirmesinde yardımcı oldu⁸⁰. Peisistratos'un söylediklerine inanan Atinalılar mecliste toplandılar ve ellerinde sopalar taşıyan elli kişi (*korunephoroi*)⁸¹ tarafından korunmasıyla ilgili kararı kabul ettiler⁸². Lavelle'ye göre, Atinalıların mecliste Peisistratos lehinde oy kullanmalarında sahildekiler grubunun lideri Megakles'in de büyük etkisi vardır. Peisistratos ve Megakles daha önce aralarında anlaşırılar. Megakles'in taraftarları Agora'da Peisistratos'u desteklemek için kalabalık bir topluluk meydana getirirler. Böylece, Megakles taraftarlarından aldığı destekle Atinalıları daha çabuk ikna etmeyi başaran Peisistratos, tiranlığı kurmak için ihtiyacı olan mecliste almayı başarır. Diğer

⁷⁷ Atina'nın batısında yer alan kent.

⁷⁸ Hdt. 1.59.

⁷⁹ Diğer taraftan, Aristoteles (*Ath. Pol. 17*) Peisistratos'un Salamis adası için Megara ile yapılan savaşta *strategos* olarak yer almadığını belirtmektedir. Aristoteles'e göre insanların *strategos* olarak seçilmeleri Kleisthenes dönemine rastlamaktadır (*Ath. Pol.22.2*). Ancak *strategos* terimi Kleisthenes'den önce ordu liderlerini tanımlamak için de kullanılan bir terimdir ve Aristoteles'in değindiği gibi memurluk anlamında kullanılmamıştır. Bu konudaki tartışmalar için bkz: Lavelle 2005, 46; Rhodes 1993, 224.

⁸⁰ Lavelle 2005, 64 – 65.

⁸¹ Daha farklı bir görüşe göre, Peisistratos'u sopa taşıyarak destekleyenler (*korunephoroi*) aslında mızrak taşıyan Atinalılardı (*doryphoroi*). Bu görüşe göre Peisistratos Akropolis'e Megara ile yapılan savaşta kendisine eşlik eden mızrak taşıyıcılarıyla birlikte çıkmıştı. Bu konuda bkz: Lavelle 2005, 95 – 96; Hdt. 1.59.

⁸² Plut. *Sol.* 30.

tarafından, Megakles'in desteğinin nedeni Peisistratos'u kullanarak Atina'nın yönetiminde hâkimiyet kurmaktır. Megakles'in sahip olduğu servet tek başına iktidarı ele geçirmek için yeterli değildir. Megakles ancak, Peisistratos'un sahip olduğu şöhret ve itibar ile bunu sağlayabilmektedir⁸³.

Peisistratos toprak taşıyanlar (*doryphoroi*) olarak adlandırılan taraftarlarını da alarak Komeas'ın *arkhōn*'luğu döneminde İ.Ö. 561/0'da⁸⁴ fazla zorlanmadan Akropolis'i ele geçirdi ve Atina'nın hâkimi oldu⁸⁵. Peisistratos'un yönetimi ele geçirirken belli bir direnç ile karşılaşmamasının altında birçok neden yatmaktadır. Bu nedenlerden ilki Solon'un toprak mülkiyetini sınırlayan yasası⁸⁶ ve Atina'da zeytin yetiştiriciliğine dayalı yaşanan problemdir. Toprak mülkiyetinin sınırlanması yüzünden küçük toprak sahipleri kısa zaman içerisinde geçim sıkıntısı çekmeye başladılar ve topraklarını genişletemedikleri için sahip oldukları toprakları terk etmek zorunda kalırlar. Buna ilaveten zeytin yetiştiriciliğinin teşvik edilmesine rağmen, vatandaşlara geçinebilmeleri için yardım edilmemesi⁸⁷ ve toprakların tekrar dağıtılmaması da birçok Atinalının Peisistratos'un tiranlığına izin vermesine neden olur⁸⁸. Ayrıca, Peisistratos Akropolis'i ele geçirdiği zaman buradaki kutsal nesnelere Atinalılara fidye olarak göstererek tiranlığı karşı bir tepkinin ortaya çıkmasını engeller⁸⁹. Diğer taraftan, bana göre daha mantıklı gelen görüşe göre, Peisistratos tiran olduktan sonra birçok Atinalıya vatandaşlık hakkı kazandırmıştır⁹⁰. Bu insanların arasında herhangi bir toprak sahibi olamayan *thētes*'ler de vardı. Muhtemelen *thētes*'ler Atina vatandaşı olma hakkı kazanmadan önce Peisistratos

⁸³ Peisistratos ve Megakles'in aralarında anlaşmaları konusunda bkz: Lavelle 2005, 90.

⁸⁴ Peisistratos'un tiranlık döneminin tarihlendirilmesi konusunda bkz: Rhodes 1993, 197-198.

⁸⁵ Arist. *Ath. Pol.* 14.1.

⁸⁶ Solon'un toprak mülkiyetini sınırlayan yasası hakkında bkz: Arist. *Pol.* 1266b 16.

⁸⁷ Zeytin yetiştiriciliğinde topraktan verimli ürün alınabilmesi için aradan uzun yılların geçmesi gerekiyordu. Ancak, bu süre içerisinde topraktan ürün alamayan çiftçilerin ihtiyaçlarını karşılamak için hiç bir önlem alınmamıştı. Bu konuda bkz: Holladay 1977, 49.

⁸⁸ Holladay 1977, 46 –50.

⁸⁹ Peisistratos'un Akropolis'i ele geçişi hakkında bkz: Sancisi – Weerdenburg 2000, 9.

⁹⁰ Aristoteles Peisistratid'ler döneminde birçok insanın hakları olmadıkları halde Atina vatandaşı olduğundan bahsetmektedir. Bu konu hakkında bkz: Arist. *Ath. Pol.* 13.5.

adına mecliste oy kullanarak onun Atina'da yönetimi ele geçirmesine yardım etmişlerdir⁹¹.

Peisistratos Atina'da yönetimi kendi eline aldıktan sonra, Solon' un hiçbir yasasına dokunmadı⁹² ve onları kendi yasalarıymış gibi gözlemledi⁹³. Ancak, Peisistratos kendi yönetimini tam olarak tesis etme imkânı bulamadan İ.Ö.560/559' da, Megakles ve Lykourgas'ın oluşturduğu koalisyon tarafından Atina'dan sürgün edildi⁹⁴. Peisistratos'un sürgün edilmesinde Argoslu Gorgilos'un kızı Timonessa ile olan evliliğinin⁹⁵ rolü büyüktü. Peisistratos daha önce Megakles ile yapmış oldukları anlaşmaya rağmen, kendi yönetimini sağlamlaştırmak için Argoslular ile evlilik vasıtasıyla ittifak kurmuştu. Peisistratos'un gerçekleştirdiği bu ittifak Megakles'in Lykourgos ile anlaşmasına yol açtı ve ilk tiranlık girişiminin sonunu getirdi⁹⁶.

Diğer taraftan, Peisistratos'un sürgün edilmesinde ortak hareket eden Megakles ve Lykourgas'ın arasında kısa bir süre sonra anlaşmazlık çıktı. Zor durumda kalan Megakles, Peisistratos'a, kızıyla evlenmesi koşuluyla tekrar tiranlığı ele geçirebileceği konusunda teklifte bulundu. Aralarında anlaşan Peisistratos ve Megakles Atina'da yönetimi ele geçirmek için, aynen Peisistratos'un ilk tiranlığı elde edişinde olduğu gibi, hileli bir yonteme başvurdular. Phye adındaki Paiania demesine mensup⁹⁷ uzun boylu ve çok güzel bir kadına zırh giydirildi ve etkileyici bir şekilde nasıl davranması gerektiği öğretip savaş arabasına bindirilerek Atina' ya gönderildi. Atina'ya daha önce gelen haberciler tanrıça Athene' nin Peisistratos ile onur duyduğunu ve Peisistratos ile birlikte Akropol'e geldiğini bütün kente yaydılar. Atinalılar, Phye' nin Athene olduğuna inanarak ona dua etmeye başladılar ve

⁹¹ Thēteslerin Peisistratos'un ilk tiranlığı elde etmesinde ki yardımlarıyla ilgili bkz: Fine 1983, 211.

⁹² Daha farklı bir görüşe göre bu dönem içerisinde Solon'un yasalarının işleyişine dokunulmamasına rağmen, halk mahkemesinin karar verme yetkisi ortadan kalkmış ve halk mahkemesi teorik olarak varlığını devam ettiren bir kuruma dönüşmüştü. Bu konuda bkz: Rhodes 1993, 219.

⁹³ Plut. *Sol.* 31.

⁹⁴ Arist. *Ath. Pol.* 14. 3.

⁹⁵ Peisistratos'un Argoslu Timonessa ile olan evliliği için bkz: Arist. *Ath. Pol.* 17.3.

⁹⁶ Lavelle 2005, 97.

⁹⁷ Aristoteles, Phye adındaki çelenk satıcısı Trakyalı kadının Kollytos demesinden olduğunu söylemektedir. Bu konuda bkz: Arist. *Ath. Pol.* 14. 4.

Peisistratos' u saygıyla karşıladılar⁹⁸. Peisistratos burada Phye'i Athene gibi tanıttı, kendisi de onun yanında şehre girerek Hellenlerin ünlü kahramanlarından Herakles' in rolüne bürünmüştü⁹⁹. Adcock Phye olayının Peisistratos'un ikinci tiranlık girişimi sırasında değil, tam tersine İ.Ö. 546'da tanrıça Athene tapınağının yakınında gerçekleşen Pallene savaşından sonra meydana gelen ve Peisistratos'un üçüncü tiranlığı ile alakalı bir hadise olduğunu öne sürer¹⁰⁰. Bununla birlikte, Herodotos açısından Peisistratos'un tiranlığı tekrar ele geçirmek için başvurduğu bu hile inandırıcılıktan oldukça uzaktır. Herodotos'a göre, tüm Hellas'ın en akıllıları olmakla övünen Atinalılar için böyle bir planın işlemesi olanaksızdır¹⁰¹.

İ.Ö. 556/5'te ikinci kez Atina'nın tiranı olan Peisistratos, daha önce yaptığı anlaşmaya uygun olarak Megakles' in kızıyla evlendi. Fakat, Peisistratos'un yetişkin çocukları vardı ve Peisistratos Kylon olayı nedeniyle lanetli olarak adlandırılan Alkmeonidai ailesinden birisiyle birlikte olmak istemiyordu¹⁰². Diğer taraftan, bu şekilde bir davranışın altında doğacak çocuk vasıtasıyla Megakles'in de tiranlığın bir parçası olmasına engel olma arzusu yatmaktaydı. Aslında, Megakles'in evliliğe dayalı bu ittifaktan beklediği tek şey, doğacak olan çocuk vasıtasıyla Atina'nın yönetiminde doğrudan etkili olmaktı. Ancak, Peisistratos Megakles'in bu planını daha önceden anlamış ve buna karşı hareket etmişti¹⁰³. Bu konudan haberdar olan Megakles, Peisistratos' a karşı tekrar öteki gruplarla ittifak kurdu. Peisistratos İ.Ö. 556/5'te baskılara daha fazla dayanamayarak ikinci defa ülkesinden ayrılmak zorunda kaldı¹⁰⁴. Megakles Peisistratos'un kendi menfaati doğrultusundaki davranışı karşısında sırf kendi kişisel çıkarı için tekrar Lykourgas ile ittifak kuruyordu. Bu

⁹⁸ Hdt. 1.60.

⁹⁹ Herakles , tiranların gözde kahramanıydı ve Herakles'in deniz tanrısı Triton ile yaptığı dövüş tiranların Attika'nın üç kabilesi üzerinde kurduğu baskıyı betimliyordu. Bu konuda bkz: Sancisi – Weerdenburg 2000, 19 – 24; Boardman 2001, 169.

¹⁰⁰ Adcock 1924, 181.

¹⁰¹ Hdt. 1.60.

¹⁰² Hdt. 1.61.

¹⁰³ Peisistratos ve Megakles'in evliliğe dayanan ittifakı hakkında yorumlar için bkz: Holladay 1977, 44; Lavelle 2005, 111.

¹⁰⁴ Hdt. 1.61.

ittifak gerçekte Atina'da meydana gelen grupların temelinde liderlerin kişisel çıkarlarının olduğunun açık bir kanıtıydı¹⁰⁵.

Atina'dan ayrılan Peisistratos ilk olarak İ.Ö.556/5'te¹⁰⁶ Therma körfezi yakınlarındaki Megalo Karabournou'da olduğu farz edilen¹⁰⁷ Raikelos'a geldi ve buradan Pangion dağı çevresindeki bölgeye geçti. Peisistratos daha sonra, buralardan kazandığı paralarla ve Strymon madenlerinden elde ettiği gelire¹⁰⁸ ücretli askerler¹⁰⁹ toplayıp Eretria'ya doğru hareket etti¹¹⁰. Peisistratos bu arada, İ.Ö. 548/7 dolaylarında Eratria' da soylu bir kadın olan Koisyra ile evlendi ve aynı yıl içerisinde Naksos'u¹¹¹ ele geçirip buranın hakimiyetini Lygdamis'e verdi¹¹². Naksos adasının ele geçirilişi aynı zamanda, Atinalıların Ege (*Aegea*) 'deki varlığıyla alakalı bir hareketti. Doğu-Batı deniz rotası üzerinde önemli bir konumda olan Naksos adasının ele geçirilmesi ile belki de Peisistratos Ege üzerinde nüfuz kurmanın da ilk adımını atmıştı¹¹³. Diğer taraftan, Peisistratos ilk tiranlığı döneminde Argos'lu Timonessa ile evlenmişti. Peisistratos'un bu evliliği dolayısıyla Argos ile dostluk bağları vardı ve bu bağlar sayesinde Argos'tan bin kişilik bir silahlı birlik Peisistratos'a katıldı¹¹⁴. Peisistratos, Atina'dan ayrılışından on yıl sonra¹¹⁵ Thebai'liler ve Naksos'lu Lygdamis başta olmak üzere Eretria'da yönetimi ellerinde tutan atlılarında (*hippeis*) yardımıyla Atina'da tekrar yönetimi ele geçirmek için

¹⁰⁵ Sealey 1976, 125.

¹⁰⁶ Peisistratos'un Raikelos'u ziyaretinin tarihlendirilmesi konusunda bkz: Lavelle 2005, 218.

¹⁰⁷ Raikelos'un yeri ve Peisistratos'un bu bölgedeki faaliyeti tam olarak bilinmemektedir. Diğer Peisistratos Megalo Karabournou'da konumlandırılan bu bölgede kendisine ait Eretria yerleşkeleri meydana getirmiştir. Peisistratos tarafından meydana getirilen bu yerleşkeler daha sonra boşaltılmış ve bir daha iskan görmemiştir. Bu konuda bkz: Cole 1975, 43 –44; Lavelle 2005, 119.

¹⁰⁸ Herodotos Peisistratos'un Strymon madenlerinden kazandığı gelirler ile tiranlığını iyice pekiştirdiğini belirtmektedir. Bu konuda bkz: Hdt. 1.64.

¹⁰⁹ Littman'a göre, Peisistratos'un topladığı ücretli askerlerin arasında Skythia'lı okçularda bulunmaktaydı. Ancak, Peisistratos dönemi için böyle bir iddiada bulunmak tarihsel bir yanlışlıktır. Skythia'lı okçular İ.Ö. V. yy. ikinci yarısından itibaren Atina'da görülmeye başlayan bir güçtü. Skythia'lı okçularla ilgili yorumlar için bkz: Littman 1977, 109; Demir 2002, 905.

¹¹⁰ Arist. *Ath. Pol.* 15. 2.

¹¹¹ Atina'nın güneyinde yer alan Kiklad takım adalarından birisi.

¹¹² Lavelle 2005, 208.

¹¹³ Peisistratos Naksos adasında kurduğu hakimiyet ile İonia'da ortaya çıkan Pers gücüne karşı tampon bir bölge oluşturabilecekti. Naksos adasının ele geçirilmesiyle ilgili yorumlar için bkz: Libero 1996, 94; Lavelle 2005, 138 – 139.

¹¹⁴ Arist. *Ath. Pol.* 17. 3.

¹¹⁵ Herodotos, Aristoteles'in yorumunun aksine, Peisistratos'un onbir yıl sonra Eretria'dan ayrıldığını öne sürmektedir. Bu konuda bkz: Hdt. 1.62; Rhodes 1993, 208.

hareket etti¹¹⁶. Heredotos eserinde Maraton'u ele geçiren Peisistratos'un etrafında, Attika'nın her tarafından tiranlığı özgürlüğe tercih eden, insanlar toplandığını belirtir. Atinalılar Peisistratos'un Maraton'u ele geçirmesini ilk başlarda fazla önemsemediler. Ancak, Atinalılar Peisistratos' un Marathon üzerinden kente doğru hareket ettiğini öğrendikleri zaman Peisistratos'a karşı harekete geçtiler. Her iki tarafın kuvvetleri Pallene Athenesi tapınağı önlerinde karşı karşıya geldi¹¹⁷. Pallene'ye Peisistratos'dan daha önce ulaşan Atinalılar burada savunma konumuna geçerek Peisistratos ve taraftarlarını bekliyorlardı¹¹⁸. Peisistratos, Pallene tapınağına geldiğinde Akarnania'lı Amphilytos adlı kâhinden şu kehaneti alır:

“Sağlam ağlar aydınlık gecede atıldı,
Büyük balıklar bu ağlara takılacak¹¹⁹.”

Bu ilham verici kehanetin ne demek istediğini kavrayan Peisistratos, ordusunu savaş için hazırlamaya başladı. Öğle yemeklerini yiyen Atinalıların bir kısmı oyunun başına oturmuş, bir kısmı da uyuyakalmıştı. Aniden kuvvetleriyle harekete geçen Peisistratos karşısında paniğe kapılan Atinalılar fazla bir direnç göstermeden kaçtılar¹²⁰. Lavelle Atinalıların bu kadar çabuk bir şekilde bozguna uğramalarında Peisistratos'un servetini kullanarak karşı taraftan bazılarıyla savaş sırasında geri çekilmeleri konusunda anlaşmasının büyük etkisi olduğunu ifade eder¹²¹. Bir başka iddia ise, Atinalıların kaçmalarının sebebini Peisistratos'a karşı koyabilecek güce sahip olmamalarına bağlar. Buna göre Megakles ve Lykourgas'ın servetleri daha çok toprağa dayanmaktadır ve paralı asker kiralayabilmek için paraya çevrilebilecek kadar geniş servetleri yoktur. Bu insanlar sadece yerel destekçilerden güç almaktadırlar. Ayrıca, Peisistratos'un Pallene zaferi Atinalıların askeri organizasyon bakımından yetersizliklerinin de açık bir kanıtıdır¹²².

¹¹⁶ Arist. *Ath. Pol.* 15. 2.

¹¹⁷ Hdt. 1.62.

¹¹⁸ Lavelle 2005, 145.

¹¹⁹ Hdt. 1.62.

¹²⁰ Hdt. 1.63.

¹²¹ Lavelle 2005 150.

¹²² Littman 1977, 108.

Peisistratos böylece, Pallene zaferinin etkisiyle Atina'daki rakiplerini bertaraf etmeyi başardı ve İ.Ö. 546' da üçüncü kez tiranlığı ele geçirdi. Daha sonra Atinalılar silahlarıyla birlikte Theseus tapınağında toplandılar. Kalabalığa seslenen Peisistratos insanların duyamayacağı kadar alçak ses tonuyla konuşmaktaydı. Atinalılar, Peisistratos'a kendisini duymadıklarını söyledikleri zaman, Peisistratos Atinalılara daha iyi duyabilmeleri için Akropolis' in girişine gelmelerini söyledi. Peisistratos konuşmasını bu şekilde uzatırken, onun daha önceden ayarladığı adamları bütün silahları toplayarak¹²³, Theseus tapınağı civarındaki yapılara sakladılar. Peisistratos adamlarından işaret alınca konuşmasını bitirdi ve insanlara silahları alındığı için endişelenmemelerini, evlerine giderek normal hayatlarını sürdürmelerini ve artık yönetimle ilgili meselelere kendisinin bakacağını söyledi¹²⁴. Peisistratos Atinalıları silahsızlandırarak kendi askerlerini devletin tek gücü haline getirmeyi amaçlıyordu. Peisistratos'a Pallene'de yardım eden yabancı birlikler Atina'dan ayrılırken, kiraladığı askerlerin birçoğu onun yanında kalmıştı. Peisistratos sahip olduğu bu gücü kendi yönetiminin güvenli bir şekilde sürdürülmesinin teminatı olarak görmekteydi¹²⁵.

C-) Peisistratos'un Tiranlık Dönemi

İ.Ö. 546'da tiranlığı üçüncü kez ele geçiren Peisistratos, kendisine karşı gelen Atinalıların çocuklarını rehin olarak Naksos adasına yerleştirdi. Atina'da Peisistratos'a karşı gelecek çoğu Atinalının Alkmeonidlerin peşinden Atina'dan firar etmesiyle birlikte yönetim tamamıyla Peisistratos'un eline geçti¹²⁶. Ober firar eden Atinalıların mallarının Peisistratos tarafından haciz edildiğini ve alt sınıftaki vatandaşlar arasında dağıtıldığını belirtir¹²⁷. Ancak, bu konuda kesin bir kanıt yoktur. Dahası, muhtemelen Megakles ve Alkmeonidler Peisistratos'a şiddetli olarak karşı gelen insanlar değildir. Bunu Peisistratos'un kızı Koisyra ve Megakles'in

¹²³ Atinalıların silahsızlandırılması muhtemelen geçici olarak verilmiş bir karardır ve Peisistratos Atina'da yönetimi tamamıyla tahsis ettikten sonra kaldırılmıştır. Bu konuda bkz: Rhodes 1993, 210.

¹²⁴ Arist. *Ath. Pol.* 15. 4-5.

¹²⁵ Littman 1977, 109.

¹²⁶ Hdt. 1.64.

¹²⁷ Ober 1989, 66.

oğlu Hippokrates arasında kısa süre sonra gerçekleşen evlilik çok açık ortaya koymaktadır. Alkmenoidler Peisistratos'un Atina demosu üzerinde tam olarak hâkimiyet kurmasında engel oluşturduklarından dolayı Atina'dan geçici olarak sürgün edilmişlerdir¹²⁸.

Peisistratos daha sonra insanların çiftçilik yapmalarını teşvik etmek amacıyla, toprakla uğraşan Atinalılara geçimlerini sağlamaları için borç para yardımında bulundu. Bu sayede, insanları şehirden uzaklaştırarak Atinalıların hali vakti yerinde bir şekilde devlet meselelerine karışmayıp toprakta yaşamaları sağlandı¹²⁹. Rhodes, Solon'un borçlu insanları yükümlülüklerinden kurtardığı zaman onların hayatlarını kolaylaştıracak yeni bir düzenleme yapmadığını iddia etmektedir. Peisistratos'un çiftçilere borç para vererek onların hayatlarını kolaylaştırmak ve Solon'un reformunun yarattığı eksikliği gidermek istiyordu¹³⁰. Diğer taraftan daha farklı bir görüşe göre, Atinalı çiftçilere yapılan parasal yardım zeytin yetiştiriciliği ile alakalı bir düzenlemeydi. Peisistratos'un ilk tiranlığında ona oy verenler arasında zeytin yetiştiriciliğinden dolayı zarar eden ve bu yüzden toprakların tekrar dağıtılmasını arzulayan Atinalılar da vardı. Peisistratos toprakları tekrar dağıtmıyor, ancak zeytin ağaçlarının ürün verecek olgunluğa erişecekleri evrede çiftçilere borç para vererek bu insanların toprağa bağımlı kalmalarını sağlıyordu¹³¹.

Peisistratos döneminde ikinci olarak, toprakların ekilmeye başlanmasıyla birlikte tarımsal ürünlerden yüzde on¹³² oranında vergi alınmaya başlandı ve vergi toplama sistemini düzene sokmak amacıyla yerel yargıçlık müessesesi kuruldu¹³³. Bu vergi sayesinde oldukça zengin olan çiftçilerin ellerindeki kârların toplanıp borç olarak fakir olan köylülere dağıtıldığı ve fahiş miktarda borç alan köylüler zengin

¹²⁸ Megakles ve Alkmeonidlerin Atina'dan sürgün edilmeleri hakkında yorumlar için bkz: Lavelle 2005, 151 – 155.

¹²⁹ Arist. *Ath. Pol.* 16.2.

¹³⁰ Rhodes 1993, 214.

¹³¹ Holladay 1977, 50.

¹³² Bu oranın daha sonra muhtemelen yüzde beşe düşürüldüğü iddia edilmektedir. Bu konuda bkz: Cook 1961, 68.

¹³³ Arist. *Ath. Pol.* 16. 4-5.

soyluların baskısından kurtuldukları öne sürülmektedir¹³⁴. Ancak, bu bana göre kesin bir çözüm gibi gözükmemektedir. Çünkü eğer yüzde on oranındaki vergi her Atinalı çiftçiden alınmıyor ise, bu vergi kısa zamanda topraklarından yeteri kadar ürün alamayan orta halli çiftçiler için ağır bir maddi yükümlülük haline gelip sıkıntı yaratmaktabilmektedir. Bu konu hakkında pek fazla bilgi olmamasına rağmen, Aristoteles tarafından nakledilen Peisistratos'un Hymetros dağında taşlarla dolu bir tarlayı işlemeye çalışan bir Atinalı köylü ile yaptığı konuşma¹³⁵ meydana gelen rahatsızlığı açıkça ortaya koymaktadır.

Daha sonra Peisistratos Atina'da tiranlığını kuvvetlendirmek ve yönetsel gücü bir merkezde toplamak amacıyla bazı değişiklikler gerçekleştirdi. *Arkhōn* seçimlerinde etkin rol oynayan Peisistratos, Areopagos meclisi ile Dörtüyzler meclisi gibi iki önemli kurumu seçtiği *arkhōn*'lar ile kontrol etmeyi başardı¹³⁶. Peisistratos döneminden önce Atina'da yerel soy grupları oldukça güçlüydü. Peisistratos döneminden sonra ise bu grupların temelinde yatan akrabalık ilişkileri zayıfladı. Böylece yönetsel güç yerel akraba gruplarının kontrolünden çıkarak şehir merkezli otoriteye kaydı. Buna ilaveten, Peisistratos döneminde bozuk paranın yapısında da değişiklik yapılarak para standart hale getirilirdi. Peisistratos'un buradaki amacı, genel olarak kullanılan bir standart para biçimi meydana getirerek, yerel hanedanların politik gücünü ortadan kaldırmak ve Atina'yı tüm Attika'nın merkezi haline dönüştürmekti¹³⁷.

Peisistratos meydana getirdiği merkezi gücün etkisini arttırmak amacıyla dış politikaya önem verdi ve bu doğrultuda, Atina'da dış politika anlamında önemli

¹³⁴ Thorley 1996, 18.

¹³⁵ Aristoteles tarafından nakledilen konuşma şöyledir: "taşlarla dolu tarlayı işletmeye çalışan Atinalı çiftçiyi gören ve çok şaşırın Peisistratos yanındaki adamlardan birini çiftçinin yanına göndererek tarladan ne kadar ürün elde ettiğini sordu. Atinalı çiftçi, yalnızca acı ve keder elde ettiğini ve çektiği acının vergisi olarak yüzde on vergi ödediğini söyledi. Atinalı çiftçi karşısındakinin kim olduğunu bilmeden bu sözleri söylemişti. Ancak, Peisistratos Atinalının açık sözlülüğünden ve taşlı tarlayı işleme gayretinden oldukça etkilenerek Atinalı çiftçiyi her türlü vergiden muaf tutmuştu." Bu konuşmayla ilgili bkz: Arist. *Ath. Pol.* 16. 6.

¹³⁶ Peisistratos'un *arkhōn* seçimlerine müdahalesiyle ilgili bkz: Thorley 1996, 18.

¹³⁷ Peisistratos döneminde yönetimin şehir etrafında merkezileşmesi ve bozuk paranın standart hale getirilmesi hakkında bkz: Littman 1977, 107 – 115.

gelişmeler yaşandı¹³⁸. İhracatı geliştirmek amacıyla Atina'da zeytin ağacı yetiştiriciliği teşvik edildi¹³⁹. Bu arada, Atina'da Kypselos'un oğlu Miltiades, Khersonesos'un (*Gelibolu Yarımadası*) kabilelerinden birisi olan Dolonkoi tarafından ülkelerine tiran olması için davet edilmişti. Bu daveti kabul eden Miltiades, kendisine katılmak isteyen Atinalıları da yanına alarak, muhtemelen Peisistratos'un tiranlığının ilk aylarında İ.Ö. 546'da¹⁴⁰ ile Atina'dan ayrıldı. Herodotos Miltiades'in Atina'dan ayrılış amacını Peisistratos'un yönetiminden duyduğu rahatsızlıkla bir an önce Atina'dan ayrılma isteği olarak belirtir¹⁴¹. Daha farklı bir görüşe göre Herodotos yorumunda tarihsel bir yanılğı içerisine düşer. Miltiades Peisistratos'un desteği ile Atina'dan ayrılma ihtimali yüksektir¹⁴².

Miltiades'in Atina'dan gönüllü Atinalılarla ayrılmasındaki amacı Atina'da var olan nüfus baskısının azaltmak ve Hellespontos (*Çanakkale Boğazı*) bölgesinde Atina ticareti ve tahıl stoku için önemli bir üs sağlamaktı. Bu dönemde Attika'da önemli bir tahıl problemi yaşıyordu ve tahıl ihtiyacının büyük bir bölümü Pontos Euxeinos (*Karadeniz*) den karşılanıyordu. Khersonesos ve Hellespontos, Pontos Euxeinos deniz rotasında önemli bir konuma sahipti¹⁴³. Diğer taraftan, Peisistratos'un Miltiades'i Khersonesos ve Hellespontos bölgesinde koloniler kurmak ile görevlendirilmesi inanılması güç bir durumdur. Miltiades'in Dolonkoi kabilesinin daveti üzerine bölgeye hareket etmesindeki asıl amacı muhtemelen bölgenin liman vergilerinden elde edeceği gelirin oldukça yüksek olması ve bölgenin sahip olduğu tarımsal zenginliktir¹⁴⁴.

¹³⁸ Peisistratos'un şehrin merkezileşmesi için uyguladığı siyaset konusunda bkz: Littman 1977, 111.

¹³⁹ Peisistratos döneminde zeytin ağacı yetiştiriciliğinin teşvik edilmesi konusunda bkz: Thorley 1996, 19; Rhodes 1993, 214.

¹⁴⁰ Miltiades'in Atina'dan ayrılışının tarihlendirilmesi konusunda bkz: Sealey 1976 140; Isaac 1986, 163.

¹⁴¹ Hdt. 6.35.

¹⁴² Miltiades ve Peisistratos arasındaki ilişki ile ilgili yorumlar için bkz: Isaac 1986, 164; Rhodes 1993, 217; Fine 1983, 217.

¹⁴³ Miltiades'in Atina'dan ayrılışı ve bu dönemde Atina'da yaşanan tahıl problemine bağlı Karadeniz ticaretiyle ilgili bkz: Littman 1977, 110; Sealey 1976, 141.

¹⁴⁴ Demir 2001, 27.

Peisistratos döneminde Atina'yı Attika'nın merkezi haline getirmek için mimari alanda birçok faaliyette bulunuldu. Agora'nın güneybatı tarafında "F yapısı" olarak adlandırılan bir yapı muhtemelen dinlenme yeri olarak kullanılmak maksadı ile İ.Ö. 550 – 525 tarihleri arasında inşa edildi¹⁴⁵. Akropolis'te yer alan Athene Polias tapınağının restorasyonu tanrıça Athene kültürünün önem kazanması üzerine İ.Ö. 530'da gerçekleştirildi¹⁴⁶. Roma imparatoru Hadrian döneminde tamamlanan Olympian Zeus tapınağının inşasına yine bu dönemde başlandı¹⁴⁷. Peisistratos, Kallirhoe olarak adlandırılan¹⁴⁸ bir kaynağı Enneakrounos adı verilen dokuz musluklu bir çeşme yaptırarak Atinalıların hizmetine sundu¹⁴⁹. Atina şehrinin güneybatısında Ilissos ırmağı yakınlarında konumlandırılan bu yapı muhtemelen İ.Ö. IV. yy.'ın ortalarında yok olmuş ve Enneakrounos ismi şehrin merkezinde yer alan Peisistratid'lere ait başka bir yapıya verilmişti¹⁵⁰. Peisistratos döneminde Agora'nın güneybatı köşesinde hukuk mahkemesi olarak kullanılmak amacıyla geniş bir alan bırakıldı¹⁵¹ ve Akropolis'e girişi kolaylaştırmak için geniş bir rampa inşa edildi¹⁵². Şehirden uzak bir noktada Lykeion adında görkemli bir bahçe meydana getirildi¹⁵³. Bunun dışında, Hymettos Dağı'nın batı tarafında bir tapınak inşa edildi ve Attika'nın güneyinde Sounion burnundaki Athene tapınağına kolonlar eklendi¹⁵⁴. Peisistratos aldığı bir kehanete göre hareket ederek Delos adasında yer alan Apollo tapınağının görüş mesafesindeki bütün mezarları kaldırtır¹⁵⁵. Peisistratos Delos adasında böyle bir harekette bulunarak Atinalılar arasındaki konumunu sağlamlaştırmak istiyordu. Kiklad adalarının merkezi olan ada, İonia'lılar için

¹⁴⁵ Peisistratos tarafından inşa edildiği öne sürülen F yapısı hakkında bkz: Sancisi – Weerdenburg 2000, 54; Stanton 1990, 103.

¹⁴⁶ Athene Polias tapınağının Peisistratos tarafından restore edilmesi konusunda bkz: Sancisi – Weerdenburg 2000, 52; Gökaçtı 2001, 36.

¹⁴⁷ Peisistratos'un Olympian Zeus tapınağının inşasını başlatması konusunda bkz: Peck 1898, 2; Fine 1983, 218.

¹⁴⁸ Thuk. 2.16.

¹⁴⁹ Paus. 1.14.1.

¹⁵⁰ Enneakrounos'un yeri konusunda bkz: Owens 1982, 225.

¹⁵¹ Stanton 1990, 104.

¹⁵² Manville 1997, 169.

¹⁵³ Peck 1898, 2.

¹⁵⁴ Stanton 1990, 104.

¹⁵⁵ Thuk. 3.104.

önemli bir dini merkezdi ve Peisistratos Apollo tapınağının görüş mesafesini mezarlardan arındırarak İonia'lılar üzerinde üstünlük kurmuş oluyordu¹⁵⁶.

Buna ilaveten, Peisistratos Atinalıların tanrı Dionysos'a tapınmalarını sağlamak için Atina'nın kuzeyinde yer alan Eleutherai'de Dionysia kentini kurarak burayı tanrı Dionysos'a adadı ve Dionysia festivalini düzenledi. Dionysia festivali kısa zamanda tragedyaların sahnelendiği ve şiir yarışmalarının düzenlendiği bir yapıya kavuştu. İlk tragedya, Thespis tarafından İ.Ö. 535'te bu festivalde sahnelendi¹⁵⁷. İ. Ö. 566 'da düzenlenen Panathenaia festivali Peisistratos döneminde daha büyük bir festival haline getirilirdi. Ayrıca Panathenaia festivalinde atletizm ve binicilik yarışmaları yapılabilmesi amacıyla Agora ile Akropolis arasında boş bir alan bırakıldı. Panathenaia festivalini daha kapsamlı bir hale getirilmesinin nedeni, festivalin Tanrıça Athene adına yapılması ve Attika'nın birliğini sembolize etmesiydi. Festival, bu özelliği ile Atina'nın merkezleşmesinde önemli rol oynayacaktı¹⁵⁸. Ayrıca, Littman'ın değindiği üzere festivalin ekonomikselse yararları da vardı. Genişletilerek tüm Attika'ya yayılan festival sayesinde yabancıların Atina'ya gelmeleri sağlanmakta ve Attik vazoların ticari propagandası yapılmaktaydı¹⁵⁹. Homeros'un şiirleri ilk olarak, Hellen dünyasında ilk kütüphaneyi oluşturan kişi olarak anılan, Peisistratos döneminde kaleme alındı¹⁶⁰. Yine Peisistratos döneminde Agora'da, "orkhestra" olarak adlandırılan alanda danslar, müzikler ve tragedyalar sahnelendi¹⁶¹.

Hem Atinalı soyluların, hem de demokratların desteğini kazanan Peisistratos, İ.Ö. 528'de Philoneos'un *arkhōn*'luk döneminde ölene kadar, on dokuz yıl boyunca Atina'da iktidarı elinde tuttu. Burada Peisistratos'un Atina'da gerçekleştirdiği imar

¹⁵⁶ Peisistratos'un Delos adasındaki mezarları yerlerinden kaldırmasıyla ilgili yorumlar için bkz: Lavelle 2005, 228 – 230.

¹⁵⁷ Peisistratos'un Dionysos kültürünü Atinalılar için önemli bir hale getirmesi ve Dionysia festivali hakkında bkz: Peck 1898, 2; Sancisi – Weerdenburg 2000, 20; Fine 1983, 219; Littman 1977, 116; Mansel 2004, 215.

¹⁵⁸ Peisistratos döneminde genişletilen Panethaia festivali konusunda bkz: Fine 1983, 219; Manville 1997, 169; Sancisi – Weerdenburg 2000, 52.

¹⁵⁹ Panetheia festivalinin ekonomik yararları konusunda bkz: Littman 1977, 115.

¹⁶⁰ Bu konuda bkz: Peck 1898, 2.

¹⁶¹ Peisistratos döneminde Agora'da yapılan sanatsal etkinlikler konusunda bkz: Stanton 1990, 104.

çalışmalarının ve izlemiş olduğu dış politikanın payı büyüktü. Ayrıca aynı dönemde İonia'da gelişen olaylar ve Kroisos'un düşüşü Atinalıların ilgisini bu bölgeye çekmeye yetmişti¹⁶². Peisistratos'un iktidarından sonra yerine oğullarından Hippias Atina'da yönetimi ele geçirdi. Ancak Hippias'ın tiranlığı çok fazla sürmedi ve Peisistratos'un ölümünün on yedinci yılında İ.Ö. 511'de Peisistratidlerin Atina'daki hanedanlıkları tamamen sona erdi.

¹⁶² İonia'da meydana gelen olaylar ve Atinalılar üzerindeki etkisi konusunda bkz: Lavelle 2005, 229.

IV- KLEİSTHENES DÖNEMİ

A -) Kleisthenes ve İsağoras Arasındaki Mücadele

Peisistratos ve ailesinin tiranlık döneminden sonra Atina'da, önde gelen hanedanlardan Alkmeonidai ailesinden olan Kleisthenes ve tiranların dostu¹⁶³ olarak bilinen Teisandros'un oğlu İsağoras arasında parti kavgaları başladı¹⁶⁴. Bu parti kavgalarının temelinde, *arkhōn* olabilmek için girişilen mücadele yatmaktaydı. Daha önce İ.Ö. 525/4'te *arkhōn* olan Kleisthenes yakın akrabası Alkmeon'u, *arkhōn* olabilmesi için İsağoras'a karşı destekleyerek Atina'nın yönetiminde söz sahibi olmaya çalıştı¹⁶⁵. Ancak Kleisthenes, İsağoras ile giriştiği bu mücadelede politik grupların desteğini kaybetti ve İ.Ö. 508'de İsağoras *arkhōn* oldu¹⁶⁶. Kleisthenes bunun üzerine, Atinalı vatandaşları, yönetimi çoğunluk olan halkın eline bırakacağı konusunda söz vererek, kendi tarafına çekti ve İsağoras'a rağmen, gerçekleştireceği reformları mecliste onaylatmayı başardı¹⁶⁷. Kleisthenes'in halkın desteğini kazanmasında, yönetimi sınırlamak isteyen oligarşi taraftarı İsağoras'ın aksine herkese yasalar karşısında eşitlik (*isonomia*) sloganıyla hareket etmesinin etkisi büyüktü. Bunun yanında, Peisistratid'lerin yönetimi altında oldukça güçlenen halk kitlesi kendilerini sahip oldukları bu güçten mahrum bırakacak baskıcı bir yönetimden çekindikleri için Kleisthenes'i destekliyordu¹⁶⁸.

Atinalılar üzerindeki otoritesi sarsılan ve sahip olduğu üstünlüğü kaybeden İsağoras, Sparta kralı Kleomenes'den yardım istedi¹⁶⁹. Kleomenes daha önce İ.Ö.

¹⁶³ Diğer taraftan Stanton'a göre, İsağoras'ın tiranlık yanlısı olarak suçlanması Kleisthenes'in Atinalıları kendi tarafına çekmek için siyasi rakibine karşı kullandığı bir iftiraydı ve görünüşe bakılırsa, bu iddianın Aristoteles gibi kaynaklarda da yer aldığı düşünülürse, Atinalılar Kleisthenes'e inanmayı tercih etmişlerdi. İsağoras'ın tiranlık yanlısı olarak adlandırılmasıyla ilgili tartışmalar için bkz: Stanton 1970, 183; Botsford 1897, 14-15 dn.1

¹⁶⁴ Arist. *Ath. Pol.* 20.1.

¹⁶⁵ Kleisthenes'in *arkhōn*'luğunun tarihlendirilmesi ve İsağoras ile yaptığı *arkhōn*'luk mücadelesi için bkz: Lavelle 2005, 3; Rhodes 1993, 244.

¹⁶⁶ Arist. *Ath. Pol.* 20.1; Hammond 1986, 185, Rhodes 1993, 243.

¹⁶⁷ Arist. *Ath. Pol.* 20.1; Rhodes 1993, 249.

¹⁶⁸ Atinalı vatandaşların Kleisthenes'i desteklemelerinin nedenleri için bkz: Littman 1977,148; Hammond 1986, 185

¹⁶⁹ Arist. *Ath. Pol.* 20.2.

520 dolaylarında Atinalılar ile müttefiklik kurmaya çalışarak Atina'yı meydana getirdiği Sparta birliğine katmayı denemiş, ancak başarılı olamamıştı. Daha sonra, İ.Ö.511'de Peisistratid'lerin yönetimlerinin devrilmesinde önemli bir rol oynayan ve İsağoras'ın konduğu olan Kleomenes, İsağoras'ın İ.Ö. 508'de yardım istemesiyle Atina'nın yönetimini kendi lehine değiştirme fırsatı yakaladı¹⁷⁰. Kleomenes Atina'ya elçi göndererek Kleisthenes'in yanındaki lanetli¹⁷¹ Atinalılarla birlikte şehri terk etmesini istedi. Kleisthenes, bunun üzerine mecliste onaylatıldığı reformları uygulama fırsatı bulamadan¹⁷² gizlice şehri terk etmek zorunda kaldı. Küçük bir güçle Atina'ya gelen Kleomenes lanetli olarak itham ettiği Kleisthenes taraftarı yedi yüz Atinalı aileyi sürgüne gönderdi ve var olan meclisi¹⁷³ feshetmek için harekete geçerek kendi taraftarlarından oluşan üç yüz kişilik grubu yönetime getirmeye çalıştı. Fakat, Atina halkının da desteğini alan meclisin direnmesi üzerine zor durumda kalan Kleomenes ve İsağoras destekçileriyle birlikte Akropolis'e sığındılar¹⁷⁴. Kleomenes ve İsağoras'ın destekçilerinin Akropolis'e sığınmalarında meclisle birlikte hareket eden hoplites'lerin¹⁷⁵ gösterdiği direncin önemi büyüktü. Ayrıca, Atinalıların gösterdikleri bu direnç muhtemelen, onların aynı zamanda Sparta'nın Atina'yı ele geçirip kendi birliğinin üssü olarak kullanma tehlikesinin farkında olduklarının da bir kanıtıydı¹⁷⁶.

¹⁷⁰ Sparta kralı Kleomenes'in Atina ile müttefiklik kurma girişimleri konusunda bkz: Manville 1997,201.

¹⁷¹ Sparta kralı Kleomenes'in Kleisthenes'i ve yanındakileri lanetli olarak adlandırmasının nedeni, Kleisthenes'in üyesi olduğu Alkmeonid ailesi ve onların yandaşlarının daha önce yaşanan Kylon davasından dolayı cinayetle suçlanıyor olmalarıydı.

¹⁷² Herodotos'a göre, Kleisthenes, Kleomenes tarafından Attika'dan uzaklaştırılmadan önce kabile düzeniyle ilgili reformunu gerçekleştirme imkânı bulmuştu. Diğer taraftan, Herodotos böyle bir iddiada bulunarak muhtemelen tarihsel bir yanılgı içerisine düşüyordu. Mantıksal olarak düşünüldüğünde mecliste onaylanan reformların uygulamaya geçirilebilmesi için aradan belli bir sürenin geçmesi gerekiyordu ve Kleisthenes aynı yıl içerisinde gerçekleşen Kleomenes'in saldırısından dolayı yeteri kadar zamana sahip olamamıştı. Bu konuda bkz: Hdt. 5.69; Arist. *Ath. Pol.* 21; Ober- Hedrick 1996, 147; Rhodes, 1993, 244; Seager 1963,287-289.

¹⁷³ Kleomenes'in Atina devlet yapısındaki hangi oluşumu dağıtmak istediği konusunda üç farklı görüş vardır. Herodotos'a göre, Kleomenes Kleisthenes tarafından meydana getirilen 500'ler meclisini dağıtmak istemiştir. Hammond, Kleomenes'in gerçekleştirdiği hareketin doğrudan Areopagos meclisi'ne karşı yapılmış olduğunu iddia etmektedir. Ancak daha mantıklı bir görüşe göre ise, Kleisthenes'in bu dönemde 500'ler meclisini meydana getirebilecek kadar zamanı olmamıştır ve Areopagos meclisi gibi önemli bir oluşumunda oltadan kaldırılması düşünülemez. Bu bağlamda, Kleomenes muhtemelen Solon'un 400'ler meclisini kaldırmayı amaçlamıştır. Bu konuda bkz: Hdt. 5.72; Hammond 1986, 185; Rhodes 1993, 246.

¹⁷⁴ Arist. *Ath. Pol.* 20. 2-3.

¹⁷⁵ Orduda zırhlı piyade askeri olarak görev yapan kesim.

¹⁷⁶ Stockton 2002, 22.

Herodotos Akropolis'i kuşatan halkın iki gün boyunca burada beklediğini belirtir. Üçüncü günün içerisinde, Spartalıların hepsi şehri terk etmek zorunda kalırlar. İsağoras'ın geriye kalan destekçileri ise, hapse atılarak ölüme mahkûm edilirler¹⁷⁷. Bununla birlikte daha farklı bir görüşe göre Kleomenes ve destekçilerinin tamamının Atina'yı güvenle terk etmelerine izin verilmiştir. Bu bağlamda, yukarıda Spartalılar dışındakilerin yakalanarak hapsedilmeleri hakkında anlatılanlar Herodotos'un yanlış yorumundan kaynaklanmaktadır¹⁷⁸.

Atinalılar daha sonra, Kleisthenes'i ve Atina'dan sürgün edilen yedi yüz aileyi geri çağırdılar ve Kleomenes ve Spartalıların tekrar saldırma ihtimallerine karşılık Perslerle anlaşma yapmak için Sardeis'e elçi gönderdiler¹⁷⁹. Böylece, Atina halkının desteğini ve güvenini kazanarak onların lideri olan Kleisthenes, tiranlığın yıkılmasından üç yıl sonra İ.Ö.508'de, iç çekişmeler nedeniyle uygulamaya koyamadığı reformlarını gerçekleştirme fırsatını yakaladı¹⁸⁰.

B –) Kabilelerin Kleisthenes Tarafından Tekrar Düzenlenmesi ve Beşyüzlük Meclisinin Oluşturulması

Kleisthenes, ilk olarak Atina'nın kabile yapısını tekrar düzenledi¹⁸¹ ve eskiden dört olan kabilelerin (*phylai*) sayısını ona çıkardı¹⁸². Daha önceki dört Atina kabilesinin isimleri İon'un oğulları Geleon, Aigikores, Argades ve Hoples'in isimlerinden esinlenilerek oluşturulmuştu. Ancak, Kleisthenes bu isimleri değiştirdi ve kabilelerin dokuzuna yerel Hellen kahramanlarından esinlenerek Erekhtheis, Aigeis, Pandionis, Leontis, Akamantis, Oineis, Kekropis, Hippothontis, Antiokhis isimlerini, bir tanesine de komşu ve müttefik olmasından dolayı "Aias"dan

¹⁷⁷ Hdt. 5.72.

¹⁷⁸ Kleomenes ve destekçilerinin Atina'dan ayrılmaları hakkındaki yorumlar için bkz: Fine 1983, 228-229; Arist. *Ath. Pol.* 20.3.

¹⁷⁹ Hdt. 5.72 – 73 .

¹⁸⁰ Arist. *Ath. Pol.* 21.2.

¹⁸¹ Kleisthenes'in Atina'nın kabile yapısını tekrar düzenlerken eski İon kabilelerini tamamen ortadan kaldırmadığı, politik önemlerini azaltıp sadece birer kült merkezi haline getirdiği iddia edilmektedir. Bu konuda bkz: Stockton 2002, 24; Hansen 1999, 46.

¹⁸² Arist. *Ath. Pol.* 21.2

esinlenerek Aiantis ismini verdi¹⁸³. Kabilelerin isimleri, önceden belirlenen 100 yerel Hellen kahramanının ismi¹⁸⁴ arasından Delphi'deki Apollon tapınağının kadın kahini Pythia tarafından kutsanarak seçilmişti¹⁸⁵. Daha sonra, meydana getirilen kabilelerin kahramanlarının heykelleri, Atina şehrinin kurucularının tapınaklarının yer aldığı Agora'nın güneybatı kısmına dikildi¹⁸⁶. Aristoteles'e göre Kleisthenes, Atina kabile sistemini yeniden düzenleyerek halk arasında kolektif bir yapı meydana getirmeyi ve daha fazla kişinin devlet yönetimine katılımını amaçlıyordu¹⁸⁷. Kleisthenes' in böyle bir değişiklik yapmasının nedeni Peisistratid'lerin tiranlık döneminde etkilerini kaybeden, ancak daha sonra tekrar güçlenen politik soy gruplarının (*phratría*) mücadelesine engel olmak ve bu sayede Atinalılar arasında yönetsel bir birliktelik meydana getirmektir¹⁸⁸. Bununla birlikte mantıksal açıdan baktığımız zaman, Kleisthenes'in Atinalılar arasında yönetsel bir birliktelik meydana getirmeye çalışmasının altında, Kleomenes'in tekrar saldırı ihtimaline karşılık, Atinalıları Sparta saldırısına karşı koyabilmek için yeniden organize etme isteği yatıyor da olabilirdi¹⁸⁹.

Kleisthenes ikinci olarak Attika'yı şehir (*asty*), sahil (*paralia*) ve iç bölge (*mesogeios*) olmak üzere üç bölgeye ayırdı. Daha sonra, kabileleri trittys adı verilen üç parçaya bölerek toplam 30 trittys elde etti ve bu parçaları kura ile her bir bölgeye 10 trittys gelecek şekilde paylaştırdı. Böylece, on kabilenin de her üç bölgede birer parçası olması sağlandı¹⁹⁰. Trittys'ler, toplam sayıları 139'u¹⁹¹ bulan yerel *dēme* topluluklarından meydana getirilmişti ve bir trittys ortalama olarak 4 veya 5 *dēme* içeriyordu¹⁹². *Dēmeler*'den bazıları buldukları yere göre adlandırılırken, bazılarında

¹⁸³ Hdt. 5.66; Stanton 1990, 147 dn.1.

¹⁸⁴ Daha farklı bir görüşe göre, Delphi'ye 100 isimlik bir liste sunulmamış ve Delphi'deki kadın kahin sadece önceden Kleisthenes'in kendisi tarafından belirlenen 10 kahramanın ismini onaylamıştı. Bu konuda bkz: Rhodes 1993, 259.

¹⁸⁵ Arist. *Ath. Pol.* 21.6.

¹⁸⁶ Fine 1983, 236; Ober-Hedrick 1996, 257.

¹⁸⁷ Arist. *Ath. Pol.* 21.2.

¹⁸⁸ Fine 1983, 230; Thorley 1996, 23; Littman 1977, 138.

¹⁸⁹ Ober 1989, 69.

¹⁹⁰ Arist. *Ath. Pol.* 21.4.

¹⁹¹ Rhodes Attika'daki toplam *dēme* sayısının 130 olduğunu iddia etmektedir. Bu konuda bkz: Rhodes 1993, 252.

¹⁹² Thorley 1996, 24.

da efsanelerde geçen kurucularının isimleri verilmişti. Daha önce kabilelerin içerisinde yer alan *naukraroi*¹⁹³ yapılarının yerine kurulan¹⁹⁴ *dēme* topluluklarının başında *dēmarkhos* adı verilen görevliler bulunuyordu¹⁹⁵. Yıllık olarak kura ile seçilen *dēmarkhos*'lar; *naukraros*'ların önceden gerçekleştirdikleri görevlerin yanında tapınakların bakımı, festivallerin kutlanması, devlet adına dini ayinleri düzenlemek, vatandaşların *dēme*'lere kayıtlarını gerçekleştirmek, *boulē*'ye gönderilecek adayları belirlemek ve *dēme* meclislerine başkanlık etmek gibi birçok önemli görevi daha yerine getiriyorlardı¹⁹⁶.

Bunun yanında her deme kendi vatandaşlarından oluşan bir meclise (*agora*) sahipti. *Dēmarkhos*'ların başkanlık ettiği bu meclislerde Atinalıların vatandaşlık kayıtları yapılmaktaydı. *Dēme* üyelerinin 18 yaşından gün alan çocuklarının katıldığı yaz aylarında düzenlenen meclis toplantılarında, çocukların vatandaş olarak kaydedilip kaydedilmeyecekleri oylanır; çocukların fiziksel gelişimleri göz önünde tutularak yapılan bu oylamalarda eğer karar olumlu çıkarsa, adayların vatandaş listelerine kayıtları gerçekleştirilirdi. Vatandaşlıkları kabul edilmeyen adayların ise, mahkemeye başvurabilme hakları vardı. *Dēme*'lerde gerçekleştirilen kayıt işlemleri daha sonra, *boulē* tarafından tekrar gözden geçirilmekteydi. Eğer, bu inceleme (*dokimasia*) esnasında herhangi birisinin haksız yere vatandaşlık kazandığı tespit edilirse, o kişinin kaydını gerçekleştiren deme meclisinin üyeleri para cezasına çarptırılabilirdi¹⁹⁷. Buna ilaveten, yeni vatandaşlık hakkı kazanan kişilerin eski kimliklerini belli etmeden rahatlıkla diğer vatandaşlarla birlikte yaşayabilmelerini sağlamak amacıyla, Atinalıların yurttaşlık belirtisi olarak eskiden olduğu gibi babalarının isimlerini kullanmaları yerine, buldukları *dēme*'nin isimlerini soyadı

¹⁹³ Kleisthenes döneminden önce dört İon kabilesinin her birinin içerisinde üç trittys ve oniki naukraroi bulunuyordu. Arist. *Ath. Pol.* 8. 3.

¹⁹⁴ Daha farklı bir görüşe göre Kleisthenes naukraros'ları tamamen ortadan kaldırmamış ve 10 kabile arasında tekrar dağıtmış olabilirdi. *Naukraros*'ların ortadan kaldırılmaları Themistokles'in Atina donanmasını genişlettiği döneme rastlamaktaydı. Bu konuda bkz: Rhodes 1993, 257.

¹⁹⁵ Arist. *Ath. Pol.* 21.5.

¹⁹⁶ *Dēmarkhos*'ların görevleri konusunda bkz: Thorley 1996, 48-49.

¹⁹⁷ Atinalı vatandaşların deme'lere kaydedilmeleri hakkında bkz: Manville 1997, 206; Dowell 1986, 69.

olarak kullanmaları yasalaştırıldı¹⁹⁸. Kleisthenes muhtemelen Peisistratid'ler döneminde vatandaşlık hakkı elde eden, fakat daha sonra İ.Ö. 510/9'da vatandaşlık listelerinin (*diapsēphismos*) gözden geçirilmesi sonucunda, haksız yere vatandaşlık elde ettikleri suçlamasıyla haklarını kaybeden yabancıları yeniden Atina vatandaşlığına kazandırmak için böyle bir yasa çıkarmıştı. Vasıflı işçi ve tüccarlardan oluşan bu insanlar Solon döneminden başlayarak Atina'nın siyasi ve ekonomik yapısı içerisinde önemli yer edinmişler ve Peisistratos'un destekçileri arasında yer almışlardı. Kleisthenes böyle önemli bir gruba tekrar vatandaşlık hakkı vererek kabilelerin içerisinde doğrudan nüfuz sahibi olmayı amaçlıyordu¹⁹⁹. Diğer taraftan bazı modern yazarlarca Kleisthenes döneminde böyle bir düzenleme gerçekleştirilmediği öne sürülmektedir. Atinalılar, siyasal ve sosyal hayat içerisinde, deme isimlerini babalarının isimleri yerine kullanmaya yaklaşık olarak yüz yıl sonra başlayacaklardır. Bu bağlamda Aristoteles, Kleisthenes'in reformlarının büyük çoğunluğu *dēme*'lerle alakalı olduğu için, daha sonraki bir tarihte gerçekleşen böyle bir değişikliği Kleisthenes'a bağlamak gereği duymuş olabilir²⁰⁰.

Bunun ilaveten, Kleisthenes döneminde daha önceleri Atina vatandaşlığının da temellerini oluşturan geniş akraba gruplarının (*phratría*) sahip oldukları siyasi güç ortadan kalktı²⁰¹ ve aile (*oikos*) yeni sistem içerisindeki temel birim olarak ortaya çıktı. Peisistratid'ler döneminde şehrin hem ekonomik hem de politik bir merkezi güç olarak gelişimi tamamlanmıştı. Vatandaş olarak kendi soy gruplarına bağlı olan Atinalılar, şehre taşındıkları zaman bağlı buldukları soy gruplarından uzaklaştıkları için vatandaşlık haklarını kullanmakta zorluk çekiyorlardı.

¹⁹⁸ Arist. *Ath. Pol.* 21.4.

¹⁹⁹ Solon döneminden başlayarak Atina'ya gelmeye başlayan ve Peisistratidler döneminde vatandaşlık hakkı kazanan göçmenlerin tekrar vatandaşlık listelerine kaydedilmeleri konusunda bkz: Arist. *Pol.* 1275b 34-9; Arist. *Ath. Pol.* 13.5; Rhodes 1993, 255-256; Stanton 1990, 166-167 dn.2.

²⁰⁰ Atinalıların atalarının isimlerinin yerine deme isimlerini kullanmalarıyla ilgili düzenlemenin Kleisthenes tarafından gerçekleştirilmediği hususundaki iddialar için bkz: Rhodes 1993, 254; Winters 1993, 165.

²⁰¹ Diğer taraftan farklı bir iddiaya göre, Kleisthenes döneminde geniş akraba gruplarıyla ilgili bir düzenleme yapılamaması ihtimali oldukça düşüktü. Kleisthenes Atina'da reformlarını gerçekleştirdiği sırada, Attika dışında Kuzey Afrika'da yer alan Kyrene'de de bazı demokratik gelişmeler yaşanmıştı. Atina'da gerçekleştiği öne sürülen böyle bir düzenleme, aslında Kyrene'de yapılan ve yanlış yorumlama sonucu Atina'da gerçekleştiği düşünülen bir uygulama olabilirdi. Bkz.: Wade-Gery 1933, 26-27.

Kleisthenes, vatandaşlık kavramını doğum ve zenginliğin yerine yerel temellere dayalı bir şekilde düzenleyerek Atinalıların vatandaş olarak yönetimde daha fazla hak sahibi olmalarının da önünü açmıştı²⁰². Böylelikle sıradan vatandaşların soy gruplarının baskısından kurtulmaları sağlanmış oluyordu.

Kabilesele alanda yapılan bu düzenlemeler sayesinde, *dēme*'ler kısa sürede yerel yönetim merkezleri haline geldi. Para karşılığında kiraya verecek kamu arazilerine sahip *dēme* toplulukları, aynı zamanda içlerinde barındırdıkları siyasi yapı ile bireylerin şehirdeki politik yaşama adım atmaları için gerekli olan tecrübeyi kazanmalarını sağlayacak birer okul vazifesi görmekteydiler²⁰³. Kleisthenes bu sayede *dēmokratia*'nın kaynağı olan halk kitlesine ulaşıyordu.

Atina'nın kabilesele olarak düzenlenmesi tamamlandıktan sonra, on kabilenin her birinden elli kişi seçilerek eski Dörtüzler meclisi'nin yerine beşyüz kişiden oluşan Beşyüzler meclisi meydana getirildi²⁰⁴. Bu meclise üyeler, yıllık olarak ve otuz yaşını geçmiş Atina vatandaşları arasından seçim ile belirlenmekteydi. Kabilelerin en alt tabakası olan *dēme*'lerin büyüklüklerinin bu seçimde önemli rolü vardı. Kabile içerisinde sayıca fazla nüfusa sahip olan bir *dēme*, o kabileden seçilecek elli kişinin içinde ve dolayısıyla Beşyüzler meclisi içerisinde, aynı kabileden yer alan diğer *dēme*'lere nazaran, daha fazla temsilci bulundurma hakkına sahipti²⁰⁵. Bunun yanında, Ober kabileler içerisinde gerçekleşen bu seçimlerde muhtemelen ilk zamanlarda yerel ileri gelenlerin sayıca birhayli fazla olduğunu ve doğrudan Kleisthenes'in Beşyüzler Meclisini baskı altında tutabildiklerini belirtmektedir²⁰⁶. Bradeen'e göre ise, Kleisthenes, oluşturduğu düzene karşı en büyük tehdidin soylulardan geleceğinin farkındadır ve bu insanları yeni düzene adapte edebilmek amacıyla, soyluların *boulē* benzeri bir oluşumda söz sahibi

²⁰² Kleisthenes döneminde soy gruplarının politik güçlerine son verilmesi ve yerel temellere dayalı vatandaşlık kavramının geliştirilmesiyle ilgili bkz: Littman 1977, 139,144; Ober 1989, 70.

²⁰³ Fine 1993, 233.

²⁰⁴ Arist. *Ath. Pol.* 21.3.

²⁰⁵ Stockton 2002, 26.

²⁰⁶ Ober 1989, 71.

olmalarına göz yummuştur²⁰⁷. Beşyüzler Meclisine üyelik, önceden olduğu gibi, *thētes*'ler dışındaki üç sınıf arasında paylaştırılmıştı ve bir üye hayatı boyunca yalnızca iki kere seçilebiliyordu²⁰⁸.

Bunun ilaveten Beşyüzler meclisi için seçilen kabile üyelerinden, her kabilenin kendi özel komisyonu olacak şekilde, kabile komisyonları (*prytaneia*) meydana getirildi. Her komisyonlara birbirlerinden bağımsız olarak 36 günlük periyotlar halinde meclis oturumlarını yönetme hakkı verildi. Komisyonların gözetiminde yapılan oturumlar, oturumu yöneten kabile komisyonunun üyelerinin (*prytaneis*) arasından günlük olarak seçilen bir başkan (*epistates*) tarafından Agora'da yer alan *boulēuterion* adı verilen yapıda gerçekleşiyordu. Komisyon üyeleri oturumları yönettikleri 36 gün süresince barınma ve diğer bütün ihtiyaçlarını *boulēuterion*'un bitişik yapısı olan *tholos*'da karşılardı²⁰⁹. Bana göre Kleisthenes, *boulē* için seçilen kabile üyelerine meclis oturumlarını yönetme hakkı vererek, günümüz parlamenter sistemine yakın bir siyasi yapı meydana getirmiştir. Bu bağlamda katılımsal vatandaşlık oranı oldukça yükselmiştir. Diğer taraftan böyle bir yapının Kleisthenes döneminde meydana getirilmesiyle ilgili bazı şüpheler vardır. Rhodes *tholos*'da yapılan kazı çalışmaları ışığında, bu yapıyı İ.Ö. 465 yılına tarihlendirmektedir. Ayrıca, kaydedilen meclis kararlarında İ.Ö. 460'lı yıllara kadar hiçbir komisyon üyesinin ismine rastlanılmamıştır²¹⁰.

C –) Kleisthenes' in Gerçekleştirdiği Diğer Reformlar

Aristoteles Athenian Politeia'da Kleisthenes'in kabileleri tekrar düzenledikten ve Beşyüzler Meclisini meydana getirdikten sonra, İ.Ö.508/7'de *ostrakismos* yasasını

²⁰⁷ Bradeen 1955, 29-30.

²⁰⁸ Stockton 2002, 26.

²⁰⁹ Kleisthenes döneminde Beşyüzler Meclisi için seçilen vatandaşların meclis oturumlarını yönetmeleri hususunda bkz: Thorley 1996, 29; Hammond 1986, 190; Lévêque-Nauget 1996, 15; Arist. *Ath.Pol.* 43.2-4.

²¹⁰ Rhodes 1972, 17-19.

çıkardığını belirtir²¹¹. Raubitschek ise *ostrakismos* yasasını Aristoteles'in aksine İ.Ö. 501'de generaller kurulu meydana getirildikten sonraya yerleştirir²¹². *Ostrakismos* yasasının uygulanabilmesi için iki aşamalı bir süreçten geçilmesi gerekmektedir. Her yılın altıncı ayı²¹³ içerisinde meclise *ostrakismos* yasasının uygulanıp uygulanmayacağı konusunda teklif getirilirdi. Eğer *ostrakismos* yasasının uygulanması kabul edilirse, sekizinci ayın içerisinde yasayı uygulamak için Agora'da bir araya gelinirdi. *Ostrakismos* yasası için her bir Atinalı *ostrakon* adı verilen kırık çömlek parçalarını alır ve yasayla cezalandırmak istedikleri kişilerin isimlerini bu parçalara yazarak oy şeklinde Agora'da ki barikatlarla çevrili yere bırakırlardı²¹⁴. *Arkhōn*'lar ilk olarak *ostrakon*'ların sayısını hesaplarlar; eğer atılan toplam oy sayısı 6000'den daha az olur ise²¹⁵, *ostrakismos* yasası uygulanmazdı. Toplamda 6000 sayısına ulaşırsa, *ostrakon* parçaları kendi aralarında, taşıdıkları isimlere göre, tasnif edilir ve bu parçalar üzerinde ismi en çok geçen kişi Atina dışına sahip olduğu malların geliriyle birlikte on yıllığına sürgüne gönderilirdi²¹⁶.

Aristoteles'e göre *ostrakismos* yasası, Peisistratos örneğinde olduğu gibi, toplumda önemli bir nüfuza sahip kişilerin Atina'ya tiranlık yönetimi getirmek isteyebilecekleriyle alakalı hissedilen şüpheden dolayı çıkarılmıştır²¹⁷. Aristoteles'in *ostrakismos* yasasının nedeni hakkındaki yorumu bilfiil doğru olabilir. Ancak bazı kaynaklar, Kleisthenes'in böyle bir yasa çıkarmasının altında İsağoras ile giriştiği kişisel mücadelenin yattığını öne sürer. Kleisthenes, daha önce İsağoras ile giriştiği siyasi mücadelede Sparta'nın araya girmesiyle zor durumda kalmış ve reformlarını

²¹¹ Aristoteles Kleisthenes'in, *ostrakismos* yasasının da dahil olduğu, yeni yasalarının yürürlüğe girmesinden dört yıl sonra Hermokreon'un *arkhōn* olduğunu belirtmektedir (*Ath. Pol.* 22.2). Bu bağlamda, Hermokreon'un *arkhōn*'luk tarihini İ.Ö. 504 olarak düşünürsek, dört yıl geriye gittiğimiz zaman İ.Ö.508/7 tarihine ulaşırız.

²¹² *Ostrakismos* yasasının generallik kuruluyla ilgili düzenlemeden hemen önceye yerleştirilmesiyle ilgili iddialar için bkz: Raubitschek 1951, 224; Robinson 1952, 23-26.

²¹³ Kleisthenes tarafından meclis yapısı içerisinde, 36 günlük periyotlar halinde oturumları yönetecek on komisyon oluşturulduğunda, aynı zamanda bir takvim meydana getirmişti. Bu takvime göre, 1 yıl 360 güne denk geliyordu ve 36 günlük 10 aya bölünmüştü.

²¹⁴ Philoch. FGrH 328 F 30; Rhodes 1993, 270.

²¹⁵ Philokhoros'a göre, bir kişinin *ostrakismos* yasasıyla cezalandırılması için kendisine 6000 oy almış olması yeterliydi. Bu konuda bkz: Philoch. FGrH 328 F 30; Stanton 1990, 178 dn.5.

²¹⁶ Plut. *Arist.* 7.

²¹⁷ Arist. *Ath. Pol.* 22. 3.

gerçekleştirme fırsatı bulamadan Atina'dan ayrılmıştır. Bu bağlamda, *ostrakismos* yasasının çıkarılma sebebi tekrar böyle bir durumla karşılaşılmamak ve yasayı İsağoras'a karşı siyasi bir silah olarak kullanma arzusu olabilir. Böylelikle Kleisthenes, kendi yönetimini tehlikeye sokacak herhangi bir girişimle kuvvet kullanmaya gerek duymadan, doğrudan Atinalıların desteği ile, kolaylıkla baş edebilecektir²¹⁸. Benim açımdan *ostrakismos* yasasının oluşturulmasında dış güçlerin Atina'nın kendi iç meselelerine müdahale etmesine engel olma isteğinin büyük payı vardır. İsağoras'ın yönetimi ele geçirmek için Spartalılarla gerçekleştirdiği işbirliği, az kalsın Atina'ya Sparta'nın hegemonyası altında gerçekleşen bir tiranlık yönetimi altına sokacaktı. *Ostrakismos* yasası buna benzer bir dış müdahalenin bir daha yaşanmaması amacıyla çıkarılmış bir tedbirdir.

Ostrakismos yasasıyla cezalandırılan ilk kişi İ.Ö. 488/7'de sürgüne gönderilen, Peisistratos'un oğlu Hippias'ın kızıyla evlenen²¹⁹ Kollytos'lu Kharmos'un oğlu, Hipparkhosdu. Aristoteles, Kleisthenes'in bu yasayı tiranlık yanlısı olarak gördüğü Hipparkhos'u sürgüne göndermek amacıyla çıkardığını öne sürer. Ancak Atinalılar tiranların dostu olmalarına rağmen, çıkan karışıklıklarda tiranlık yanlılarının yanında yer almayan Hipparkhos'un önderliğindeki bütün herkesin Atina'da kalmalarına izin vermişlerdi. Böylece İ.Ö. 508'de kabul edilen yasa, İ.Ö. 490'da gerçekleşen Marathon zaferi sonrasında Atinalıların *ostrakismos* yasasının kendilerine verdiği gücü fark etmelerine kadar ve Atinalıların hoşgörülerini nedeniyle yaklaşık olarak 20 yıl boyunca uygulanmamıştı²²⁰. Buna ilaveten, Aristoteles'in bakış açısını destekleyen bazı modern kaynaklar Hipparkhos'un sürgün edilmesine gerekçe olarak Peisistratid ailesinden Hippias'ın Marathon savaşı esnasında Perslerin yanında yer almasını gösterirler²²¹. Peisistratos'un oğlu Hippias tiranlık dönemi boyunca Atina'da kötü bir yönetim sergilemiş ve bu nedenle Atinalıların hafızalarında iyi bir

²¹⁸ Kleisthenes'in *ostrakismos* yasasını rakibi İsağoras'a karşı bir tedbir olarak çıkardığı hususundaki iddialar için bkz: Stockton 2002, 40; Hansen 1999, 35; Fine 1983, 240; Rhodes 1993, 270.

²¹⁹ Peisistratos ile Hipparkhos arasındaki akrabalık bağlarıyla ilgili olarak bkz: Harding 2001, 94.

²²⁰ Arist. *Ath. Pol.* 22. 3-4.

²²¹ Peisistratos'un oğlu Hippias'ın Marathon savaşı esnasında Perslerle işbirliği yapması ve Hipparkhos'un sürgün edilmesinin nedenleri konusunda bkz: Hdt. 6.102, 107; Stockton 2002, 38; Fine 1983, 241.

yer edinmemiştir²²². Daha sonra Hippias'ın Atina'nın yönetimini tekrar ele geçirmek amacıyla Perslerle işbirliği yapması Atinalıların tepkisini çekti. Marathon zaferinden sonra kazanılan güven duygusu ile *demos*'un kendi gücünün farkına varması, Hippias'a karşı duyulan öfkenin de etkisiyle torunu Hipparkhos'un *ostrakismos* ile cezalandırılmasına yol açmış olabilirdi. Kagan ve Stanton tarafından orta atılan farklı bir iddiaya göre, Hipparkhos'un cezalandırılmasıyla sonuçlanan ilk *ostrakismos* uygulamasının altında Kleisthenes'in Peisistratid'lerin destekçileriyle yapmış olduğu ittifak yatmaktadır. Kleisthenes Hipparkhos'un etrafında yeniden birleşmeye başlayan tiranlık yanlılarına karşı bir önlem olarak *ostrakismos* yasasının çıkarmış, ancak Hipparkhos Kleisthenes ve taraftarlarıyla siyasal anlamda ittifak yaparak yasanın 20 yıllık süre zarfında, Peisistratos'un oğlu Hippias'ın İ.Ö. 490'daki Marathon savaşında Atina'ya ihanet etmesine kadar, kendisine karşı uygulanmasını ertelemiştir²²³. Diğer taraftan Hands *ostrakismos* yasasına 20 yıl boyunca başvurulmamasının nedeni olarak bu süre içerisinde yasanın uygulanabilmesi için gereken 6000 oy sayısına bir türlü ulaşılmasını görür²²⁴.

Hipparkhos'un sürgün edilmesinden bir yıl sonra İ.Ö. 487/6'da Alkmeonid ailesinden Hippokrates'in oğlu Alopeke'li Megakles'de *ostrakismos* cezasıyla cezalandırıldı²²⁵. Megakles'in neden sürgün edildiği kesin olarak bilinmemesine rağmen, bazı kaynaklar Alkmeonidlerin Marathon savaşı esnasında Atina'yı teslim etmek hususunda Perslerle işbirliği yapmaları hakkındaki suçlamalar²²⁶ yüzünden *ostrakismos* yasasıyla cezalandırıldığından bahsetmektedirler²²⁷.

²²² Hdt. 5.55, 62.

²²³ Hipparkhos'un Kleisthenes ile gerçekleştirdiği ittifak için bkz: Kagan 1961, 398; Stanton 1970, 181.

²²⁴ Hands 1959, 70-73..

²²⁵ Arist. *Ath. Pol.* 22.5.

²²⁶ Herodotos Alkmeonidlerin Marathon savaşı esnasında Perslere Atina'nın ele geçirilmesi için yardım ettikleri hususundaki suçlamaları inanılması güç bulmaktadır. Bu konuda bkz: Hdt. 6. 115,121.

²²⁷ Megakles'in sürgün edilmesinin nedenleri ile ilgili yorumlar için bkz: Rhodes, 1983, 275; Stockton 2002, 38.

Atina'da yer alan antik mezarlık merkezi Kerameikos'da yapılan kazılar²²⁸ sonucunda bulunan ostraka örneklerinin ışığında, Megakles'den sonra Alkmeonid ailesinin bir diğer üyesi Aristonymos'un oğlu Kalliksenos da İ.Ö. 486/5'te *ostrakismos* yasasıyla cezalandırılmak istendiği anlaşılır. Kendisi adına bulunan *ostrakon* parçasında hain olarak nitelendirilen²²⁹ Kalliksenos'un *ostrakismos* yasasına çarptırılmaya çalışılmasında, Megakles'de olduğu gibi, Alkmeonidlerin Marathon savaşında Perslerle işbirliği yaptıkları hususunda devam eden suçlamalar etkili olmuştur²³⁰. Şüphesiz Marathon savaşı sonrasında Alkmeonidlerin Atina'ya ihanet eden hainler olarak görülmeleri Peisistratid'lere duyulan öfkeyle birleşerek, Alkmeonid ailesinden bireylerin bir anda tiranlık yanlısı olarak suçlanmasına ve *ostrakismos* yasası ile cezalandırılmasına yol açmıştır²³¹.

Ostrakismos yasasıyla cezalandırılan üçüncü kişi İ.Ö. 485/4'te sürgüne gönderilen Aripheon'un oğlu Ksanthippos oldu. Aristoteles *ostrakismos* yasasının, ilk olarak Ksanthippos'un sürgün edilmesiyle birlikte tiranlıkla alakası olmamasına rağmen, toplumda fazla öne çıktığı düşünülen kişilere karşı da kullanılmaya başlanıldığından bahseder²³². Bununla birlikte Marathon savaşında Atina'ya ihanet edenlerin cezalandırılmasından sonra *ostrakismos* yasası ilk kez asıl amacına uygun şekilde kullanılmıştır. Kleisthenes *ostrakismos* yasasını meydana getirirken politik rakibi İsağoras'dan kurtulmayı amaçlamıştır. Ksanthippos'un sürgün edilmesinde de, o dönem içerisinde Atina'da etkili bir nüfuza sahip olan ve

²²⁸ Kerameikos'da yapılan kazılarda, içlerinde Kalliksenos'un da isminin yer aldığı, yaklaşık 9300 *ostrakon* parçasına rastlanılmıştır.

²²⁹ Kalliksenosla ilgili bulunan *ostrakon* parçasında şu sözler geçmektedir. Bkz: Stanton 1990 181.

Aristonymos'un oğlu Kalliksenos
Ksiphete'li Kalliksenos
Ksiphete'li Aristonymos'un oğlu Kalliksenos
Alkmeonid ailesinden Aristonymos'un oğlu Kalliksenos
Hain Kalliksenos

²³⁰ Kalliksenos'un *ostrakismos* yasası ile cezalandırılmasıyla ilgili yorumlar için bkz: Stanton 1990, 180-181; Thorley 1996, 86; Rhodes 1983, 275.

²³¹ Alkmeonid ailesinin hainlikleri yüzünden Perslerle işbirliği yapan Peisistratid'lerin olarak anılmaları ve *ostrakismos* yasasıyla sürgüne gönderilmek istenmeleri hususunda bkz: Arist. *Ath. Pol.* 22.6; Thorley 1996, 87; Rhodes 1993, 275.

²³² Arist. *Ath. Pol.* 22.6.

sahip olduğu nüfuzu kullanarak politik rakiplerinden kurtulmayı amaçlayan, Themistokles benzer kasıtle hareket eder²³³. Leontis kabilesinden Neokleos'un oğlu olan Themistokles, gençlik yıllarından başlayarak önemli biri olma tutkusuyla kısa süre içerisinde Atina'da nüfuz sahibi olmayı başarmıştı²³⁴. Themistokles'in önlenemez bu yükselişi, aralarında öteden beri süregelen bir rekabet olan Lysimakhos'un oğlu Aristeides'i oldukça rahatsız ediyordu. Marathon savaşına katılan Themistokles, Perslerden gelen tehlikenin henüz bitmediğinin farkındaydı ve İ.Ö. 484/3'te Atinalılara Laurion'daki gümüş madenlerinden elde edilen gelirin Perslerle savaşabilmek için savaş gemileri (*triēreis*) yapımında kullanılması teklifinde bulundu. Ancak, Aristeides Themistokles'in bu planına karşı çıkararak onu engellemeye çalıştı. Themistokles bunun üzerine halktan aldığı destekle politik rakibi olarak gördüğü Aristeides'i İ.Ö.483/2'de *ostrakismos* yasası ile cezalandırdı²³⁵. Bununla birlikte, Atinalılar çok geçmeden Aristeides'in öç almak amacıyla Perslerin yanında savaşa katılacağı hususunda endişelenmeye başladılar. Atinalıların endişelerini haklı bulan Themistokles İ.Ö. 481'de Hypsekhides'in *arkhōn*'luğu döneminde *ostrakismos* yasasıyla sürgüne gönderilenleri geri çağırdı ve bu tarihten itibaren *ostrakismos* yasasıyla cezalandırılanların Euboia adasının Geraistos ve Skylliaion burunları arasında ikamet etmelerini zorunlu hale getiren bir yasa çıkartıldı²³⁶. Benim açımdan Themistokles, sürgün edilen kişileri Euboia adası çevresinde tutarak, bu insanların Attika dışına çıkmalarını ve Perslerin tarafına geçerek Atina'ya ihanet etmelerini engellemeyi amaçlamıştı.

Yasalaştırılan genel af neticesinde Hipparkhos'un dışında diğer bütün sürgün edilenler geri döndüler ve önemli görevlerde bulundular. Aristeides ve Ksanthippos geri döndükten sonra, İ.Ö. 480'de gerçekleşen Salamis savaşında general olarak hizmet ederek Pers'lere karşı gerçekleştirilen direnişte aktif rol oynadılar²³⁷.

²³³ Rhodes 1983, 277, Hansen 1999, 36.

²³⁴ Plut. *Them.* 1-3.

²³⁵ Themistokles ve Aristeides arasındaki rekabet ve Aristeides'in *ostrakismos* yasası ile cezalandırılmasıyla ilgili bkz: Plut. *Them.* 3-5; Arist. *Ath. Pol.* 22.7; Thorley 1996, 87.

²³⁶ Plut. *Them.* 11; Arist. *Ath. Pol.* 22.8.

²³⁷ Stockton 2002, 36.

İ.Ö. 480'de Salamis'de Perslere karşı kazanılan zaferden sonra *ostrakismos* yasası uygulanmaya devam etti. İkinci dönem içerisinde *ostrakismos* yasasıyla yargılanan ilk kişi, daha önce *ostrakismos* yasasını politik rakiplerine karşı bir silah gibi kullanan, Themistokles oldu. Themistokles'in sürgüne gönderilmesinde Sparta etkili olmuştu. Spartalılar Delos deniz birliği²³⁸ toplantılarına katılmalarına rağmen, Perslere karşı yapılan savaşta yer almayan kentlerin temsilcilerinin bu toplantılardan dışlanmalarını istedikleri zaman, Themistokles'in engellemesiyle karşılaşmışlardı. Themistokles eğer Spartalıların birlikteki kentleri dışlamaya başlarsa, kısa sürede Delos deniz birliğinin denetimini bütünüyle ele geçireceklerini düşünmekteydi. Spartalılar bunun üzerine, Kimon'u destekleyerek Themistokles'in sahip olduğu gücü ortadan kaldırmayı denediler. Sonunda elde ettiği nüfuz nedeniyle birçok Atinalı'nın kıskançlığını üstüne çeken Themistokles, Atina halkından aldığı desteği de kaybedence politik rakipleri Kimon ve Aristides tarafından İ.Ö. 471/0 *ostrakismos* yasası ile sürgüne gönderildi²³⁹. Themistokles sürgün edildikten sonra Argos'a²⁴⁰ yerleşerek uzun süre burada yaşadı. Bu esnada Atina'da bulunan düşmanları ve Spartalılar tarafından, Perslerle işbirliği yaptığı hususunda suçlandı ve savunmasını vermesine rağmen, suçsuz yere Atinalılar tarafından ölüme mahkûm edildi. Bunun üzerine İ.Ö. 468'de deniz yoluyla Batı Anadolu'ya geçen Themistokles, Perslere katılarak Batı Anadolu vilayetinin valisi oldu. Daha sonra Magnesia²⁴¹'ya yerleşen Themistokles, burada intihar ederek kendi yaşamına son verdi²⁴².

Themistokles'den sonra Miltiades'in oğlu Kimon *ostrakismos* yasasıyla sürgüne gönderildi. Themistokles'e rakip olabilmesi için Spartalılar tarafından desteklenen Kimon, kısa sürede Atina'da önemli bir güç elde etti. Ancak Kimon'un Atina'daki hâkimiyeti fazla uzun sürmedi. Bir sonraki bölümde ayrıntılı olarak değineceğim

²³⁸ Perslere karşı mücadele edebilmek amacıyla İ.Ö.478/7 yılında Atina önderliğinde kurulan birlik.

²³⁹ Themistokles'in *ostrakismos* yasası ile cezalandırılması hakkında bkz: Plut. *Them.* 20-23; Hansen 1999, 36; Mansel 2004, 301.

²⁴⁰ Peloponnesos yarımadasında bulunan bir kent.

²⁴¹ Batı Anadolu'da yer alan ve günümüzde Manisa olarak adlandırılan kent.

²⁴² Themistokles'in Atina'ya ihanet etmekle suçlanması ve Batı Anadolu'ya geçerek Perslere katılmasıyla ilgili bkz: Plut. *Them.* 13-22; Thorley 1996, 87.

arka arkaya gelişen olaylar sonucunda Kimon İ.Ö. 461'de *ostrakismos* cezasına çarptırılırdı.²⁴³

Kimon'dan sonra Alopeke demesinden Melesias'ın oğlu ve Kimon'un akrabası olan Thukydides İ.Ö.443/2'de *ostrakismos* yasasıyla sürgün edildi²⁴⁴. *Ostrakismos* yasasıyla sürgüne gönderilen son Atinalı, Perithoidae deme'sinden Hyperbolosdu. Hyperbolos'un sürgün edilmesine, o dönem içerisinde Atina'da Alkibiades ve Nikias arasında yaşanan parti kavgasına son vermek amacıyla her iki liderden birisini *ostrakismos* ile cezalandırmak istemesi sebep oldu. Atinalılar tarafından yaşam tarzından dolayı pek fazla sevilmeyen Alkibiades ve sahip olduğu servetten dolayı aşırı derecede kıskanılan Nikias eğer aleyhlerinde *ostrakismos* yasası uygulanmaya kalkışılırsa, kısa sürede Atina'dan sürgün edilebileceklerinin farkına vararak kendi aralarında gizlice anlaşmışlardı. Hyperbolos'un *ostrakismos* yasası ile cezalandırılmak amacıyla kendi taraftarlarını oy kullanmak için göreve çağıran Alkibiades ve Nikias, İ.Ö. 417'de Hyperbolos'u sürgüne gönderdiler. Atina'dan sürgün edilen Hyperbolos, Samos'a giderek ve orada oligarşi taraftarlarınca öldürüldü. Ancak, çok geçmeden *ostrakismos* yasasının ilk defa suçsuz ve sıradan bir yurttaşına karşı alçakça bir uygulamaya dönüştüğünün farkına varan Atinalılar, oldukça öfkeleniler²⁴⁵ ve yasayı uygulamayı bıraktılar²⁴⁶. Böylece Kleisthenes tarafından tiranlığa eğilimi olan kişilere karşı çıkarılmış ve daha sonra Themistokles döneminde siyasi liderlerin rakiplerine karşı kullandıkları bir silah haline getirilen

²⁴³ Kimon'un *ostrakismos* yasası ile cezalandırılmasıyla ilgili bkz: Plut. *Kim.* 15-17; Mansel 2004, 302; Thorley 1996, 87.

²⁴⁴ Plut. *Per.* 11,14; Thorley 1996, 87.

²⁴⁵ Platon Hyperbolos'un *ostrakismos* ile cezalandırılmasıyla ilgili şu sözleri söylemektedir. Bkz: Plut. *Alk.* 13.

Adamın yazgısını hak ettiğini kim inkar edecek ?
Evet, ancak yazgısı o adamı hiç hak etmedi.
Onun ve onun gibiler için mi,
Atinalılar o parçaları ellerine almışlardı ?

²⁴⁶ Plut. *Nik.* 11; Thorley 1996, 87-88.

ostrakismos yasası, Hyperbolos'un suçsuz yere sürgün edilmesi nedeniyle Atinalılar tarafından lanetlenerek kullanılmayan²⁴⁷ eski yasalar arasındaki yerini aldı.

Kleisthenes'in gerçekleştirdiği değişikliklerden sonra İ.Ö.501'de Beşyüzler Meclisi üyelerine ilk defa yemin etme zorunluluğu getirildi²⁴⁸. Bazı modern yazarlara göre, Kleisthenes'in İ.Ö. 508'de yasadığı reformların tam olarak yürürlüğe girebilmesi için aradan 7 yıl kadar bir sürenin geçmesi gerekmişti. Bu bağlamda İ.Ö. 501 tarihi, aynı zamanda Kleisthenes'in reform programının sonunu ve hatta yeni meydana getirilen Beşyüzler Meclisi'nin ilk toplantısının yapıldığı yılı işaret etmekteydi²⁴⁹. Daha sonra aynı yıl içerisinde her kabileden bir tane olmak üzere on general (*stratēgoi*) seçildi ve *polemarkhos* bütün orduyu kumanda etmekle görevlendirildi²⁵⁰. Generallerin tayinlerini kabilelerin belirlediği 30 yaşını doldurmuş adaylar arasında yapılan kura belirliyordu. Atina ordusunu ve donanmasını yönetmekle yükümlü olan generaller yaptıkları her hareketten dolayı meclise karşı sorumluydular²⁵¹. Kleisthenes'in askeri alanda böyle bir düzenlemeye gitmesinde, Atina'nın askeri bir güç olarak hızla gelişmesinin ve sürekli olarak dış tehditlerle karşı karşıya kalmasının önemi büyüktü²⁵².

Diğer taraftan, Kleisthenes reformlarını gerçekleştirdikten sonra bir anda tarih sahnesinden çekilir. Reformları akabinde Kleisthenes'e ne olduğuyla ilgili sahip olduğumuz bilgiler yalnızca ikinci el kaynaklarla sınırlıdır. Raubitschek, Kleisthenes'in İ.Ö. 490'da gerçekleşen Marathon savaşından sonra hayatta kalarak aktif olarak siyasete devam ettiğini öne sürer²⁵³. Bunun yanında Hands, İ.Ö. 508'de Sardeis'e Perslerle işbirliği yapmak üzere gönderilen elçilerin Atinalılara danışmadan Perslere toprak vermeyi kabul etmelerinin Atinalılar arasında büyük bir

²⁴⁷ Diğer taraftan Christ'e göre, Hyperbolos'un sürgün edilmesinden sonra *ostrakismos* yasası için mecliste oy kullanılmaya devam edilmişti. Ancak sembolik olarak Atinalıları uyarıcı bir savunma mekanizması olarak bırakılan *ostrakismos* uygulamasıyla bir daha hiç bir vatandaş sürgüne gönderilmeyecekti. Bu konuda bkz: Christ 1992, 340.

²⁴⁸ Arist. *Ath. Pol.* 22.2.

²⁴⁹ Rhodes 1993, 263; Fine 1983, 238-239.

²⁵⁰ Arist. *Ath. Pol.* 22.2.

²⁵¹ Thorley 1996,38.

²⁵² Littman 1977, 143.

²⁵³ Raubitschek 1951, 221.

tepkiyle karşılandığını; Kleisthenes'in Perslerle girişilen ilişkiden dolayı suçlanarak ostakismos yasasıyla sürgüne gönderildiğini savunur²⁵⁴. Bana göre, Kleisthenes'in reformlarının hemen sonrasında Sparta kralı Kleomenes'in İ.Ö. 506'da tekrar Atina'ya saldırması ve Perslerin Hellas'ı istilası nedeniyle ard arda gerçekleşen savaşlar Atinalıların dikkatini dış meselelere çevirmiş; Kleisthenes'in reformlarını yasalaştırdıktan sonra geri planda kalmasına ve tarih sayfalarında yer alamamasına sebep olmuştur.

Sonuçta, Solon döneminden beri süre gelen politik gruplar arasındaki anlaşmazlıklar Kleisthenes'in kabilesel reformu ile yerini üniter bir yapıya bırakmıştır. Katılımsal vatandaşlıkla ilgili önemli bir adım olan Beşyüzler meclisi sayesinde kısa sürede kendi gücünün farkına Atinalı halk kitlesi, demokrasiye giden yolda önemli bir engeli aşacaktır. Areopagos meclisinin varlığını devam ettirmesine ve hala bazı alanlarda soyluların daha fazla nüfuz sahibi olmalarına rağmen, *dēme*'lerin yerel yönetim merkezleri haline getirilmesiyle Atinalı vatandaşlar, yönetsel anlamda, o döneme kadar elde edemedikleri bir güç sahibi olmuşlardır.

²⁵⁴ Hands 1959, 75.

V- EPHIALTES DÖNEMİ

A) Ephialtes Döneminden Önce Atina'da Yaşanan Siyasi Gelişmeler.

Kleisthenes'in reformlarından sonraki süreçte Atinalılar bütün Hellas'ı etkileyen Pers istilasına karşı Sparta ve diğer Hellas müttefikleriyle birlikte mücadele etmek zorunda kaldılar. Özellikle Themistokles'in İ.Ö. 483'te, bir önceki bölümde belirttiğim üzere, Laureion'daki gümüş yataklarından elde edilen geliri kullanarak geniş bir donanma meydana getirmeyi başarması, Atinalıların önemli bir deniz gücüyle bu mücadele içerisinde yer almalarını sağladı²⁵⁵.

Bu arada, Perslerle yapılan savaşlar devam ederken Areopagos Meclisi yeniden eski gücünü elde etmeyi başararak Atina'nın yönetimini ele geçirdi. Areopagos Meclisinin bu kadar güçlenmesinde Salamis deniz savaşının etkisi büyüktü. İ.Ö. 480 yılında gerçekleşen Salamis deniz savaşı esnasında *stratēgos*'lar Pers tehlikesi nedeniyle herkesin canını kurtarmasını ilan ettikleri zaman, Areopagos Meclisi Perslere karşı savaşacak olanlara 8'er drahmē vererek savaş gemilerini Atinalı askerlerle doldurmuştu. Bu durum Areopagos'un nüfuzunun artmasına neden oldu²⁵⁶. Diğer taraftan Plutarkhos Perslerle savaşacak olanlara para yardımı bulmanın Areopagos Meclisi değil, Themistokles'in kendisi olduğunu belirtir. Atinalılar kenti terk etmek üzere Piraeus limanına ilerlerlerken tanrıça Athena'yı simgeleyen Gorgon başlı kalkan ortadan kaybolur. Themistokles kalkamı aramak bahanesiyle her yerin altını üstüne getirirken, büyük miktarda para bulur ve gemilerde seyahat edecek olanların ihtiyaçlarını karşılar²⁵⁷.

Perslerle yapılan mücadelenin ilk dönemlerde Sparta, sahip olduğu askeri güç ile Atina ve diğer Hellas müttefiklerinin lideri konumundaydı. Ancak bu durum çok fazla uzun sürmedi. Sparta kralı Pausanias ve diğer Spartalı generallerin

²⁵⁵ Themistokles'in meydana getirdiği donanma ve bu donanma ile Atinalıların elde ettikleri başarılar için bkz: Arist. *Ath. Pol.* 22.7; Plu. *Them.* 4; Starr 2000, 27-31.

²⁵⁶ Arist. *Ath. Pol.* 23. 1.

²⁵⁷ Plut. *Them.* 10.

kibirlerinden dolayı Hellas müttefiklerine karşı oldukça sert davranmaları Sparta'nın birlikler üzerindeki nüfuzunun giderek azalmasına yol açtı. İ.Ö. 487'de Perslerle savaşmak amacıyla Atina'dan ayrılan Lysimakhos'un oğlu Aristeides, Hellas karşı sergilediği hoşgörü ile kısa süre içerisinde başta Khios, Samos ve Lesboslular olmak üzere uzun zamandan beri Sparta'dan ayrılmayı arzulayanları kendi etrafında toplamayı başardı. Bu esnada Samos'lu Uliatides ve Khios'lu Antogoras'ın Byzantium'da, Pausanias'ın gemisini batırmaları Spartalıların tepkisini çekti. O zamana dek Perslerle yapılan savaşlarda Hellas donanmasının liderliğini üstlenen Spartalılar geri çekildiler ve Spartalı generaller savaşmayı bırakıp ülkelerine döndüler.²⁵⁸ Mansel bu durumun Sparta açısından olağan bir gelişme olduğunu öne sürer. Ekonomisi büyük oranda tarıma dayanan Sparta'dan, uzun süre denizlerde tüm Hellas'a liderlik etmesi beklenemezdi. Bu bağlamda Atina, liderlik etmek açısından sahip olduğu güçlü donanma ile Spartalılarından çok daha uygun durumdadır²⁵⁹.

Daha sonra İ.Ö. 478/7'de Aristeides, Spartadan ayrılan ve Atina ile birleşen Hellenler arasında bir birliktelik gerçekleştirerek Attika-Delos Deniz Birliğini meydana getirdi. Atinalıların birliğin liderliğini ele geçirmeleri fazla uzun sürmedi. Sparta'dan ayrılarak Atina ile birleşen Hellenlerin sahip oldukları zenginlikler oranında vergi ödemelerini sağlayan Aristeides, birliğin merkezini Atina'ya taşıdı. Kendi sınırlarının koruyucuları olarak gördükleri Khios, Samos ve Lesbos'lular dışında diğer müttefiklerine karşı oldukça sert bir tutum takınan Atinalılar, birlik üyelerinden alınan vergiler ve seferler sayesinde elde edilen ganimetlerle kısa süre içerisinde zengin bir topluma dönüştüler.²⁶⁰

Buna ilaveten Delos deniz birliği sayesinde elde edilen zenginlik nedeniyle İ.Ö. V. yüzyılın ortalarına doğru Atina'da önemli siyasal gelişmelerin yaşandı. Aristoteles bu dönemde alınan vergiler ve gümrük gelirleri sayesinde Atina'da yirmi

²⁵⁸ Plut. *Arist.* 23.

²⁵⁹ Mansel 2004, 298-299.

²⁶⁰ Arist. *Ath. Pol.* 23-24. Ayrıca Delos deniz birliğinin meydana getirilmesi ve Atina'nın birliğin liderliğini ele geçirmesiyle ilgili yorumlar için bkz: Mansel 2004, 300; Hammond 1986, 255-257.

bin'in üzerinde insanın geçindiğini belirtmektedir²⁶¹. Aynı dönem içerisinde Atina'da savaş gemilerinin inşasında çalışan ve kürek çekmek amacıyla savaşlarda yer almaya başlayan *thētes* sınıfı, elde ettiği kazanımlarla kendisini devletin bir parçası olarak görmeye başladı. Atina toplumunun en alt tabakasını oluşturan, bana göre Perslerle yapılan savaşların gerçek galibi olan, *thētes* sınıfının da içinde bulunduğu kesimin devletin bir parçası olmayı isteyebilecek kadar güç sahibi olması demokrasi açısından önemli bir dönüm noktasıydı²⁶². Ancak devlet içerisindeki yüksek yargıçlıklar ilk iki sınıfın elindeydi ve Areopagos meclisi İ.Ö. 487'de *arkhōn*'ların kurayla seçilmeleri nedeniyle etkisini yavaş yavaş kaybetmesine rağmen sahip olduğu üstün yetkileri²⁶³ hala korumaktaydı. Areopagos meclisinin Atinalılar üzerindeki etkisini kaybetmesinde, İ.Ö. 487'de Kleisthenes döneminde *arkhōnluk* seçiminin kuraya bağlanması nedeniyle yeni üyelerinin seleflerine nazaran daha az nüfuz sahibi kişilerden oluşması ve meclis üyelerinin rüşvet almalarıyla ilgili bazı şüphelerin bulunmasının büyük payı vardı²⁶⁴.

B-) Ephialtes ve Kimon Arasındaki Mücadele

Çok geçmeden Atinalılar arasında kutuplaşmalar yaşandı ve Atina'da iki siyasi grup meydana geldi. Sophronidos'un oğlu Ephialtes'in önderliğinde toplanan ve Ksanthippos'un oğlu Perikles'in de desteğini alan²⁶⁵ aristokratların hak ettiklerinden oldukça fazla yetkiye sahip olduklarına inanan Atinalılar karşılarında Miltiades'in oğlu Kimon'un önderliğindeki oligarşi yanlılarını buldular. Ephialtes ve Perikles Kimon'un nüfuzunu kırmak amacıyla harekete geçtiler ve onu İ.Ö. 463'te

²⁶¹ Arist. *Ath. Pol.* 24. 3.

²⁶² Hammond 1986, 263; Thorley 1996, 60.

²⁶³ Fine'ye göre Areopagos meclisi Perslerin Hellas'ı istilaları sırasında sahip olduğu yetkilerin dışında kendisine ait olmayan çeşitli ek sorumluluklar da yüklenmişti. Bu bağlamda Aristoteles *Ath. Pol.* 25.1.'de Areopagos'un üstün yetkilerinden bahsederken bu ilave yetkileri belirtmek istemiş olabilirdi. Bkz: Fine 1983, 388.

²⁶⁴ Arist. *Ath. Pol.* 25.1; Hammond 1986, 287; Rhodes 1993, 311.

²⁶⁵ Aristoteles'e göre Perikles Ephialtes'in doğrudan yanında yer almış ve Areopagos'un yetkilerinin azaltılmasıyla ilgili reformu birlikte gerçekleştirmişlerdi. Ancak günümüz yazarlarına göre her ne kadar Aristoteles'in eserinde geçse de, Perikles'in Ephialtes'i ne kadar desteklediğinin kesin olarak bilinmesi oldukça zordur. Bu bağlamda Areopagosla ilgili reformu birlikte gerçekleştirdikleri yerine, Perikles'in geri planda kalarak Ephialtes'i desteklediğini düşünmek daha mantıklı bir yaklaşım olabilirdi. Ephialtes ve Perikles'in reformları gerçekleşirken işbirliği yaptıkları hakkında bkz: Arist. *Pol.* 1274a 7-8; Rhodes 1993, 312; Podlecki 1998, 47-47; Thorley 1996, 57.

Makedonia kralı Alexandros'dan rüşvet aldığı suçlamasıyla mahkeme önüne çıkardılar. Kimon İ.Ö. 465'te Delos birliğinden ayrılan Thasos (*Taşoz*) adasının tekrar buyruk altına alınması sırasında Thasian topraklarını ele geçirdikten sonra, uygun durumda olmasına rağmen, Makedonia toprakları üzerine yürümemesi nedeniyle böyle bir suçlamayla karşı karşıya kalmıştı. Bununla birlikte dürüstlüğüyle tanınan ve Atinalılar arasında saygınlığı olan Kimon²⁶⁶ yapmış olduğu savunmayla mahkeme önünde kısa sürede kendini aklamayı başaracaktı²⁶⁷.

Diğer taraftan, İ.Ö. 465'te Delos deniz birliğinden ayrılmak isteyen fakat Atinalılarca yenilgiye uğratılan Thasos'un Sparta'dan yardım istemesi ve Sparta'nın tamda Atina üzerine saldırıcağken Sparta'da yaşanan deprem, Ephialtes ve taraftarlarına arzuladıkları ortamı yarattı. İ.Ö. 464'te Sparta'da meydana gelen büyük deprem neticesinde birçok insan hayatını kaybetti ve Mesenia'lı köleler, oluşan otorite boşluğundan faydalanarak Sparta'ya karşı ayaklandılar. Köle isyanını bastırmakta güçlük çeken Sparta, Atinalılardan yardım istemek zorunda kaldı²⁶⁸. Sparta taraftarı bir dış siyaset izlemeyi tercih eden Kimon Atina meclisini, Ephialtes'in karşı çıkmasına rağmen, ikna ederek İ.Ö. 462'de dört bin *hoplitēs* askeriyle birlikte Sparta'ya yardım etmek amacıyla Atina'dan ayrıldı²⁶⁹. Kimon'un Atina'da olmayışını fırsat bilen Ephialtes ve taraftarları, sahip olduğu yetkiler hasebiyle aristokratların ellerindeki en büyük kale olarak gördükleri, Areopagos meclisine saldırdılar²⁷⁰. Thorley Ephialtes'in doğrudan Areopagos meclisine saldırısının nedenini, bu meclisin Solon döneminden başlayarak, var olan yasaların koruyucusu olarak hareket etmesi ve Beşyüzler meclisi, Meclis veya yargıçların kararlarını veto edebilme hakkına sahip olmasına bağlar. Areopagos meclisi sahip olduğu aşırı yetkilerle, çoğunluğun gücünün giderek arttığı bir ortamda

²⁶⁶ Perslerle yapılan savaşlarda büyük başarı gösteren ve Atinalıların saygınlığını kazanan Kimon, Karia ve Likya gibi batı Anadolu şehirlerinin de birliğe katılımlarını sağlamıştı. Bkz: Mansel 2004, 302.

²⁶⁷ Plut. *Kim.*, 14-15; Hammond 1986, 288; Fine 1983, 387.

²⁶⁸ Thuk. 1. 101. 1, 1. 102. 1; Paus. 1.29.8.

²⁶⁹ Plut. *Kim.* 16. Ayrıca İ.Ö. 465-462 yılları arasında yaşanan olayların tarihlendirilmesiyle ilgili bkz: Mansel 2004, 302; Hammond 1986, 290.

²⁷⁰ Arist. *Ath. Pol.* 25.1.

demokrasinin işleyişine büyük zararlar vermektedir²⁷¹. Fine ise Atinalıların Areopagos'a karşı gösterdikleri tepkinin sebebinin Sparta'nın Atina'ya karşılık Thasos'un yanında yer almasına rağmen, Kimon'un ve Areopagos meclisinin bazı üyelerinin Sparta yanlısı politikalarını sürdürmeleri olduğuna inanmaktadır²⁷². Bana göre Spartaya duyulan öfkenin Areopagos'a yapılan saldırıda bir payının olması ihtimali oldukça yüksektir. Sparta taraftarı bir dış siyaset izleyen Kimon'un aristokratik yapısından dolayı destekçisi olarak görebileceğimiz Areopagos Meclisinin doğrudan Sparta karşıtlarının hedefi haline gelmesi muhtemeldir.

C-) Ephialtes'in Reformları

İ.Ö.462'de Areopagos Meclisinin nüfuzunu azaltmak için harekete geçen ve birçok meclis üyesini görev süreleri boyunca yaptıklarından dolayı görevinden uzaklaştıran²⁷³ Ephialtes, bazı yargısal yetkileri dışında diğer bütün yetkilerini Areopagos Meclisinin elinden aldı. Yetkilerden birçoğu Beşyüzler meclisine bırakılırken, diğerlerini insanlar²⁷⁴ ve Halk mahkemesi'nin (*heliaea*) jürileri²⁷⁵ arasında dağıtıldı²⁷⁶. Aristoteles eserinde Areopagos meclisinin yetkilerinin elinden alınmasında meclis üyesi olmasına rağmen Perslerle işbirliği yapmakla suçlanan Themistokles'in etkili olduğunu belirtir. Areopagos meclisinin ortadan kalkmasını isteyen Themistokles bir yandan Ephialtes'e gerçekleştirmek istediği reformlarla ilgili meclisin onu aradığını ve hapsedeceğini anlatırken, bir yandan da Areopagos

²⁷¹ Thorley 1996, 53.

²⁷² Fine 1983, 388, 390.

²⁷³ Aristoteles'in Ephialtes'in Areopagos meclisinin üyelerini görevlerinden uzaklaştırmasıyla ilgili yorumu, makemelerde başkanlık etme yetkisi bulunan *arkhōnların* arasından haksız yere rüşvet alanları cezalandırmakla alakalıydı. Normalde *arkhōn*'luktan emekli olanlar atimia cezası almadıkları müddetçe Areopagos meclisine doğrudan seçilebiliyorlardı. Ephialtes Areopagos meclisi üyesi olduktan sonra eski *arkhōn*'ların meclis üyesi olmadan önceki görevlerinde yaptıklarıyla ilgili dava açarak Areopagos meclisinin Atinalılar arasındaki itibarını düşürmeyi hedeflemişti. *Arkhōn*'ların görevleri ve Ephialtes tarafından bazı *arkhōn*'ların görevlerinden uzaklaştırılmalarıyla ilgili yorumlar için bkz: Speake 1995, 62-63; Fine 1983, 390; Rhodes 1993, 313-314.

²⁷⁴ Aristoteles *Ath. Pol.* 25.2'de Areopagos'un bazı yetkilerinin insanlara devredildiğinden bahsederken, mecliste toplanan vatandaş grubunu işaret ediyordu. Bkz: Rhodes 1993, 317-318.

²⁷⁵ Ephialtes'in halk mahkemesine devrettiği haklar sayesinde bu mahkeme radikal demokrasinin kalbi haline gelmiş ve yetkileri oldukça genişleyen jüriler halk mahkemesinin dışında ayrı bir mahkemeye (*dikastēria*) dönüşmüşlerdi. Bkz: Fine 1983, 389; Speake 1995, 204.

²⁷⁶ Arist. *Ath. Pol.* 25. 1-2

Meclisi üyeleriyle anayasal düzeni yok etmek isteyen kişileri onlara gösterebileceğine dair konuşmalar yapıyordu. Themistokles daha sonra Areopagos meclisinin görevlendirdiği birkaç kişiyle birlikte, anayasal düzeni yok etmek isteyen kişilerin toplandıkları yeri göstermek amacıyla Ephialtes'in yanına gelerek onlarla tartışmaya başladı. Ephialtes, Themistokles ve yanındakileri görünce yakalanacağını düşünerek yarı çıplak bir vaziyette kaçarak tapınağa sığındı. Bu olaya tanık olan herkes oldukça şaşırılmıştı. Sonrasında Beşyüzler meclisi toplandığında ve halk meclisi önünde bütün bu yaşananlardan dolayı Areopagos Meclisini suçlayan Themistokles ve Ephialtes insanları ikna ederek meclisin elinden bazı önemli yetkilerini almışlardı²⁷⁷.

Tarihsel olarak bakıldığında Themistokles'in Ephialtes'e Areopagos meclisinin yetkilerinin elinden alınmasında Aristoteles'in aktardığı gibi bir yardımda bulunması imkânsızdır. Çünkü İ.Ö. 471'de *ostrakismos* ile sürgüne gönderilen Themistokles Ephialtes reformlarını gerçekleştirme fırsatı bulduğu tarihte Atina dışında Pers ülkesinde ikamet etmektedir²⁷⁸. Bununla birlikte Aristoteles Themistokles'in Ephialtes'e yardım edişini açıklarken İ.Ö. 471'den önceki Themistokles'in Atina'da bulunduğu döneme atıfta bulunuyor da olabilir. Themistokles, ostrakismos yasasıyla cezalandırılmadan önce Ephialtes'i kullanarak Areopagos meclisine saldırmış²⁷⁹ ve meclis üyelerinin itibarlarını azaltmıştır. Lewis'e göre, Aristoteles bir ihtimal *Ath. Pol. 24. 1.2.*'de Ephialtes'in İ.Ö. 462'de gerçekleştirdiği reforma değinirken, tarihsel bir anekdotla 9 yıl geriye giderek İ.Ö. 471'de Areopagos'un nüfuzuna karşı ortaya çıkan hareketin ilk başlangıç noktasını açıkladıktan sonra tekrar metnin ana fikrine dönmekte ve Ephialtes'le ilgili anlattıklarına devam etmektedir²⁸⁰.

²⁷⁷ Arist. *Ath. Pol.* 25. 3-4.

²⁷⁸ Rhodes 1993, 319-320; Stockton 1990, 42.

²⁷⁹ Mantıksal açıdan bakıldığında Themistokles'in Ephialtes'in yardımıyla Areopagos meclisine son vermek istemesinin altında Kimon ve aristokratların kendisini sürgüne göndermelerine engel olmak isteği yatıyor olabilirdi. Themistokles Areopagos meclisine son vererek aynı zamanda aristokratların sahip oldukları nüfuzun en önemli kaynağını da yok etmiş olacaktı.

²⁸⁰ Lewis 1997, 358-362.

Areopagos Meclisi muhtemelen adam öldürme, kundakçılık ve bazı dini davalar dışında diğer bütün haklarından yoksun bırakılmıştır²⁸¹. Görünüşe göre Areopagos'un kaybettiği haklar, onun yasaların koruyucusu gibi hareket etmesini sağlayan memurların görevlerini kötüye kullanmaları yüzünden vatan hainliğiyle ilgili dava açabilme (*eisangelia*), görevlerine yeni başlayan yargıçların teftiş edilebilmesi (*dokimasia*) ve yargıçların görevlerini bıraktıktan sonra memurlukları müddetince verdikleri kararları denetleyebilme (*euthynai*)²⁸² haklarıdır²⁸³. Yargıçların teftiş edilmesi, vatan hainliğiyle ilgili dava açabilme, kısa süreli tutuklamalar ve para cezasına çaptırma hakları insanlar için ana yürütme organı haline gelen meclis'e bırakılırken, tanrılara saygısızlıkla ilgili davalar ve temyiz davaları Halk mahkemesine devredilir²⁸⁴. Platon'un değimiyle, Ephialtes bu sayede Atina vatandaşlarına öylesine katıksız bir özgürlük yudumu vermiştir ki onlar dizginlerinin bile hükmedemeyeceği atlar gibi kontrol edilemez olurlar²⁸⁵. Gerçektende Ephialtes Areopagos'un elinden aldığı yetkilerin büyük çoğunluğunu Beşyüzler meclisi elinde toplayarak Atinalı halk kitlesinin yönetimin içerisinde aktif rol almalarına katkıda bulunur²⁸⁶. Böylece Solon döneminden başlayarak gelişen katılımsal vatandaşlık kavramının daha fazla vatandaşın iştirakiyle gerçek anlamda yönetimde yer bulması sağlanır.

Buna ilaveten bazı yazarlara göre Ephialtes'in Areopagos'un yetkilerini elinden alarak diğer anayasal kurumlar arasında dağıtmasıyla, daha önce İ.Ö. 487/6'da gerçekleştirilen *arkhōn* seçimlerinin kuraya bağlanması arasında önemli bir bağlantı vardır. İ.Ö. 487/6'da yapılan reform sayesinde önemli politik şahsiyetlerin *arkhōn* olmaları engellenmiş ve üst sınıfların gelişigüzel yapılan bir seçimle *arkhōn* olmalarının önü açılmıştır. Böylece Areopagos meclisinin yeni üyeleri önceki meclis

²⁸¹ Rhodes 1993, 315.

²⁸² Bazı yazarlara göre Areopagos'un Ephialtes'in reformlarından önce *euthynai* yetkisi üzerinde herhangi bir hakkı yoktu. Ekklesia ve heliaia gibi oluşmlar *euthynai* yetkisini yerine getiriyorlardı. *Eisangelia* ve *dokimasia* yetkileri Areopagos meclisinin kontrolü altındaydı. Bu konuda bkz: Rihll 1995, 89-90; Arist. *Pol.* 1274a 15-18, 1281b 32-35.

²⁸³ Starr 1990, 25.

²⁸⁴ Hammond 1986, 288.

²⁸⁵ Plut. *Per.* 7.

²⁸⁶ Starr 1990, 26; Demir 2001, 41.

üyelerine nazaran daha az siyasi nüfuz sahibi ve ılımlı kişiler haline gelmişlerdir. Ephialtes, İ.Ö. 462'de Areopagos'un elinden sahip olduğu üstün yetkileri alarak meclisi bir bakıma İ.Ö. 487/6'da değiştirilen yeni yapısına²⁸⁷ adapte etmiştir²⁸⁸. Stockton İ.Ö. 457/6'da zeugitai sınıfının da *arkhōn* olabilme hakkı elde etmesinin Ephialtes'in başlattığı sürecin sonucu olduğunu belirtir²⁸⁹. Bu sayede Areopagos meclisinin aristokratların egemenliğinden kurtulması sağlanır.

Diğer taraftan Rhodes, vatandaşlara *boulē* vasıtasıyla bir hayli geniş yetkilerin verilmesinin yasaları bazı insanların suistimaline açık hale getirdiğini öne sürer²⁹⁰. Bu durum yasaların koruyuculuğu yetkisinin Areopagos meclisinin alınması nedeniyle kısa sürede var olan düzene karşı bir tehdit oluşturabilirdi. Ephialtes “*graphe paranomon*” yasasını çıkararak²⁹¹, vatandaşların yasalara aykırı hareket etmelerine engel olur ve anayasal düzenin korunmasını sağlar²⁹². Buna göre Ephialtes *graphe paranomon* yasasını meydana getirirken Areopagos meclisinin yetkilerini elinden almasından dolayı doğabilecek bir tepkiye engel olmak ve Kimon'un da aralarında bulunduğu Sparta yanlısı aristokratları kontrol altında tutmayı arzulamaktadır. Kimon'un İ.Ö. 462'de Atina'ya döndükten sonra Areopagos'un küçük düşürülmesi nedeniyle harekete geçmesi ve eski aristokratik rejimi tekrar yerleştirmek istemesi²⁹³, Ephialtes'in bu düşüncesinde ne kadar haklı olduğunun kanıtıdır.

²⁸⁷ Buna göre Areopagos meclisi kurayla belirlenen yeni üyeleri sayesinde olağanüstü yetkilere sahip olmasına rağmen, yarı demokratik bir özellik kazanmıştı.

²⁸⁸ Kleisthenes'in İ.Ö. 487/6'da gerçekleştirdiği *arkhōn*'ların seçilmesini kuraya bağlayan reformu ile İ.Ö. 462'de Areopagos'un aşırı yetkilerinin elinden alması arasındaki bağlantı için bkz: Hansen 1999, 37; Fine 1983, 390. Ayrıca *arkhōn*'ların kurayla seçilmeye başlanmasının Areopagos meclisinin yapısını etkileyip etkilememesiyle ilgili tartışmalar için bkz: Rihl 1995, 90-91.

²⁸⁹ Zeugitai sınıfının *arkhōn* olabilme hakkı elde etmesi ve bu uygulamanın Ephialtes'in reformlarıyla ilişkilendirilmesiyle ilgili bkz: Arist. *Ath. Pol.* 26. 2; Stockton 1990, 42.

²⁹⁰ Rhodes 1972, 206.

²⁹¹ İlk *graphe paranomon* uygulamasının İ.Ö. 415'de gerçekleşmesi ve Aristoteles, Plutarkhos gibi antik yazarların eserlerinde değinmemeleri nedeniyle Ephialtes'in bu yasayı çıkarıp çıkarmadığı hususunda bazı şüpheler vardır. Buna rağmen modern kaynaklar Areopagos'un elinden yetkilerinin alınmasıyla oluşan otorite boşluğu nedeniyle bu yasanın Ephialtes tarafından mevcut düzeni korumak için yapıldığına kesin olarak inanmaktadırlar. Bu konuyla ilgili tartışmalar için bkz: Thorley 1996, 55; Starr 1990, 26.

²⁹² Thorley 1996, 55.

²⁹³ Plut. *Kim.* 15.

Graphe paranomon yasasıyla her vatandaşa, meclis toplantılarında mevcut anayasayı ortadan kaldırmak isteyen veya yasalara aykırı teklifte bulunan başka bir vatandaşa karşı suç duyurusunda bulunma hakkı veriliyordu. Bu suçlamayla ilgili dava 501 kişiden oluşan bir mahkeme tarafından görülmekteydi. Kişinin meclis toplantısında sunduğu suç unsuru oluşturan teklifi meclis tarafından henüz onanmamışsa, mahkeme kararını verene kadar teklif mecliste bekletilirdi. Bununla birlikte eğer *graphe paranomon* başvurusu mecliste öneri onaylandıktan sonra gerçekleşmişse, mahkemeye suçlu bulunduğunda meclisin kararını bozabilme yetkisi verilmişti. *Graphe paranomon* başvurusunun mahkemece haklı bulunup uygulanması halinde başvuruyu yapan vatandaş ödüllendirilirken, suçlu bulunan kişi para cezasına çarptırılır ve iki defa daha benzer cezadan alması halinde bütün sivil haklarından yoksun bırakılırdı. Ayrıca, yasa meclise suç duyurusunda bulunan vatandaşı da kapsayan bir uygulamaydı. Çünkü mahkeme meclise sunulan önerinin yasalara uygun olduğuna karar verirse, bu defa da mahkemeye gereksiz suç duyurusunda bulunan vatandaş 1000 drakhmē para cezasına çarptırılma ve vatandaşlık haklarından yoksun bırakılma tehlikesiyle karşı karşıya kalırdı. *Graphe paranomon* başvurusunun yasalara aykırı olduğu iddia edilen teklifin mecliste kabul edilmesinden bir yıl sonra mahkemeye sunulması halinde ise, teklif sahibi herhangi bir cezaya çarptırılmazdı²⁹⁴.

Graphe paranomon yasası ile her Atina vatandaşına var olan düzenin koruyuculuğunu üstlenme ve mecliste alınacak kararları denetleyebilme hakkı verilir. Böylece Atinalıların oluşturulan saf demokrasinin korunmasında kendilerini sorumlu hissetmeleri sağlanmıştır²⁹⁵. Benim açımdan bu durum Solon döneminden başlayarak gelişen katılımsal vatandaşlık kavramının ulaştığı en uç noktadır. Bu sayede Atina'da yönetimin şahısların elinden çıkıp Atinalı sıradan vatandaşların (*dēmos*) eline geçmesinin önündeki engel kalkmıştır. Bununla birlikte Thorley *graphe paranomon* başvurusunun her vatandaşa açık olmasının bazen bu yasanın suistimaline yol açacağına altını çizmektedir. Özellikle aralarında husumet olan

²⁹⁴ *Graphe paranomon* yasası ve işleyişiyle ilgili bkz: Thorley 1996, 55; Stockton 1990, 44, 78.

²⁹⁵ Fine 1983, 390.

bazı kimseler düşmanları için, para cezasına çarptırılma tehlikesine rağmen, bu yasaya başvurabilmektedirler²⁹⁶.

Ephialtes döneminde, anayasal reformların dışında devlet meselelerine büyük açıklık getirilerek birçok kamu kararı taşlar üzerine kaydedildi²⁹⁷. Ephialtes'in böyle bir davranışta bulunması onun kendi yönetimini halka karşı sorumlu hissettiğinin göstergesiydi. Belki de giderek güçlenen halk kitlesinin uyguladığı baskı devlet meselelerinde böyle bir şeffaflığa gidilmesine yol açmıştı.

Atina'da bu gelişmeler yaşanırken Kimon, Spartalılara Mesenia'lı kölelerin çıkardığı ayaklanmayı bastırmada yardım etmek amacıyla ülke dışında bulunuyordu. Çok geçmeden Kimon'un önderliğindeki Atinalılarla Spartalılar arasında anlaşmazlıklar boy göstermeye başladı. Atina'da yaşanan gelişmelerden çekinen Spartalılar eğer Atinalıların daha fazla yanlarında kalmaya devam ederlerse, kendilerini de bazı politik değişiklikler yapmaya zorlayacaklarını düşünerek onlardan evlerine dönmelerini istediler. İlk başta köle ayaklanmasını bastırabilmek için yalvarırcasına yardım isteyen Spartalıların hiçbir sebep belirtmeden böyle onur kırıcı bir davranışla Kimon ve yanındakileri geri göndermek istemeleri Atinalılar arasında büyük öfke uyandırdı. Kimon ve Sparta yanlısı arkadaşları yurtlarına döndüklerinde Atinalıların tepkileriyle karşı karşıya kaldılar. Atina'ya döndüğünde Ephialtes liderliğindeki çoğunluğun yönetimi ele geçirdiklerini gören Kimon ilk iş olarak eski aristokratik düzeni tekrar yerleştirmeye çalıştı. Fakat yeni bir yönetim şekli meydana getirmeyi başaran Atinalılar, Kimon'a izin vermeyerek onu izlemiş olduğu onur kırıcı dış siyasetten dolayı yargıladılar ve İ.Ö. 461'de *ostrakismos* cezasıyla sürgüne gönderdiler²⁹⁸.

Kimon'un sürgüne gönderilmesinden çok kısa bir süre sonra İ.Ö. 461'de Ephialtes sebebi tam olarak anlaşılamayacak bir şekilde Tanagra'lı Aristodikos

²⁹⁶ Thorley 1996, 35.

²⁹⁷ Stockton 1990, 48.

²⁹⁸ Thuk. 1. 102. 1; Plut. *Kim.* 15- 17; Hammond 1986, 292.

tarafından öldürüldü²⁹⁹. Antik tarihçilerden İdemeneus bu suikastın nedeninin Ephialtes reformlarını gerçekleştirirken geri planda kalmayı yeğleyen Perikles'in ona karşı duyduğu kıskançlık olduğunu iddia eder³⁰⁰. Areopagos'un tamamen ortadan kaldırılmasını arzulayan aşırı demokrat Atinalılar, liderleri Ephialtes'in isteklerini tam olarak yerine getirmemesi nedeniyle Perikles vasıtasıyla böyle bir suikast girişimini tezgâhlamışlardır³⁰¹. Ancak bu gerçeklikten uzak bir yorumdu. Çünkü reformlarını gerçekleştirirken Ephialtes'in yanında yer alan ve geri planda kalmayı bizzat kendisi isteyen Perikles'in yapılan reformlara duyduğu kıskançlıkla veya Areopagos'un ortadan kaldırılmayışına tepki göstererek onu öldürtmek istemesi mümkün değildi³⁰². Plutarkhos'a göre Ephialtes'in öldürülmesinin arkasındaki güç, bazıları vermiş oldukları zarardan dolayı halkın önünde hesap vermeye çağrılan, Atinalı aristokratlardı³⁰³. Areopagos meclisinin yetkilerinin elinden alınmasıyla nüfuzlarını kaybeden oligarşi taraftarı aristokratlar ve Areopagosla ilgili düzenlemeleri oldukça sert bulan Atinalı aşırı muhafazakâr kesimin yapılan reformlara karşılık birlikte böyle bir suikast girişimini planlamaları olası bir ihtimaldi³⁰⁴. Diğer taraftan Marr'a göre, Aristoteles ve diğer antik yazarların anlattıklarına baktığımızda, hiç kimsenin Ephialtes'in öldürülmesiyle ilgili herhangi bir resmi yargılamaya tabii tutulmadığını ve ceza almadığı görülmektedir. Ephialtes'in Perikles gibi rahatlıkla sözleriyle karşısındakini etkilemeyi başarabilen dostları vardır ve katilin yasalar önünde yargılanışını görmek isteyeceklerdir. Bu bağlamda düzenlenen suikastla alakalı Atina'da hiçbir gelişmenin yaşanmamasına dikkat edilirse, Ephialtes anlatılanların aksine suikast sonucu değil de kalp krizi gibi doğal bir yoldan da ölmüş olabilir³⁰⁵. Bana göre Ephialtes'in sağlık sorunları yüzünden ölmesi inandırıcılıktan uzak bir iddiadır. Ancak burada asıl araştırılması gereken ve belki de hiçbir zaman tam olarak aydınlatılamayacak şey, Aristoteles'in *Ath. Pol. 18.2-4*'te Peisistratos'un oğlu

²⁹⁹ Arist. *Ath. Pol.* 25. 4; Diod. Sic. 11. 17. 1. Ayrıca tarihlendirmeye ilgili bkz: Starr 1990, 27.

³⁰⁰ Plut. *Per.* 10; İdemeneus FGH 338 F8.

³⁰¹ Marr 1993, 17-18.

³⁰² İdemeneus'un iddiasıyla ilgili tartışmalar için bkz: Plut. *Per.* 10; Podlecki 1998, 47; Rhodes 1993, 322.

³⁰³ Plut. *Per.* 10.

³⁰⁴ Fine 1983, 391.

³⁰⁵ Ephialtes'in sağlık sorunları nedeniyle ölmüş olabileceğiyle ilgili iddialar için bkz: Marr 1993, 13.

Hipparkhos'un Harmadios tarafından öldürülmesini ve Hipparkhos'un korumalarının Harmadios'u öldürmelerini ayrıntılı bir şekilde anlatmasına rağmen, Ephialtes'in öldürülmesiyle alakalı sadece onu öldüren kişinin ismini vermekle yetinmesidir.

Sonuç olarak Ephialtes'in öldürülmesine neden oldukları genel olarak kabul edilen aristokratlar, onu öldürmelerine rağmen devletin yönetimini eskisi gibi kendi lehlerine döndüremediler. Ephialtes'in çoğunluğun desteğini alarak gerçekleştirdiği reformlar Atinalılar tarafından o kadar özümsemişti ki geriye dönük herhangi bir aristokratik darbe girişiminin³⁰⁶ başarılı olma olasılığı yoktu. Nitekim Ephialtes'in ölümünden sonraki dönemde reformlarını gerçekleştirirken onun yanında yer alan Perikles'in Atinalıların lideri olması bunun en büyük kanıtıdır.

³⁰⁶ Thukydides'e göre demokrasiyi devirmeyi amaçlayan Atinalılar İ.Ö. 457'de gerçekleşen ve Atina'nın yenilgisiyle sonuçlanan Tanagra savaşından çok az bir süre önce Boeotia'daki Sparta ordusuyla gizlice görüşmüşlerdi. Ayrıca bir diğer antik yazar Plutarkhos bu dönemde Atinalıların Kimon'un Atina ordusundaki dostlarının düşman saflarına katılmalarıyla ilgili şüphe içerisinde olduklarını belirtmektedir. Bütün bunlar Ephialtes'in öldürülmesinden sonra Atinalıların yaşanacak anti demokratik hükümet darbesinden çekindiklerinin kanıtıydı. Atinalı aristokratlar rahatlıkla politik üstünlüklerinin ortadan kaldırılmasının ve liderleri Kimon'un ostrakismos ile cezalandırılmasının intikamını almak isteyebilirlerdi. Bu konuda bkz: Thuk. 1. 107. 4-6; Plut. *Kim.* 17. 3-5; Marr 1993, 16.

VI- PERİKLES DÖNEMİ

A- Perikles'in Siyasi Hayatının Başlangıcı ve Bu Dönem İçerisinde Atina'da Gerçekleştirdiği Düzenlemeler

Reformlarıyla Atina'yı deniz imparatorluğu haline getirerek altın çağını yaşamasını sağlayan Perikles, Akamantis kabilesinden Ksanthippos'un oğluydu ve Atina'nın önde gelen sülalelerinden Alkmeonidai ailesine mensuptu. Klazomenaili ünlü filozof Anaksagoras'dan³⁰⁷ ders almaya başlayan Perikles kendisini geliştirerek genç yaşta çok iyi bir hatip olmayı başardı³⁰⁸. Buna rağmen, Perikles gençlik yıllarında halkın karşısına çıkma konusunda çok fazla istekli değildi. Soylu bir aileden gelmesi ve Atina'da nüfuzu olan kişilerle dostluk etmesi hasebiyle *ostrakismos* cezasıyla karşı karşıya kalma korkusu, onu ilk dönemler politikanın dışında bıraktı. Ancak Aristeides'in yaşamını yitirdiği, Themistokles'in sürgünde olduğu ve Kimon'un sık sık Atina dışına seferler düzenlediği bir dönemde Perikles aristokratlara karşı halk çoğunluğunun yanında yer alarak siyasete atıldı. Perikles tiranlığı amaçlıyor gibi bir şüpheyle karşılaşmamak için halkın yanında yer almayı yeğlemişti. Böylece, Atinalı aristokratlar tarafından desteklenen Kimon'a karşılık kendi güvenliğini sağlayacak ve zorlanmadan politik rakipleriyle rekabet edebilecekti³⁰⁹.

Diğer taraftan Perikles politikaya atıldıktan sonra farklı bir yaşam tarzı benimsedi. İnsanların yüzüne aşına oldukları bir politikacı olmak yerine sadece gerektiğinde halkın önüne çıkarak kendisini daha büyük fırsatlar için geri planda tutmayı seçti. Perikles'in izlemiş olduğu politikanın daha önemsiz yanlarını ise Ephialtes'in de aralarında bulunduğu dostları ve öteki kamu konuşmacıları

³⁰⁷ İ.Ö. 500-428 yılları arasında yaşayan Klazomenai'li doğa filozofu Anaksagoras 20'li yaşlarda Atina'ya gelerek burada Perikles ve arkadaşlarına dersler vermiştir. Bu konuda bkz: Speake 1995, 32.

³⁰⁸ Plut. *Per.* 3-4.

³⁰⁹ Plut. *Per.* 7.

üstlenmişlerdi³¹⁰. Areopagos meclisinin yetkilerinin elinden alınması sırasında Ephialtes'e destek olan Perikles, İ.Ö. 461'de Ephialtes'in öldürülmesi üzerine halkın desteğini alarak, politik rakibi Kimon'u izlediği Sparta yanlısı siyasetten dolayı aynı yıl içerisinde *ostrakismos* yasası ile sürgüne gönderilmesini sağladı³¹¹. Bu olay aynı zamanda onun geri planda durmayı bırakarak faal olarak siyasete atılmasının da başlangıç noktasıydı. Aynı yıl on generallik kuruluna seçilen Perikles, ölüm yılı olan İ.Ö. 429'a kadar her yıl yenilenen generallik görevine devam ettirecekti. Daha önce de belirttiğim üzere, İ.Ö. 490 yılında Marathon zaferinden sonra generallerin Atina'da yönetim üzerindeki etkileri giderek artmıştı. İ.Ö. 487'de sadece bir kez seçilebilmenin mümkün olduğu *arkhōn*'luk seçimlerinin kuraya bağlanması o zamana dek önemli bir kurul olan dokuz *arkhōn*'luğun nüfuzunun azalmasına neden oldu. Her yıl üst üste seçilebilmenin mümkün olduğu on generallik kurulu bu bağlamda rahatlıkla Atina'nın politik hayatını etki altında tutabilmek amacıyla kullanılabilirdi. Açıkçası Perikles generallik vasıtasıyla Atina'nın politik hayatını etki altında tutmayı başarabilmişti³¹².

İ.Ö. 457'de Spartalıların büyük bir ordu ile Tanagra bölgesini ele geçirmesi Atinalıların Tanagra'ya doğru onları karşılamak için harekete geçmesine neden oldu. Kimon sürgünde olmasına rağmen, Atina'ya geri döndü ve kendi kabilesinin başında Tanagra'da Spartalıları karşı savaştı. Kimon bu sayede Sparta yanlısı olmakla ilgili kendisine yöneltilen suçlamalardan kurtulmak istiyordu. Fakat Perikles taraftarları Kimon'un hala sürgünde olduğunu öne sürerek onu savaş alanından uzaklaştırdılar³¹³. Aristoteles bu dönem içerisinde Atina'da devlet düzeninin halkı sözleriyle kandırmayı başarabilen demagoglar yüzünden oldukça bozulduğunu ifade eder. Sadece babalarının ünü nedeniyle saygı duyulan ancak deneyimsiz olan komutanlar nedeniyle her defasında savaşmak için kentten ayrılanların iki üç bini geri dönmemekteydi. Hem halktan hem de zenginler sınıfından birçok vatandaş

³¹⁰ Plut. *Per.* 7.

³¹¹ Plut. *Per.* 9.

³¹² Robinson 2001, 34-36.

³¹³ Plut. *Per.*10.

yaşananlar dolayısıyla hayatını kaybetmişti³¹⁴. Bununla birlikte, aynı yıllarda Atina'da Perikles'in önerisiyle önemli düzenlemeler gerçekleştirildi. İ.Ö. 457'de çıkarılan bir yasa ile *zeugitai* sınıfının da *arkhōn* olarak seçilebilmesinin önü açıldı. Daha sonra İ.Ö. 454'te Attika- Delos deniz birliğinin Delos adasında bulunan hazinesi, Perslerin Ege denizine girerek hazineye zarar verecekleri endişesiyle, Atina'ya taşındı. İ.Ö. 453'te Lysikrates'in *arkhōn*'luğunda *dēmos* hakimleri adı verilen otuz hakimlik yeniden kuruldu. İ.Ö. 451 yılına gelindiğinde Atina'da yurttaşlık hakkı kazanan kişilerin sayısındaki önlenemez artışa engel olmak amacıyla Perikles'in teklifiyle hem anne hem de babası Atina vatandaşı olmayanlara vatandaşlık hakkının tanınmamasıyla ilgili bir karar çıkarıldı. Aynı yıl içerisinde Perikles, jüri üyeliği (*dikast*) görevi karşılığında yurttaşlara ücret ödenmesini yasalaştırdı³¹⁵.

Jüri üyelerine ödenen günlük ücret ilkin 2 obol olarak ayarlanmıştı. Daha sonra Peloponnesos savaşının ilk yıllarında bu ücret 3 obola çıkarıldı. Sadece bir kişinin kendisini geçindirebilmesini sağlayacak bu ücretle, Perikles fakir vatandaşların da jüri üyesi olarak görev almalarını teşvik etmeyi düşünüyordu³¹⁶. Bu sayede daha fazla insanı kendi tarafına çekebilirdi. Kimon Atina'dayken sahip olduğu zenginliği cömertçe dağıtarak kendi *dēme*'sinin desteğini arkasına almıştı. Kimon'un zenginliğiyle baş edemeyen Perikles, Oieteli Damonides'in "kendi paran yetmiyorsa halka kendi parasını ver" öğüdünü dinleyerek böyle bir teşebbüste bulundu³¹⁷. Gerçektende Atina'da her yıl 6000'den daha az jüri üyesi seçilmekteydi. Perikles sıradan insanların da rahatlıkla görev alabilecekleri jüri üyelerine ücretlendirme sistemini getirerek demokrasilerin köşe taşı olan bir kurulun desteğini arkasına almıştı³¹⁸.

Diğer taraftan İ.Ö. 457'de Tanagra'da ağır bir yenilgi alan Atinalılar Spartalıların tekrar saldırabileceklerini düşünerek daha fazla zor durumda kalmamak için Kimon'a karşı yaptıklarından dolayı pişmanlık duydular ve on yıllık sürgün

³¹⁴ Arist. *Ath. Pol.* 26. 1.

³¹⁵ Arist. *Ath. Pol.* 26-27; Plut. *Per.* 9. Ayrıca gerçekleştirilen düzenlemelerin tarihlendirilmesiyle ilgili bkz: Mansel 2004, 36.

³¹⁶ Thorley 1996, 56.

³¹⁷ Arist. *Ath. Pol.* 27. 3-4.

³¹⁸ Robinson 2001, 33.

süresinin bitiminde tekrar Atina'ya çağıldılar³¹⁹. Kimon döndükten sonra şahsi girişimleri sayesinde Sparta ve Atina arasındaki savaşa son verdi ve İ.Ö.450'de her iki taraf arasında barış antlaşması imzalandı³²⁰. Bu arada Kimon İ.Ö. 449'da Kıbrıs adasına düzenlediği sefer sırasında hastalanarak hayatını kaybetti³²¹.

Kimon'un ölümünden sonra Perikles'in tek başına yönetimi ele geçirebileceğini fark eden Atinalı aristokratlar buna mani olmak için Kimon'un akrabası Alopeke demesinden Thukydides'i zenginler partisinin başına getirdiler. Thukydides Kimon kadar iyi bir asker olamasa da insanları etkileyebilecek kadar iyi bir hatipti ve aristokratları bir araya getirerek mecliste Perikles'in gücüne karşı denge oluşturdu. Perikles ise sahip olduğu gücün dizginlerini insanların eline bıraktı. Düzenlediği halk gösterileri, ziyafetler ve geçit törenleri ile insanların tıpkı çocuklar gibi eğlenmelerini sağladı. Her yıl 60 triērēs denize gönderilerek birçok vatandaşın ücretli olarak bu gemilerde görev yapmalarının ve denizciliği öğrenmelerinin önü açıldı. Khersenosos ve Naksos gibi yerlere Atinalı yerleşikler göndererek buralarda belli garnizonlar meydana getirildi³²². Güçlü donanmasıyla ve birlikten elde ettiği vergi gelirleriyle Delos birliğine hükmeden Atina, kısa sürede bir deniz imparatorluğu haline dönüşmekteydi. Donanmada kürekçi olarak görev yapan Atinalı yoksul sınıf, yönetim üzerinde baskı kurarak vatandaşlık kavramının daha da gelişmesini sağlayacaktı. Bu, aynı zamanda Atina'da demokrasi ve emperyalizmin yan yana yürüyeceği yeni bir dönemin de başlangıcı anlamına geliyordu³²³. Kendi içerisinde daha fazla demokratik bir yönetim şekli kurmak için adımlar atan Atina, birlik içerisindeki diğer üyelere de demokratik yönetimler dayatmaya başladı. Akropolis'de bulunan bir kitabe üzerine yazılı “*Erythrai Kararı*” adlı metin, Atina'nın diğer devletleri benzer yönetim biçimleri empoze etmeye çalışmasıyla ilgili önemli bilgiler içermektedir. İ.Ö. 453'te Atina'nın hegemonyasına karşı isyan eden Erythrai şehri vergi ödemeyi reddeder. Görünüşe göre isyanı bastırıp

³¹⁹ Plut. *Kim.* 17; *Per.* 10.

³²⁰ Plut. *Per.* 18.

³²¹ Plut. *Kim.* 19.

³²² Plut. *Per.* 11.

³²³ Robinson 2001, 19.

Erythrai'yi³²⁴ kendisine bağımlı hale getiren ve İ.Ö. 450'de tekrar vergi ödemesini sağlayan Atina, İ.Ö. 451'de çıkardığı bir kararla şehirde demokratik tarzda bir yönetim şekli oluşturur³²⁵. Bununla birlikte Perikles'in tüm müttefikleri Atina'ya bağlı vasıllıklar haline getirecek politikası o kadar da başarılı olamadı.

Atinalıların bir deniz imparatorluğu meydana getirerek kendilerine rakip olacak seviyede güçlenmesi ve birlik üyeleri üzerinde güç kullanarak hegemonyasını kurmaya çalışması başından beri Spartalıları rahatsız etmekteydi. Bunun farkında olan Perikles halktan aldığı destekle Sparta'da dâhil olmak üzere tüm Hellası, Atina'nın egemenliği altına alabilmek için, İ.Ö. 448/47'de Atina'da toplanacak olan konseye temsilciler göndermeleri için davet etti. Meydana getirilen konsey, Persler tarafından yakıp yıkılan Hellas tapınaklarının ve tanrılara adanan adakların durumu ile tüm Hellas'ın barış içerisinde kendi arasında ticaret yapabilmesi için denizlerle ilgili sorunları ele alacaktı. Ancak Perikles'in planı başarısızlıkla sonuçlandı ve özellikle Sparta'nın araya girmesi nedeniyle yapılan çağrıya hiçbir devlet olumlu cevap vermedi³²⁶.

Perikles imparatorluk sayesinde elde edilen vergi gelirlerinin büyük çoğunluğunu Atina'ya göz alıcı bir görünüm kazandıracak ve tüm yabancıları büyük hayranlığa düşürecek imar faaliyetlerine harcadı. Açıkçası, Perikles askeri eğitimleri olmayan ve herhangi bir işte çalışmayan vasıfsız Atinalı vatandaşlar için endişeleniyordu. O, pek çok insanın hizmet verebileceği imar faaliyetleri ve kamusal çalışmalar gerçekleştirerek günlerini evlerinde oturmakla geçiren vatandaşlarında kamusal zenginliklerden pay almaları arzuladı. Bu sayede insanlara yeni iş alanları yaratılırken, aynı zamanda kentin zenginli herkese eşit oranda dağıtılabilecekti³²⁷.

³²⁴ Batı Anadolu kıyılarında yer alan İon kenti.

³²⁵ Atina'nın birlik üyesi şehirler üzerinde kendi yönetim tarzına benzer yönetimler kurmaya çalışması ve *Erythrai Kararı* ile ilgili bkz: Thorley, 1996, 64.

³²⁶ Plut. *Per.* 17 ve bu olayın tarihlendirilmesiyle ilgili dn. 1.

³²⁷ Plut. *Per.* 12.

Perikles'in Atina'da yaptırdığı tüm imar işleri Atina'nın ünlü heykeltıraşlarından Pheidias'ın³²⁸ gözetiminde gerçekleştirildi. Yaklaşık 30 metre sellası ile akropolisde İ.Ö. 447-38 yılları arasında inşa edilen tanrıça Athena Parthenos tapınağının mimarları Kallikrates ve İktinustu. Eleusis'deki³²⁹ gizemler tapınağının yapımı Koreubes tarafından başlatılmıştı. Kholargos demesinden Ksenoldes, Kastor ve Polluks tapınaklarının üzerindeki fenerin çatısını ve kemer kısmını yapımını üstlenmişti. Perikles'in teklifiyle Kallikrates tarafından eğer herhangi bir düşman saldırısı yaşanırsa, Piraeus limanı ile bağlantının kesilerek şehrin korunması için daha önce yapılan ve aynı amaçla kullanılan ilk iki duvarın arasında uzanan üçüncü bir duvar inşa edildi. Müzik gösterilerinin sahnelenmesi için inşa edilen Odeon, Perikles'in Pers kralının sarayındaki yapıdan öykünmesi üzerine inşa edildi. Öte yandan hala şöhret peşinde koşan Perikles mecliste karar çıkartarak Panathenaia festivali sırasında müzikal yarışma düzenlenmesini sağladı. İ.Ö. 437-32 yılları arasında Propylaea olarak adlandırılan Akropolis'in giriş kapılarının inşası mimar Mnesikles tarafından tamamlandı. Akropoliste, sunu taşının bulunduğu yere, Athena Healer'in bronz heykeli diktirildi³³⁰.

Öte yandan, birlik üyelerinden adeta zorla toplanan vergilerin gelişigüzel kamu harcamaları için kullanılması Thukydides ve taraftarlarının tepkisini çekti. Onlara göre Atina'nın müttefikleri bu harcamaları yüzüstü bir tiranlık gösterisi olarak algılamaktaydılar. Perikles'e göre ise birlik üyeleri verdikleri vergiler dışında Perslerle savaşmak için hiçbir yardımda bulunmadıklarından, bu para verene değil, her türlü tehlikeyi göze alıp savaşan Atinalılara aitti. Hazineden savaş hazırlıkları için gereken meblağ kullanıldıktan sonra, geriye kalan miktar rahatlıkla kamu çalışmalarına harcanabilirdi³³¹. Politik karşıtlarının bütün bu yapılan imar çalışmaları nedeniyle kamu parasını çarçur etmekle suçlamalarına devam etmeleri

³²⁸ İ.Ö. 490- 430 Yılları arasında yaşayan Pheidias Perikles'in teklifiyle gerçekleştirilen imar çalışmalarını yönetmiştir. Ancak daha sonra, tanrıça Athena'nın heykelini yapması için kendisine verilen parayı zimmetine geçirmekle itham edilmiş ve suçlu bulunarak hapsedilmiştir. Bu konuda bkz: Speake 1995, 487-88.

³²⁹ Attika yarımadasında Atina'nın kuzeyinde yer alan kent.

³³⁰ Plut. *Per.* 13. Ayrıca gerçekleştirilen imar faaliyetlerinin tarihlendirilmesiyle ilgili bkz: Speake 1995, 256.

³³¹ Plut. *Per.* 12.

üzerine Perikles, meclis önüne çıkarak insanlara yapılan harcamalar konusunda ne düşündüklerini sordu. İnsanlardan çok fazla yanıtını alan Perikles sözlerine şöyle devam etti: “ Öyleyse yapılan harcamalar sizin değil benim kendi hesabımdan ödenecek ve yapıtların üzerindeki kitabelere bu yapıtı yaptıran olarak sizlerin değil benim adım yazılacaktır”. Perikles’in bu sözleri üzerine insanlar yapıtların şanını kendi üzerlerine alma açgözlülüğüne kapılarak ona kamusal kaynağı özgürce kullanabileceğini ve yapıtlar tamamlanana dek hiçbir masraftan kaçınmamasını söylediler. Perikles insanların kendisine verdiği destekle harekete geçerek zenginler partisinin lideri Thukydides’i İ.Ö. 444’de *ostrakismos* yasasıyla sürgüne gönderdi³³².

B- Perikles’in Yönetimi Altında Atina’da Yaşanan Gelişmeler

Halktan aldığı destekle Thukydides önderliğindeki karşıtlarını dağıtmayı başaran Perikles, bütün Atinalıları tek bir siyasi grubun çatısı altında birleştirdi. Vergi, donanma ve diğer devletlerle olan ilişkiler başta olmak üzere bütün yönetsel meseleleri tamamen kendi denetiminde topladı. Ancak Perikles’in böylesine önemli bir güç elde etmesi kısa sürede önceden sergilediği yönetsel karakterin değişmesine yol açtı. Halkın isteklerine karşı duyarlı kişiliğini bir yana bırakarak, aristokrat ve yasalara göre hareket eden bir lider kimliğine büründü. Buna rağmen kendi otoritesini şehrin çıkarları için dürüstçe kullandığından, halkın ona olan desteği devam etti. Atinalılar ona yalnızca iyi bir hatip olmasından dolayı değil, aynı zamanda adı hiçbir zaman rüşvetle ilgili suçlamalarla anılmadığı için güveniyorlardı. Perikles’in kendi elinde krallardan ve tiranlardan daha büyük bir güç toplamasına rağmen, onu önderliğinde Atina tüm kentlerin en büyüğü ve en zengini haline gelmişti³³³. Perikles sayesinde elde edilen bu zenginlik Atina’da *radikal demokrasi*’nin ortaya çıkmasını sağladı. *Radikal demokrasi* ile birlikte idari anlamda bütün güç, insanların doğrudan katılımıyla oluşan kolektif yapılar olan Beşyüzler meclisi ve benzeri oluşumlarda toplanıyordu³³⁴. *Dēmos*’un özellikle kamu çalışmaları sayesinde kendi mal varlığını elde ederek zenginlere karşı daha az

³³² Plut. *Per.* 14.

³³³ Plut. *Per.* 15.

³³⁴ Radikal demokrasi kavramıyla ilgili bkz: Thorley 1996, 65; Demir 2001, 41, 45 dn. 31.

bağımlı hale gelmesi Atina meclisinde daha fazla söz sahibi olmasına neden oldu. Bu sayede, Atina’da hem meclis demokrasisi gelişti hem de katılımsal vatandaşlık en uç noktaya ulaştı³³⁵. Solon döneminden başlayarak zenginler partisi karşısında güçlenmeye başlayan sıradan Atinalılar, Perikles’in demokratik deniz imparatorluğu içerisinde yönetimdeki en önemli karar organı haline geldiler.

Diğer taraftan Thukydides eserinde demokrasiinin Atina’da sözde varlığından ve Atina toplumundaki önde gelen yurttaşların hala gücü ellerinde bulundurduklarından bahsetmektedir³³⁶. Bunun yanında Perikles’in sahip olduğu gücün bir lider için oldukça fazla olduğunu düşünenler de vardır. Perikles’e “yeni Peisistratidler” lakabını veren Atinalı komedi ozanları eleştirilerinde, ondan demokrasiyle bağdaşmayacak şekilde büyüyen gücü karşısında, asla kente tiranlığı getirmeyeceği hususunda yemin etmesini isterler³³⁷. Aslında, Perikles’in Atina’nın önderi olmasını sağlayan güç herhangi bir vatandaş çok rahatlıkla tiranlığa dönüştürebilecek boyuttaydı. 1933’te Adolf Hitler önderliğindeki Nazi partisinin arkasına aldığı destekle demokratik Almanya’da seçimleri kazanarak iktidarı ele geçişi benzer bir desteğin nasıl zorba bir tiranlık şeklini alacağını en iyi örneğiydi. Almanya’da iktidarı ele geçiren Naziler ilk olarak Alman toplumunu her yönüyle kontrol altına almışlar, daha sonra kendi karşıtlarını ağır bir şekilde cezalandırma yoluna gitmişlerdi. Böylece demokratik Almanya kısa sürede Hitler ve partisi sayesinde antidemokratik ve aşırı baskıcı Nazi Almanyası halini almıştı³³⁸. Ancak Perikles’in sahip olduğu siyasi karakter oldukça farklıydı. O elinde tuttuğu gücü hiçbir zaman kendi yararına kullanmamış veya topluma zorla bir şeyler empoze etmeye çalışmamıştı. Tam aksine otoritesini şehri her anlamda geliştirmek için kullanmış ve vatandaşların yönetime katılımını daha da arttırarak demokrasiinin gelişmesini sağlamıştı. Bu bağlamda kendi çağını aşarak günümüz liderlerine bile örnek olabilecek bir siyasi karaktere bürünmüştü.

³³⁵ Demir 2001, 41-42.

³³⁶ Thuk. 2. 65.

³³⁷ Plut. *Per.* 16.

³³⁸ Adolf Hitler’in 1933 yılında Almanya’da iktidarı ele geçişi ve demokrasiye vurulan darbe ile ilgili bkz: Armaoğlu 1999, 237-241; Lewis 2007, 58.

Perikles vatandaşların güvenini kazanarak Atina'nın iç siyasetinde düzeni sağladıktan sonra dış meselelere daha fazla yöneldi. Muhtemelen dışarıda Atina'nın en büyük rakibi olarak gördüğü ve daha önce İ.Ö. 448/7'de hegemonyası altına almayı denediği, ancak başarılı olamadığı Spartayı denetimi altında tutmaya çalıştı. İ.Ö. 446'da Atina ve Sparta arasında otuz yıllık bir barış anlaşması imzalandı³³⁹. İ.Ö. 440'da Miletoslularla aralarındaki savaşı bitirmeleri için uyarılmalarına rağmen, uyarılara kulak asmayan Samos adası üzerine sefere çıkan Perikles dokuz ay süren bir kuşatmadan sonra Samos'a boyun eğdirdi³⁴⁰. İ.Ö. 436'da Karadeniz'den Atina'ya kadar uzanan tahıl yolunu denetim altına almak ve bu bölgeyle olan ticari ilişkiyi ilerletmek amacıyla Karadeniz seferine çıkıldı. Perikles Bosphoros'dan ötesine büyük bir donanmayla sefere çıkan ilk Atinalı generaldi³⁴¹.

Diğer taraftan Atina ve Sparta arasında İ.Ö. 446'da imzalanan barış çok fazla sürmedi. Perikles'in Atinalıları İ.Ö. 433'den beri Korinthoslularla savaşan Korkyralılara yardım göndermeye ikna etmesi Atina ile Peleponnesosluların arasının açılmasına neden oldu. Korinthoslular Atinalıların bu davranışını Sparta'da sert bir şekilde kınadılar. Daha sonra Korinthoslulara Atina'nın kontrolündeki limanlardan dışlanan Megaralılar da katıldılar. Ayrıca Delos Deniz Birliği birliğinin Atina deniz imparatorluğuna dönüşmesinden yakınan diğer birlik üyeleri de bu olay üzerine Atina'nın baskısından kurtulmak için gizlice Spartayla anlaşma yollarını aramaya başladılar. Artık Hellas'ın iki büyük gücü arasında savaş çıkması an meselesiydi. Sparta ilk olarak Atina'yı rahatlıkla kontrolü altına alabilmek için Perikles'i Atina yönetiminden uzaklaştırmanın yollarını araştırdı. İ.Ö. 432'de Perikles'in Alkmeonidai ailesinden olmasından faydalanarak Kylon davasındaki lanetini öne sürdüler ve Atinalılardan yönetimin bu lekeden temizlenmesi istediler. Ancak Spartalıların bu hareketi Atina'da ters bir etki yarattı ve Perikles Atinalılar nezdinde

³³⁹ Plut. *Per.* 21-24. Ayrıca Atina ve Sparta arasında yapılan barış anlaşmasının tarihlendirilmesiyle ilgili bkz: Mansel 2004, 307.

³⁴⁰ Spartayla imzalanan barış anlaşması ve Samos adası üzerine açılan seferle ilgili bkz: Plut. *Per.* 25-28; Thuk. 1. 115-118.

³⁴¹ Plut. *Per.* 20. Ayrıca bu konuyla ilgili daha fazla ayrıntı için bkz: Demir 2001, 529-540.

kendisini eskisine göre çok daha güvenilir ve onur duyulan birisi olarak buldu. Spartalıların isteklerinin reddedilmesi ve Perikles'in kendisine yönelik iftiralara rağmen Atinalıların desteğini arkasına almasıyla İ.Ö. 431'de Atina ve Sparta arasında 27 yıl sürecek olan Peloponnesos harbi başlamış oldu³⁴².

Bütün bu yaşananlara rağmen, Atina'da demokrasi tüm kurumlarıyla birlikte işleyişini devam ettirmekteydi. Bu noktada İ.Ö. 431'de Atina dışında savaşırken hayatını kaybedenler için düzenlenen geleneksel cenaze töreni öncesinde Perikles'in sunduğu söylev oldukça önemlidir³⁴³. Konuşmasında Atina'nın yönetim şekli demokrasinin faydalarına değinen Perikles sözlerine şöyle sürdürür:

“Bizim anayasamız komşu devletlerin kanunlarından taklit edilmedi. Bizler başkalarını taklit etmek yerine onlara örnek olmayı yeğleriz. Sahip olduğumuz yönetim tarzı belli bir azınlığın yerine çoğunluk tarafından desteklenmektedir ve bu yüzden demokrasi olarak adlandırılır. Kişisel meselelerin çözümü hususunda herkes yasalar önünde eşit haklara sahiptir. Burada daha yüksek mevkilere atanmaları için kişilerin sahip olduğu mülklerin önemi yoktur. Tam tersine sahip olunan faziletler ve yetenekler kamusal görevlerde bir vatandaşın diğerine göre daha yüksek bir mevki elde etmesini sağlar. İnsanların yoksullukları onların kamu yararı için iyi bir görevde bulunmalarına mani olmaz. Özgürlük bizlerin yönetsel meselelerimizden kendi günlük meselelerimize kadar hayatımızın her alanına yayılmıştır. Burada hiç kimse yaptığı eleştiri yüzünden hakarete uğramaz. Bizler komşularımıza başlarına buyruk hareket etmelerinden dolayı kızgınlık beslemeyiz ve hatta onların saldırgan olmayı başaramamış incitici bakışlarına dahi izin veririz. Her şeye rağmen kendi iç yaşantımızda sahip olduğumuz bu huzur bizleri kanunsuz vatandaşlar haline getirmez. Bizler yasalar önünde kendi yetki verdiğimiz kişilere karşı sorumluyuzdur ve onların özellikle mazlumları korumakla ilgili yasalarına uyarız. Bu yazılmamış kanunların çiğnenmesi bizim için utanç verici bir şeydir.”³⁴⁴

³⁴² Plut. *Per.* 29-33; Thuk. 1-17; Mansel 2004, 316-317.

³⁴³ Thuk. 2. 34.

³⁴⁴ Thuk. 2. 37.

Perikles cenaze töreni sırasında yaptığı bu konuşmayla Atinalıların acılarını hafifletmeyi ve yönetsel meselelere sıkı sıkıya bağlanmalarını başarmıştı. Bu söylev, aynı zamanda Atinalıların demokrasiyi hayatlarının her safhasında ne kadar fazla benimsediklerinin kanıtıydı. Demokratik sorumluluklarının farkına varan Atinalılar için demokrasi, diğer devletlere de örnek olması gereken en uygun yönetim biçimi haline gelmişti³⁴⁵.

Ancak İ.Ö. 430'da Atina'da daha önce eşine rastlanılmamış bir feleket yaşandı. Perikles'in düşman saldırılarını önlemek için önüne duvar çektirdiği Piraeus limanı, daha büyük bir tehlike olan ölümcül veba salgınının Atinalılar arasında bulaşmasını sağlayarak birçok vatandaşın hayatını yitirmesine vesile oldu. Veba salgını sadece bedenleri değil, aynı zamanda insanların Perikles'e karşı hislerini de etkiledi. Onlara göre, veba salgını taşrada yaşayan insanların şehre göç etmesiyle ortaya çıkmıştı. Savaş nedeniyle taşradakileri kente göç ettiren ve onlara hiçbir uğraşı vermeyerek hayvanlar gibi hepsini aynı ağıla toplayan Perikles, bütün bu yaşananların baş sorumlusuydu³⁴⁶. Bu arada veba salgını nedeniyle ümitsizliğe düşen Atinalılar Sparta'ya elçiler göndererek barış yapmak istediler, fakat bu girişimlerinin hiçbirisinde olumlu bir sonuç alamadılar³⁴⁷. Perikles bütün yaşanan sıkıntıları dindirmek ve düşmana zarar vermek amacıyla 150 savaş gemisi hazırlatarak denize açıldı. Ancak veba salgınının kısa sürede donanmaya da sıçraması Perikles'in seferinin başarısızlıkla sonuçlanmasına yol açtı. Perikles Atina'ya döndüğü zaman Atinalıların kat kat artan öfkeleri tarafından karşılandı. Perikles'in yönetiminden kurtulmak isteyen Atinalılar ona karşı dava açarak 50 talanton para cezasına çarptırdılar³⁴⁸.

Perikles'in siyasi hayatındaki başarılar kadar yakın çevresi de artık ondan uzaklaşmıştı. Arkadaşlarından birçoğu veba salgını yüzünden hayatını kaybetmişti

³⁴⁵ Demir 2001, 42.

³⁴⁶ Plut. *Per.* 34.

³⁴⁷ Thuk. 2.59; Mansel 2004, 321.

³⁴⁸ Plut. *Per.* 35.

ve kendi ailesiyle olan ilişkileri kopma noktasındaydı³⁴⁹. Bu arada Perikles'i görevinden uzaklaştıran Atinalılar, Peleponnesoslularla yapılan savaşın devam ettirilmesi için diğer politikacı ve komutanlara başvurular. Ancak çok geçmeden Perikles dışında hiç kimsenin böyle bir erdeme sahip olmadığına farkına vardılar ve tüm öfkelerine rağmen Perikles'i İ.Ö. 429'da tekrar generallik görevini üstlenmesi için geri çağırdılar. Perikles Atina'nın yönetimi görevinin kendisine iade edilmesinin ardından, anne ve babası Atinalı olmayan çocukların vatandaş sayılmamalarıyla ilgili yasayı kaldırdı. Bu isteğin arkasında Perikles'in kendi soyunu devam ettirememeye korkusu vardı. Zira veba salgını ve diğer nedenlerden dolayı yasal oğullarının hepsini kaybeden Perikles böylece aile adının süreceğini düşünüyordu. Atinalılar böyle bir hareket karşısında oldukça şaşırıldılar. Çünkü o güne kadar birçoklarına karşı acımasızca kullanılan bu yasa şimdi yasayı getiren kişi tarafından askıya alınmak istenmekteydi. Gene de Perikles'in başına gelen talihsizlikleri ve acıları onun yanlış davranışlarının cezası olarak gören Atinalılar veriren karara saygı gösterdiler. Tekrar general seçilmesinden sonra çok fazla yaşayamayan Perikles, diğer akraba ve dostları gibi veba salgınına yakalandı ve İ.Ö. 429'da yaşamını yitirdi³⁵⁰.

C- Perikles'in Ölümünün Ardından Atina

Perikles'in ölümünden sonra Atina bir daha eski gücünü toparlayamadı. Atina bir deniz imparatorluğu haline gelmesini bizzat Perikles'in politikasına borçluydu. Akıllı ve dürüst bir politika izleyen Perikles insanların özgürlüğüne saygı göstermiş, bu sayede onları kontrol altında tutmayı başarabilmişti. Perikles hayattayken Atinalılara, donanmalarını bakım altında tutarlarsa, savaşın gidişatı boyunca imparatorluğunun sınırlarını genişletmekten kaçınırlarsa ve kendi şehirlerinin güvenliğini tehlikeye sokacak davranışlara yönelmezlerse savaş alanından zaferle ayrılacaklarını belirtmişti. Fakat Perikles'den sonra Atina'da yönetimi elinde

³⁴⁹ Plut. *Per.* 36.

³⁵⁰ Plut. *Per.* 37-38; Thuk. 2. 65.

bulunduran kişiler tam tersi bir yönetim sergilediler³⁵¹. Böylece Perikles'in sağlığında sürekli kontrol altında tuttuğu ve gözlerden uzak kalmasını sağladığı Atina'nın kamusal düzeni giderek derinleşen haksızlık ve rüşvetle kirlendi³⁵². Thukydides bu dönem içerisinde Atina ve müttefikleri için kötü sayılabilecek kişisel politikalar izlendiğini ifade eder. Böyle bir dış politikada başarı sadece bireylere mal edilirken, başarısızlık durumunda devletin sahip olduğu bütün savaş gücü zarar görüyordu³⁵³.

Buna ilaveten Peleponnesos savaşında alınan yenilgiler Perikles döneminde en radikal halini alan ve tüm yurttaşlar tarafından özümseven demokrasi adına kısa süre de olsa olumsuz gelişmelerin yaşanmasına neden oldu. İ.Ö. 415-13 yılları arasında Sparta'nın müttefiki Sicilya'ya karşı girişilen başarısız sefer sonucunda Atinalılar, o zamana kadar korumayı başardıkları demokrasiyi terk ederek oligarşik bir yönetim anlayışı benimsemek zorunda kaldılar. İ.Ö. 404'te Aigospotamoi savaşında alınan ağır yenilgiden sonra Atinalılar ve Spartalılar arasında barış yapıldı. Böylece İ.Ö. 431'de başlayan ve Hellas'ın iki büyük gücünü karşı karşıya getiren Peloponnesos savaşı Atina'nın yenilgisiyle sona erdi. Atina'nın hakimi haline gelen Spartalı general Lysandros oligarşi taraftarı otuzları yönetime getirdi. Otuzlar ilk zamanlar vatandaşlara karşı ölçülü davranıyorlar ve mevcut düzene uygun hareket ediyor gibi gözükseler de, kısa süre içerisinde baskıcı bir yönetim tarzı benimsediler. Ephialtes'in Areopagos meclisine karşı gerçekleştirdiği düzenlemeler ve Solon'un yasalarından anlamsız olarak görülenler kaldırıldı. Ayrıca jürilerde toplanan egemen güce son verildi. Otuzların Atina'da saldırmadıkları vatandaş kalmamıştı. Egemenliklerini tam olarak tesis ettiklerinde, sahip olduklarına hiçbir vatandaşın erişememesi amacıyla aşırı zengin ve şöhretli olanları öldürmüşlerdi. Atina'da mülklerine sahip olmak amacıyla öldürülen vatandaşların sayısı kısa sürede 1500'e ulaşmıştı³⁵⁴. Yaşanan bu gelişmeler aynı zamanda Perikles döneminde oluşturulan

³⁵¹ Thuk. 2.65.

³⁵² Plut. *Per.* 39.

³⁵³ Thuk. 2.65.

³⁵⁴ Genel olarak Peleponnesos savaşının son dönemlerinde ve savaş sonrasında Atina'da yaşanan gelişmelerle ilgili bkz: Arist. *Ath. Pol.* 29-37.

radikal demokrasinin hüküm sürdüğü Atina deniz imparatorluğunun kşn simgelemektedir. Bununla birlikte bu durum çok fazla uzun sürmeyecek demokrasinin erdemlerinin farkına varan Atinalı halk kitlesi demokrasiyi Atina'da tekrar canlandırmayı başaracaklardı.

VII- SONUÇ

İ.Ö. VII. yy.'a gelindiğinde İ.Ö. 1200-800 yılları arasında yaşanan Karanlık Çağ olarak adlandırılan dönemin sonlarında, şehir devletlerinde kralların egemenliğine son veren aristokratlar önmeli memurlukları ellerine geçirerek yönetimdeki yegane güç haline gelmişlerdi. Karanlık Çağdan sonra yaşanan Arkaik Dönem içerisinde bütün yük geniş arazilere sahip olan aristokratlar karşısında daha küçük toprak sahibi çiftçilerin üzerine binmişti. Özellikle, İ.Ö. VII. yy.'da yaşanan toprak erozyonu problemini neticesinde kendilerine bakmakta zorlanan çiftçiler için hayat yazanmaz bir almıştı. Yaşadıkları ekonomik sıkıntı nedeniyle aldıkları borçları ödeyemeyen ve kendi topraklarından elde ettikleri ürünü borçlarına karşılık zengin toprak sahiplerine bırakan Atinalı çiftçiler kısa süre içerisinde kendi topraklarında kiracı durumuna düştüler.

Böyle bir ortamda sıradan Atinalıların zengin soylulara karşı ayaklanması kaçınılmazdı. Borçlarından dolayı zor durumda kalan çiftçiler borçları yüzünden köle olanların salıverilmesi, toprakların tekrar dağıtılması ve yönetsel değişiklikler yapılması hususunda zengin soylular üzerinde baskı kurmaya başladılar. Atina'da yaşanan huzursuzlukların iyice artması neticesinde, yaşananlara bir nokta koymak için sonunda aralarında uzlaşmaya karar veren her iki taraf huzursuzlukları ortadan kaldırmak ve toplum içerisinde düzeni sağlaması için Solon'u arabulucu olarak tayin etti.

İ.Ö. 594'te Atina'da hem arabulucu hem de yasa koyucu olarak oldukça geniş yetkilerle *arkhōn* olarak tayin edilen Solon, ilk olarak borçları yüzünden zengin toprak sahiplerinin köleleri haline gelen çiftçi kesimini rahatlatmak için harekete geçti. Özel ve halka ait tüm borçlar *seisaktheia* adı verilen uygulamayla iptal edildi. Çiftçilerin kötü geçen bir senenin sonunda tekrar topraklarını ipotek olarak göstermelerine engel olmak amacıyla edinilen toprakların miktarını sınırlayan bir yasa çıkarıldı. Böylece, tekrar borç altına girmeleri engellenmiş olan çiftçi kesiminin büyük toprak sahipleri karşısında kendisini savunabilmesinin önü açılmış oldu.

Solon İ.Ö. 592'de oligarşinin Atina'da var olan nüfuzunu bozmak amacıyla bazı anayasal düzenlemeler yaptı. Topraktan alınan ürünün miktarına göre Atina'da var

olan *pentakosiomedimnoi*, *hippeis*, *zeugitai* ve *thētes* sınıfları tekrar düzenlendi ve toplumun en alt tabakasını oluşturan *thētes*'ler haricinde diğer sınıflara belli kamu yükümlülükleri getirildi. Böylece zengin kesim belli yükümlülükler altına sokularak toplumun en alt tabakası rahatlatılmış oldu.

Daha sonra soyluların doğumdan başlayan siyasi ayrıcalıklarını ortadan kaldırmak ve yönetimde görev yapan vatandaş kitlesini genişletmek amacıyla, memurluklara giriş hakkı sahip oldukları zenginlikler göz önüne alınarak ilk üç sınıf arasında dağıtıldı. Ancak aristokratlar hala Atina'da üstün güç durumundaydılar ve memurluklara seçimde temel olan kabilelerin kontrolünü ellerinde bulunduruyorlardı.

Buna ilaveten Solon, aristokratların Atina'da yönetimi kontrol altında tutmalarını sağlayan Areopagos meclisinin yetkilerini meydana getirdiği Dörtüzler Meclisiyle (*boulē*) kısıtladı. Atina'da var olan kabilelerden her birinden 100 kişinin seçilmesiyle oluşan bu meclisin görevi bir denetleme kurulu gibi hareket ederek, meselelerin doğrudan bir üst meclis olan halk meclisinde (*ekklesia*) görüşülmesine engel olmaktı. Areopagos Meclisi ise, kanunların bekçisi olarak hizmet edecek ve yasalara aykırı davrananları cezalandıracaktı.

Adalet ve eşitlik duygusuyla hareket eden Solon Dörtüzler Meclisine ilaveten haksızlığa uğrayan her Atinalının hakkını arayabilmesi için halk mahkemesini (*heliaia*) oluşturdu. Solon döneminde çıkarılan ve devlet meselelerine doğrudan katılmayan vatandaşların bazı haklarını kaybetmelerine neden olan *atimia* yasıyla insanların yaşanan sorunlara daha fazla katılımı sağlanmaya çalışıldı. Katılımsal vatandaşlığın garanti altına alındığı bu düzenlemeler sayesinde kendi gücünün farkına varmaya başlayan Atinalı halk kitlesinin (*dēmos*) yönetimde daha fazla demokratik hak elde etmek için baskı kurmasının da önü açıldı.

Solon'dan sonra Atina'da İ.Ö. 546'da karşıtlarıyla giriştiği iktidar mücadelesinden galip gelen Peisistratos yönetimi ele geçirdi kendi tiranlığını kurdu. Solon'un reformlarını oluğu gibi bırakan Peisistratos, tiranlık döneminde bazı önemli düzenlemeler yaptı. Çiftçi kesimine geçimlerini saylayabilmeleri için borç para yardımında bulunuldu. Çiftçilere verilen bu kredi insanların toprağa bağımlı bir şekilde yaşamalarına yardımcı oldu. Tarımsal ürünlerden yüzde on oranında vergi

alınmaya başlandı ve vergilerin toplanmasını düzene sokmak amacıyla yerel yargıçlık müessesesi oluşturulurdu. Bu vergi sayesinde zengin çiftçilerin ellerindeki kârların belli bir bölümünün toplanarak, geçim sıkıntısı çeken çiftçilere yardım olarak dağıtıldı. Peisistratos döneminden önce yerel soy grupları önemli bir güçtü ve taşıyıcı egemenlikleri altında tutmaktadıydılar. Peisistratos tarımsal alanda düzenlemeleri sayesinde bu grupların politik gücü oldukça azaldı ve gerçekleştirilen imar faaliyetleriyle muazzam bir görünüme kavuşan Atina şehri tüm Attika'nın merkezi haline geldi.

Daha sonra İ.Ö. 508'de politik rakibi İsağoras ile giriştiği iktidar mücadelesini kazanan Kleisthenes Atina'nın yeni lideri oldu. Kleisthenes'in güçlü rakibi İsağoras ile mücadelesinden halkın desteği sayesinde galip gelmeyi başarmıştı. Burada oligarşi taraftarı İsağoras'ın aksine, halkın karşısına doğrudan herkese yasalar karşısında eşitlik (*isonomia*) sloganıyla çıkılmasının büyük payı vardı. Kleisthenes sahip olduğu destek ile Atina'da demokrasi adına önemli reformlar yaptı.

Peisistratos'un tiranlık döneminden sonra tekrar güçlenmeye başlayan politik soy gruplarının mücadelesine engel olmak ve Atinalılar arasında yönetsel bir birliktelik meydana getirmek gayesiyle harekete geçen Kleisthenes, Atina'nın kabilesel yapısını tekrar düzenleyerek eskiden dört olan kabile yapısını ona çıkardı. Attika şehir (*asty*), sahil (*paralia*) ve iç kesim (*mesogeios*) olmak üzere üç bölgeye bölündü. Buna ilaveten kabilelerden *trittys* adı verilen otuz parça elde edildi ve bu parçalar kura ile her bölgeye on *trittys* gelecek şekilde paylaştırıldı. Her bir *trittys dēme* adı verilen küçük yerel yönetim merkezlerine sahipti. Aynı zamanda kendi meclislerine ve para karşılığı kiraya verebilecek kamu arazilerine sahip *dēme* toplulukları sayesinde demokrasinin kaynağı olan halk kitlesine ulaşılabilmişti.

Kleisthenes Atina'nın kabilesel olarak düzenlenmesini tamandıktan sonra, yönetime katılımı en üst seviyeye çıkartmak için Solon'un Dörtüzler meclisini genişleterek her kabileden elli temsilcinin katılımıyla Beşyüz kişilik yeni bir meclis meydana getirdi. İ.Ö. 508'de tiranlık yanlısı bir oligarşik hareketin önüne geçmek amacıyla *ostrakismos* yasası çıkarıldı. Sıradan halk kitlesinin o döneme kadar elde edemediği bir güç sahibi olmasını sağlayan bu yasa ile toplumda nüfuz sahibi kişilerin kurulu düzene aykırı şekilde hareket etmeleri de engellenmiş oluyordu.

Ancak *ostrakismos* yasası her an başvurulacak bir uygulama değildi. Yasanın uygulanması için yılın belli aylarında vatandaşlar Agora'da bir araya gelirler ve her bir Atinalı *ostrakon* adı verilen kırık çömlek parçalarının üzerine yasayla cezalandırmak istediği kişinin ismini yazarak oy şeklinde barikatlarla çevrili yere bırakırlardı. Daha sonra oyların sayımına geçilir ve sayım sonucunda *ostrakon* parçaları üzerinde ismi en çok geç geçen Atinalı, kentten on yıllığına sürgüne gönderilirdi. Kleisthenes bütün bu düzenlemelerle kırsal ve kenti yönetsel anlamda bir araya getirmeyi başarabilmiştir.

Kleisthenes'in ardından Ephialtes İ.Ö. 462'de Atina'de *dēmos*'un lideri olarak ortaya çıktı. Halktan aldığı destekle hareket eden Ephialtes, aristokratik yapısını hala korumayı başarabilen Areopagos meclisinin elinden sahip olduğu bazı yetkileri aldı. Areopagos meclisi muhtemelen adam öldürme, kundakçılık ve bazı dini yetkileri dışında diğer bütün haklarından yoksun bırakılmıştı. Ephialtes'in doğrudan Areopagos meclisine saldırmasında, bu meclisin Solon döneminden başlayarak yasaların koruyucusu gibi hareket etmesinin ve Beşyüzler meclisi, meclis ve yargıçların kararlarını veto etme hakkını koruyor olmasının etkisi büyüktü. Özellikle, *dēmos*'un yönetsel gücünün giderek arttığı bir ortamda aristokratik bir yapıya sahip Areopagos meclisinin varlığı demokrasinin işleyişini sekteye uğratmaktaydı. Bununla birlikte yasaların koruyuculuğu yetkisinin Areopagos'un elinden alınmasıyla doğacak denetimsel otorite boşluğunu doldurmak için *graphe paranomon* yasasını çıkartıldı. *Graphe paranomon* yasasıyla her vatandaşa meclis toplantılarında mevcut anayasayı ortadan kaldırmak isteyen veya yasalara aykırı bir teklifte bulunan başka bir kişiye karşı suç duyurusunda bulunma hakkı verilmişti. Bu yasa ayrıca her vatandaşın kendisini mevcut düzenin korunmasıyla ilgili sorumlu hissetmesini sağlıyordu. Böylece yasaların koruyuculuğu yetkisi kurumların elinden alınarak bizzat vatandaş kitlesinin kendisine bırakılmıştı.

Ephialtes'in İ.Ö. 461'de nedeni hala tam olarak aydınlatılamamış bir şekilde öldürülmesinden sonra, reformlarını gerçekleştirirken yanında yer alan Perikles Atina'da yönetimi ele geçirdi. Perikles döneminde Atina her yönden altın çağını yaşadı. İ.Ö. 457'de çıkarılan bir yasa ile *zeugitai* sınıfının *arkhōn* olabilmesinin önü açılarak yönetimde yer alan vatandaş tabakası daha da genişletildi. İ.Ö. 454'te

Atina'yı Hellas'ın en önemli gücü haline getirecek bir karar alınarak Attika-Delos deniz birliğinin hazinesi Atina'ya taşındı. İ.Ö. 451'de jüri üyeliği görevi karşılığında yurttaşlara ücret ödenmesi yasalaştırıldı. Attika-Delos deniz birliğinden elde edilen vergilerin büyük bölümü bu dönem içerisinde Atina'ya göz alıcı bir görünüm kazandıracak imar faaliyetlerine ayrılmıştı. Perikles'in bütün bu düzenlemelerdeki amacı daha fazla vatandaşın kamusal zenginliklerden faydalanmasını sağlamaktı. Peirkles'in sürdürdüğü bu politika aynı zamanda Atina'da radikal demokrasinin de ortaya çıkmasına yol açacaktı. Jüri üyeliğiyle ilgili getirmiş olan ücretlendirme sistemi ve kamu çalışmaları sayesinde belli bir servet sahibi olması *dēmos*'un yönetimde daha aktif olmasını sağladı. Böylece Atina'da hem meclis demokrasisi gelişti hem de katılımsal vatandaşlık doruk noktasına ulaşmış oldu.

Sonuç olarak Atina'da İ.Ö. 600-400 yılları arasında gerçekleşen düzenlemeler demokrasi adına farklılıklarına rağmen, geçirilen evre bakımından günümüz demokrasisiyle benzer özellikler taşımaktadır. Solon döneminde başlayan demokratikleşme sürecinin Perikles'in radikal demokrasisinde zirveye ulaşmasında Atina'nın yaşadığı endüstriyel devrimin büyük katkısı olmuştu. Atina'nın denizlere açılmasıyla refah seviyesi giderek artan ve kendi gücünün farkına varmaya başlayan Atinalı halk kitlesi uyguladığı baskıyla demokratik değişimin yaşanması sağlanmıştı. Günümüz demokrasisinin ortaya çıkmasında XIX. yy.' da yaşanan sanayi devriminin sonucunda işçi sınıfının siyasi haklar elde etmek için uyguladığı baskıyı göz önünde bulundurursak, Atina demokasisinin geçirdiği evrelerle modern demokrasiyle ilgili tartışmalara ışık tutacağı kanısındayım.

BİBLİYOGRAFYA

I. ANTİK KAYNAKLAR

- Arist.** Aristoteles. Athenian Politeia with an English Translation by H. Rackham. Cambridge. Harvard University Press, 1996.
- Arist.** Aristoteles. Politics with an English translation by H. Racham. Cambridge. Harvard University Press, 1990.
- Diod. Sic.** Diodoros Sikulus. Diodoros of Sicily in Twelve Volumes with an English translation by C.H. Oldfather. Vol. 4-8. Cambridge. Harvard University Press, 1989.
- Hdt.** Herodotos. Herodot Tarihi çev. M. Ökmen. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2004.
- Paus.** Pausanias. Description of Greece with an English translation by W.H.S. Jones. Cambridge. Harvard University Press, 1998.
- Plut.** Plutarkhos. Nine Greek Lives, trans by I. Scoot-Kilvert. London. Penguin Classics, 1960.
- Thuk.** Thukydides. History of Peloponnesian War, trans. R. Warner. London. Penguin Classics, 1972.

II. KISALTMALAR ve MODERN KAYNAKLAR

- Adcock 1924** Adcock F.E., "The Exiles of Peisistratos", CQ 18, 1924, 174-181.
- AJA** American Journal of Archaeology
- AJP** American Journal of Philology
- Armaoğlu 1999** Armaoğlu F., 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, Alkım Yay., İstanbul 1997.

- Boardman 2001** Boardman J., Yunan Heykeli, çev.Yaşar Ersoy, Homer Kitapevi, İstanbul 2001.
- Botsford 1897** Botsford G.W., “The Trial of the Cleisthenean Constitutional Reforms”, CP 8, 1897, 1-22.
- Bradeen 1955** Bradeen D.W., “The Trittyes in Cleisthenes’ Reforms”, TAPA 86, 1955, 22-30.
- Chrimes 1932** Chrimes K.M.T., “On Solon’s Property Classes”, CR 46, 1932, 2-4.
- Christ 1992** Christ M.R., “Ostracism, Sycophancy, and Deception of the Demos: [Arist.] Ath. Pol. 43.5”, CQ 42, 1992, 336-346.
- CP** Classical Philology
- CQ** Classical Quarterly
- CR** Classical Review
- Cole 1975** Cole J.W., “Peisistratos on the Strymon”, G&R 22, 1975, 42-44.
- Cook 1961** Cook R.M., The Greeks: Till Alexander, Thames and Hudson, Londra 1961.
- Demir 2001** Demir M., “Genel Hatlarıyla Atina Demokrasisi ve Liderleri (M.Ö. 600-400), Arkeoloji ve Sanat Yayınları 50, 2001, 39-45.
- Demir 2001** Demir M., “İskitli Okçuların Atina’ya Getiriliş Tarihi Üzerine Yeni Bir Yorum”, Belleten 45, No.244, 2001, 905-910.
- Demir 2001** Demir M., “Perikles’in Karadeniz Seferi Üzerine Yeni Bir Yorum”, Belleten 45, No. 243, 2001, 529-540.
- FGrH** Die Fragmente der griechischen Historiker. I-XV. Berlin Leiden 1923-1958.
- Dowell 1986** Dowell D.M., The Law in Classical Athens, Cornell University, New York 1986.
- FGH** Fragmenta Historicorum Graecorum. Ed. C. Müller &

- Th. Müller. I-V. Paris 1841-1870,1967.
- Fine 1983** Fine J.V.A., *The Ancient Greeks*, Harvard University Press, Cambridge 1983.
- French 1956** French A., "The Economic Background to Solon's Reforms", *CQ* 6, 1956, 11-25.
- Garnsey 1993** Garnsey P., *Famine and Food Supply in the Graeco-Roman World*, Cambridge University, New York 1993.
- Gökaçtı 2001** Gökaçtı M.A., *Geographika, Yeniden Keşfedilen Yunanistan*, İletişim Yay., İstanbul 2001.
- G & R** Greece & Rome
- Hammond 1986** Hammond N.L.G., *A History of Greece to 332 B.C.*, Oxford University, Oxford 1986.
- Hammond 1940** Hammond N.L.G., "The Seisachtheia and Nomothesia of Solon", *JHS* 60, 1940, 71-83.
- Hands 1959** Hands A.R., "Ostraka and the Law of Ostracism-Some Possibilities and Assumptions", *JHS* 79, 1959, 69-79.
- Hansen 1999** Hansen M.H., *The Athenian Democracy in the Age of Demosthenes*, trans. J.A. Crook, Bristol Classical Press, London 1999.
- Harding 2001** Harding P., *Androtion and the Atthis*, Oxford University Press, New York 2001.
- Holladay 1977** Holladay J., "The Followers of Peisistratus", *G&R* 24, 1977, 40-56.
- Isaac 1986** Isaac B., *The Greek Settlements in Thrace until the Macedonian Conquest*, E.J.Brill, Leiden 1986.
- Johnston 1934** Johnston J., "Solon's Reform of Weights and Measures", *JHS* 54, 1934, 180-184.
- JHS** Journal of Hellenic Studies
- Kagan 1961** Kagan D., "The Origin and Purposes of Ostracism",

- Hesperia 30, 1961, 393-401.
- Lavalle 2005** Lavalle B.M., *Fame, Money and Power: The Rise of Peisistratos and Democratic Tyranny at Athens*, Michigan University Press. 2005.
- Lévêque-Nauget 1996** Lévêquet-Naguet, *Clesthene the Athenian*, Humanities Press, New Jersey 1996.
- Lewis 1941** Lewis N., "Solon's Agrarian Legislation", *AJP* 62, 1941, 144-156.
- Lewis 1997** Lewis R.G., "Themistokles and Ephialtes", *CQ* 47, 1997, 358-362.
- Lewis 2007** Lewis B., *Demokrasinin Türkiye Serüveni*, çev. Hamdi Aydoğan-Esra Ermert, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007
- Libero 1996** Libero L., *Die Archaische Tyrannis*, Stuttgart 1996.
- Liddell & Scott 1996** Liddell & Scott, *Greek-English Lexicon*, Clarendon Press, Oxford 1996.
- Littman 1990** Littman R.J., *Kinship and Politics in Athens 600-400 B.C.*, Peter Long Publishing, New York 1990.
- Mansel 2004** Mansel A.M., *Ege ve Yunan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2004.
- Manville 1980** Manville B., "Solon's Law of Stasis and Atimia in Archaic Athens". *TAPA* 110, 1980, 213-221.
- Manville 1997** Manville B., *The Origins of Citizenship in Ancient Athens*, Princeton University Press, New Jersey 1997.
- Marr 1993** Marr J.L., "Ephialtes the Moderate", *G&R* 40, 1993, 11-19.
- Milne 1938** Milne J.G., "The Monetary Reform of Solon: A Correction", *JHS* 58, 1938, 96-97.
- Milne 1945** Milne J.G., "The Economic Policy of Solon", *Hesperia* 14, 1945, 230-245.
- Ober 1989** Ober J., *Mass and Elite in Democratic Athens*,

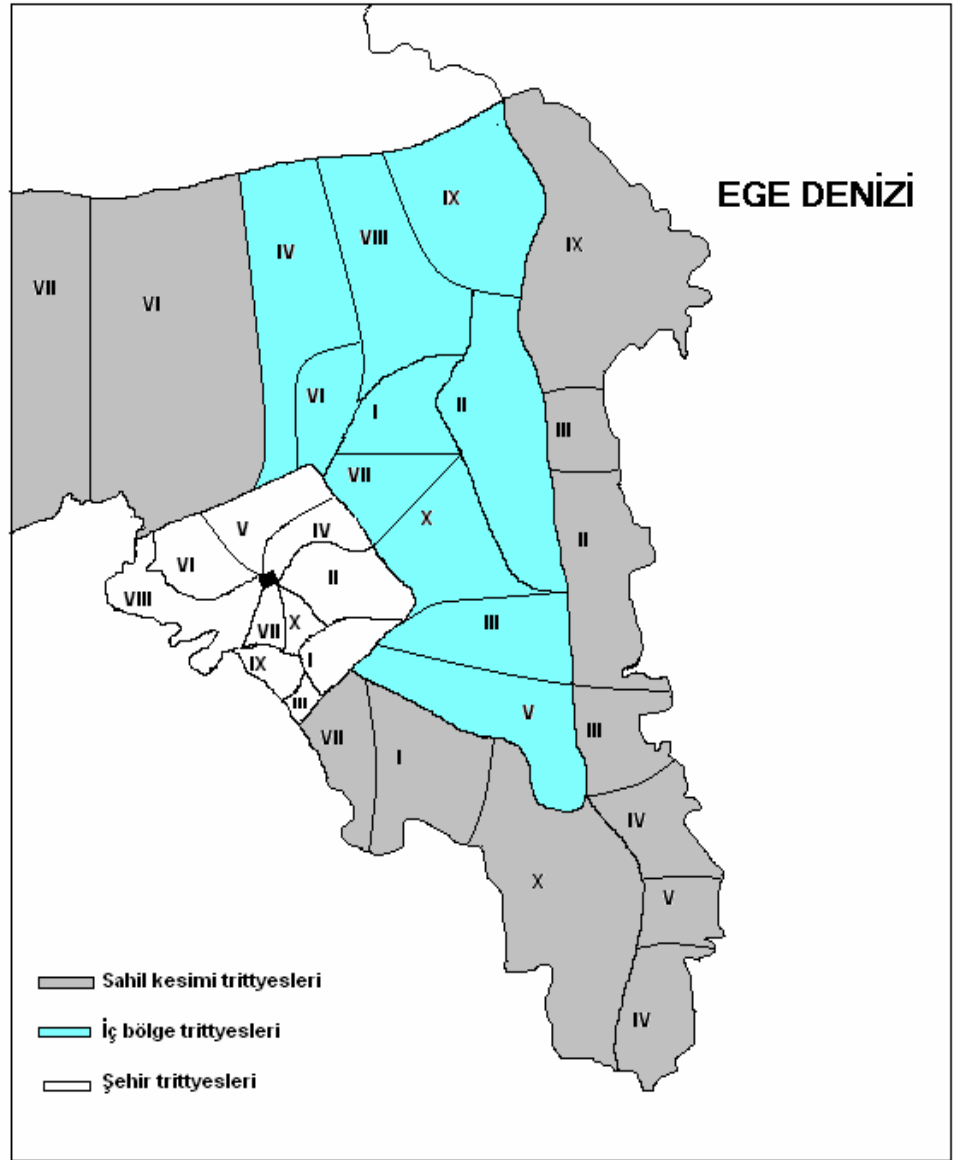
- Princeton University Press, New Jersey 1989.
- Ober-Hedrich 1996** Ober-Hedrich, *Demokratia: A Conversation on Democracies, Ancient and Modern*, Princeton University Press, New Jersey 1996.
- Owens 1982** Owens E.J., "The Enneakrounos Fountain-House", *JHS* 102, 1982, 222-225.
- Peck 1898** Peck H.T., *Harpers Dictionary of Classical Antiquities*. New York 1898.
- Podlecki 1998** Podlecki A.J., *Perikles and his Circle*, Routledge, London 1998.
- Raubitschek 1951** Raubitschek A., "The Origin of Ostracism", *AJA* 55, 1951, 221-226.
- Rhodes 1993** Rhodes P.J., *A Commentary on the Aristotelian Athenaion Politeia*, Clarendon Press, Oxford 1993.
- Rhodes 1972** Rhodes P.J., *The Athenian Boule*, Oxford University Press, London 1972.
- Rihll 1995** Rihll T.E., "Democracy Denied: Why Ephialtes Attacked the Areiopagus", *JHS* 115, 1995, 87-98.
- Robinson 1952** Robinson C.A., "Cleisthenes and Ostracism", *AJA* 56, 1952, 23-26.
- Robinson 2001** Robinson C.A., *Athens in the Age of Pericles*, University of Oklahoma Press. Norman 2001.
- Rosivach 1992** Rosivach V.J., "Redistribution of Land in Solon", *JHS* 112, 1992, 153-157.
- Sancisi-Weerdenburg 2000** Sancisi-Weerdenburg, *Peisistratos and the Tyranny: A Reappraisal of the Evidence*, J.C.Gieben, Publisher, Amsterdam 2000.
- Sealey 1997** Sealey R., *A History of the Greek City States 700-500B.C.*, University of California, Berkeley 1997.
- Seager 1963** Seager R., "Herodotus and Ath.Pol. on the Date of Cleisthenes' Reforms", *AJP* 84, 1963, 287-289.

- Speake 1995** Speake G., *The Penguin Dictionary of Ancient History*, Penguin Books, London 1995.
- Stanton 1970** Stanton G.R., "The Introduction of Ostracism and Alcmeonid Propaganda". *JHS* 90, 1970, 180-183.
- Stanton 1990** Stanton G.R., *Athenian Politics 800-500 B.C. A Sourcebook*, Routledge, London 1990.
- Starr 2000** Starr C.G., *Antik Çağda Deniz Gücü*, çev. Gürkan Ergin, Homer Kitapevi. İstanbul 2000.
- Starr 1990** Starr C.G., *The Birth of Athenian Democracy*, Oxford University Press, New York 1990.
- Stockton 2002** Stockton D., *The Classical Athenian Democracy*, Oxford University Press, New York 2002.
- Thorley 1996** Throley J., *Athenian Democracy*, Routledge, London 1996.
- TAPA** *Transactions of the American Philological Association*
- Vlastos 1946** Vlastos G., "Solonian Justice", *CP* 41, 1946, 65-83.
- Wade-Gery 1933** Wade-Gery H.T., "Studies in the Structure of Attic Society: II. The Laws of Kleisthenes", *CQ* 27, 1933, 17-29.
- Waters 1960** Waters K.H., "Solon's Price-Equalisation", *JHS* 80, 1960, 181-190.
- Winters 1993** Winters T.F., "Kleisthenes and Athenian Nomenclature", *JHS* 113, 1993, 162-165.

EK 1.

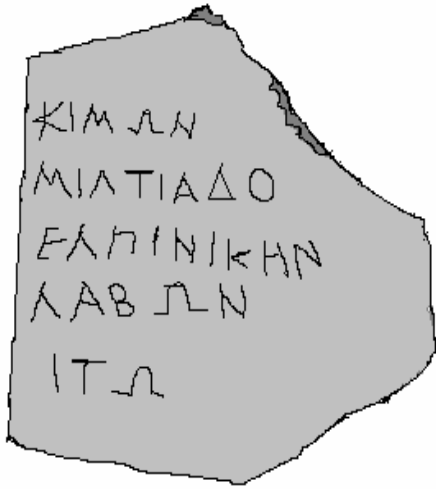
Kleisthenes tarafından meydana getirilen kabile trittyeslerin isimleri ve Attika'nın bölgesel olarak kabileler ve trittyeslere göre ayrımı gösteren harita. Bkz: L v que- Naquet 1996, 10-11; Tekin 2004, 60.

<i>I. ERECHTHEIS</i>	<i>VI. OINEIS</i>
Euonymon (Şehir)	Lakiadai (Şehir)
Lamtrai (Sahil)	Thriasioi (Sahil)
Kephisia (İç bölge)	Pedieis (İç bölge)
<i>II. AIGEIS</i>	<i>VII. KEKROPIS</i>
Kollytos (Şehir)	Melite (Şehir)
Halai Araphenides (Sahil)	Aixone (Sahil)
Epakria (İç bölge)	Phlya (İç bölge)
<i>III. PANDIONIS</i>	<i>VIII. HIPPOHONTIS</i>
Kydathenaion (Şehir)	Piraeus (Şehir)
Myrrhinous (Sahil)	Eleusis (Sahil)
Paiania (İç bölge)	Decelea (İç bölge)
<i>IV. LEONTIS</i>	<i>IX. AIANTIS</i>
Skambonidai (Şehir)	Phaleron (Şehir)
Phrearrhioi (Sahil)	Tetrapoleis (Sahil)
Eupyridai (İç bölge)	Aphidna (İç bölge)
<i>V. AKAMANTIS</i>	<i>X. ANTIOKHIS</i>
Keramikos veya Cholargos (Şehir)	Alopeke (Şehir)
Thorikos (Sahil)	Anaphlystos (Sahil)
Sphettos (İç bölge)	Pallene (İç bölge)

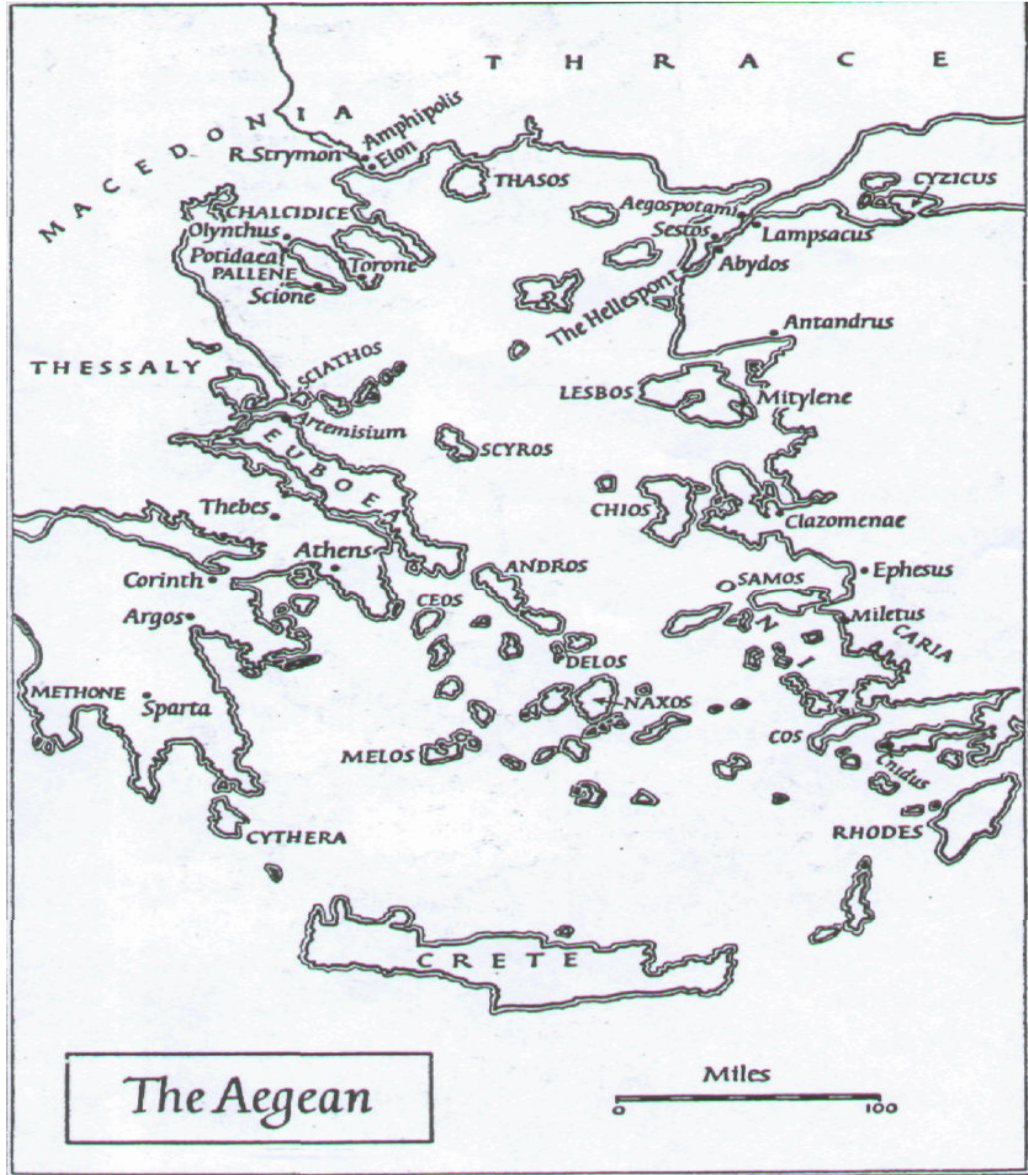

EK 2.

Atina'da yer alan eski çağda mezarlık merkezi olarak kullanılan Keramikos'da 1965-68 yılları arasında gerçekleştirilen kazılar neticesinde Kimon ve Megekles'e karşı kullanıldıkları anlaşılan ostrakon parçalarından örnekler. Bkz: Coulson W.D.E. ed., The Archaeology of Athens and Attica under the Democracy, Oxpow Monograph 37, Oxford 1994.

EK 3.

Ege Bölgesi Haritası. Bkz: Plutarkhos. *Nine Grek Lives*, trans. by I. Scoot-Kilvert. London. Penguin Classics, London 1972, s. 319.